

Hukuk & İktisat: Multidisipliner Değerlendirmeler

Editörler

Dr. Yunus Savaş • Arş. Gör. Çağrı Sevinçli

ÖZGÜR
YAYINLARI

Hukuk & İktisat: Multidisipliner Değerlendirmeler

Editörler

Dr. Yunus Savaş

Arş. Gör. Çağrı Sevinçli

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şhitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozguruyayinlari.com

✉ info@ozguruyayinlari.com

Hukuk & İktisat: Multidisipliner Değerlendirmeler

Law & Economics: Multidisciplinary Evaluations

Editörler: Dr. Yunus Savaş / Arş. Gör. Çağrı Sevinçli

Language: Turkish

Publication Date: 2023

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-975-447-685-9

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub201>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Savaş, Y. (ed), Sevinçli, Ç. (ed) (2023). *Hukuk & İktisat: Multidisipliner Değerlendirmeler*.

Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub201>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozguruyayinlari.com/>

Ön Söz

Günümüzün dünyasında, ekonomi ve hukuk arasındaki etkileşim her zamankinden daha da önemli hale gelmiştir. Bu etkileşim, toplumun yapısını şekillendirirken, politika oluşturma süreçlerini yönlendirmekte ve küresel kalkınmada belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu kitap, ekonomi ve hukuk alanlarının birbirleriyle nasıl kesiştiğini, birbirlerini nasıl tamamladığını ve zaman zaman nasıl farklılaştığını anlamak isteyen okuyuculara kapsamlı bir perspektif sunmaktadır.

Kitabın temel amacı, ekonomi ve hukuk arasındaki yapıcı etkileşimin önemine vurgu yapmak ve bu iki disiplini bir araya getirerek disiplinler arası bir bakış açısı sağlamaktır. Bu nedenle, kitap, hukuk ve iktisat alanlarını kavramsal olarak birleştiren bölümlerden oluşmaktadır. Her bir bölüm, ekonomi ve hukukun kesişim noktalarını aydınlatarak, bu disiplinlerin birbirini nasıl zenginleştirdiğine ve nasıl yeni fırsatlar yarattığına odaklanmaktadır.

“Hukuk & İktisat: Multidisipliner Değerlendirmeler” adlı eser yedi bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, blockchain teknolojisinin ve kripto paraların iktisadi, mali ve hukuki boyutları güncel bir perspektifle Dr. Öğr. Üyesi Şiyar CANPOLAT tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölüm, blockchain teknolojisinin iktisadi boyutunu detaylı olarak ele alınmasının yanı sıra blockchain teknolojisi, kripto paraların temel kavramlarını ve işlevlerini sunmayı amaçlamaktadır.

İkinci bölümde, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini Türkiye üzerinden detaylı bir şekilde ele alan çalışma Dr. Öğr. Üyesi Seyhun TUTGUN tarafından yazılmıştır. Bu çalışmada, 1961-2021 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak Türkiye özelinde kapsamlı bir analiz sunulmaktadır.

Üçüncü bölüm, ekonomik ve finansal suçların tanımları, etkileri ve mücadele süreçlerine yöneliktir. Dr. Gamze KARGIN AKKOÇ tarafından hazırlanan bölümde, ekonomik ve finansal suçların iktisadi alanlara olan etkileri ve topluma yansımaları, siber suçların giderek artan önemi ve etkisi ile ekonomik ve finansal suçlarla mücadele için önemli politika önerileri sunulmaktadır.

Dördüncü bölümde, ekonomik değişkenlerin ve hukukun üstünlüğü, siyasi istikrar, ifade özgürlüğü gibi birçok yönetim göstergelerinin ekonomik

büyüme üzerine olan etkisi Dr. Yunus SAVAŞ tarafından incelenmiştir. 2002-2021 zaman aralığında BRICS ülkeleri üzerine yapılan bu inceleme ile kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırılmasıyla literatüre katkı sağlamaktadır.

Beşinci bölümde, Türk anayasaları (1921, 1924, 1961 ve 1982) incelenerek, Ekonomik Anayasa kavramının Türk anayasalarına uygulanabilirliği Dr. Muhittin IŞIK tarafından tartışılmıştır. Türk anayasalarının ekonomiye yönelik maddeleri detaylı bir şekilde analiz edilerek, Ekonomik Anayasa kavramının Türk anayasalarına yansımaları değerlendirilmektedir.

Altıncı bölümde, Türkiye'nin 2020-2022 yılları arasındaki AB İlerleme Raporlarındaki istihdam konusu detaylı bir şekilde Dr. Öğr. Üyesi Canan KIŞLALIOĞLU tarafından ele alınmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin istihdam politikaları da incelenerek, çalışmaya konu olan raporlar yıllık bazda analiz edilmiştir.

Yedinci bölümde Kamu İktisadi Teşebbüslerinin ortaya çıkış sebepleri, hukuki dayanakları, özellikleri ve tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ele alınmış olup, Dr. Öğr. Üyesi Kıvanç DEMİRCİ ve Arş. Gör. Çağrı SEVİNÇLİ tarafından hazırlanmıştır. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Türkiye özelinde özelleştirilme süreci ele alınarak, ekonomik reformlardaki etkisi değerlendirilmiştir.

Ciddi bir emeğin ürünü olan bu kitap, çok sayıda değerli yazarın katkılarıyla oluşturulmuştur. Kitabın ortaya çıkışında katkısı olan tüm yazarlarımıza teşekkürlerimizi sunarız. Bu eserin, hukuk ve iktisat alanına ilgi ve bilgisi olan akademisyenler, araştırmacılar, uygulayıcılar ve politika yapımcılar için değerli bir kaynak olarak katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

Saygılarımızla,

Yunus SAVAŞ
Çağrı SEVİNÇLİ

Preface

In today's world, the interaction between economics and law has become more important than ever before. This interaction shapes the structure of society, directs policy-making processes, and plays a decisive role in global development. This book offers a comprehensive perspective to readers who seek to understand how economics and law intersect, complement each other, and sometimes diverge.

The fundamental aim of this book is to emphasize the constructive interaction between economics and law and to provide an interdisciplinary approach by bringing these two disciplines together. Consequently, the book consists of sections that conceptually unite law and economics. Each section focuses on illuminating the points of intersection between economics and law, highlighting how these disciplines enrich each other and create new opportunities.

The work entitled "Law & Economics: Multidisciplinary Evaluations" comprises seven chapters. In the first chapter, the economic, financial, and legal dimensions of blockchain technology and cryptocurrencies are examined from a current perspective by Dr. Şiyar CANPOLAT. This chapter aims to delve into the economic aspect of blockchain technology and present the fundamental concepts and functions of blockchain technology and cryptocurrencies.

In the second chapter, the causal relationship between democracy, the rule of law, and economic growth is thoroughly examined through the lens of Turkey by Dr. Seyhun TUTGUN. This study presents a comprehensive analysis specific to Turkey, using annual data from the period 1961-2021.

The third chapter is dedicated to the definitions, impacts, and measures for combating economic and financial crimes. Prepared by Dr. Gamze KARGIN AKKOÇ, this chapter presents important policy proposals for tackling economic and financial crimes, while discussing their effects on economic domains and their reflections on society, along with the increasing significance and impact of cybercrimes.

The fourth chapter investigates the impact of economic variables and the rule of law, political stability, freedom of expression, and various governance indicators on economic growth. Conducted by Dr. Yunus SAVAŞ, this study

contributes to the literature by examining the influence of institutions on economic growth, with a focus on BRICS countries within the time frame of 2002-2021.

The fifth chapter, written by Dr. Muhittin IŞIK, discusses the concept of “Economic Constitution” and its applicability to Turkish constitutions (1921, 1924, 1961, and 1982). It evaluates the reflection of the concept of Economic Constitution on Turkish constitutions by thoroughly analyzing the economic-oriented articles of the Turkish constitutions.

In the sixth chapter, Dr. Canan KIŞLALIOĞLU extensively addresses the subject of employment in the EU Progress Reports for Turkey from 2020 to 2022. Additionally, Turkey’s employment policies are examined, and the reports that form the basis of this study are analyzed on an annual basis.

The seventh chapter, prepared by Dr. Kıvanç DEMİRCİ and Research Assistant Çağrı SEVİNÇLİ, discusses the reasons for the emergence, legal basis, characteristics, and historical development of Public Economic Enterprises, focusing on Turkey. The process of privatization of Public Economic Enterprises is examined, and its impact on economic reforms is evaluated.

This book is the result of significant effort, created with the contributions of numerous esteemed authors. We extend our gratitude to all the authors who have contributed to the creation of this book. We hope that this work will be a valuable resource for academics, researchers, practitioners, and policymakers interested in the fields of law and economics.

Best regards,

Yunus SAVAŞ
Çağrı SEVİNÇLİ

İçindekiler

Ön Söz	iii
Preface	v

Bölüm 1

Blockchain Teknolojisi ve Kripto Paralar: İktisadi, Mali ve Hukuki Boyutları Üzerine Bir İnceleme	1
<i>Şiyar CANPOLAT</i>	

Bölüm 2

Demokrasi, Hukukun Üstünlüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	25
<i>Seyhan TUTGUN</i>	

Bölüm 3

Ekonomik ve Finansal Suçların Dünyü, Bugünü ve Yarını	41
<i>Gamze KARGIN AKKOÇ</i>	

Bölüm 4

Yönetişim Göstergeleri ve Ekonomik Büyüme: BRICS Ülkeleri Bağlamında Bir İnceleme	57
<i>Yunus SAVAŞ</i>	

Bölüm 5

Türk Anayasalarının Ekonomiye Yaklaşımı	75
<i>Muhittin IŞIK</i>	

Bölüm 6

AB İlerleme Raporunda İstihdama Yönelik Türkiye'nin Uyumunun İncelenmesi: 2020-2022 Değerlendirmesi	97
<i>Canan KIŞLALIOĞLU</i>	

Bölüm 7

Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsü Üzerine Bir Değerlendirme	109
<i>Kıvanç DEMİRCİ</i>	
<i>Çağrı SEVİNÇLİ</i>	

Blockchain Teknolojisi ve Kripto Paralar: İktisadi, Mali ve Hukuki Boyutları Üzerine Bir İnceleme

Şiyar CANPOLAT¹

GİRİŞ

Blockchain, kelime anlamı olarak Türkçe'ye yaygın bir şekilde blok zincir olarak çevrilmektedir. Blockchain, erişimi kolay bir ağ üzerinde şifrelenmiş verilerin yönetimini sağlayan dağıtık bir veri tabanı olup, bu teknolojide her bir bilginin bloklar halinde gelişmiş şifreleme algoritmalarıyla birbirine bağlanarak kaydedilmesi söz konusudur. Blockchain teknolojisi birçok piyasa aktörünün ilgisini çeken henüz yeni bir teknoloji olup, çeşitli kullanımlara uygun olarak tasarlanabilmektedir. Bu kullanımlardan en bilineni, Bitcoin başta olmak üzere kripto paralar olarak adlandırılan dijital paraların işlem gördüğü ağıdır.

Geçmişten günümüze paranın birçok türü ortaya çıkmış olup, tarihi seyri içerisinde para fiziki bir varlık olmaktan bilgisayar kayıtlarında yer alan bir varlık olmaya doğru değişim göstermiştir. Bununla birlikte, paranın geleneksel fonksiyonları olan mübadele aracı olma, hesap birimi olma ve değer biriktirme aracı olma fonksiyonları hep önemini korumuştur. Bu geleneksel ve diğer çeşitli modern fonksiyonların işlerliği noktasında ülkelerin merkez bankaları merkezi otoriteler olarak kendi para birimleri üzerinde çeşitli para politikaları uygulamaktadırlar. Kripto paralar; böylesi merkezi bir otoriteye bağlı olmayan, internet aracılığıyla dağıtık bilgisayar ağları üzerinde şifrelenmiş kayıt olarak tutulan sanal veya dijital para birimleri olarak tanımlanmaktadır. Kripto paraların ilki olan Bitcoin Satoshi Nakamoto tarafından oluşturulmuş olup, "*Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*" adlı çalışmayla 2008 yılında kamuoyuna duyurulmuştur (Nakamoto, 2008).

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, scanpolat@beu.edu.tr

Bu çalışmanın amacı, blockchain teknolojisinin ve kripto paraların iktisadi, mali ve hukuki boyutlarını inceleyerek güncel değerlendirmelerde bulunmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, konunun iktisadi boyutu üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde öncelikle blockchain teknolojisi ve uygulama alanları hakkında bilgi verilmektedir. Sonrasında paranın tanımı, fonksiyonları ve çeşitleri ele alınmaktadır. Devamında paranın dijitalleşmesi, kripto para madenciliği ve kripto paralar konuları işlenmektedir. Bu bölümde son olarak blockchain teknolojisinin ve kripto paraların geleceği ele alınmaktadır. İkinci bölümde, konunun mali boyutu üzerinde durulmaktadır. Bu bölüm sırasıyla blockchain teknolojisi ile vergilendirme ve kripto paraların vergilendirilmesi konularını içermektedir. Üçüncü bölümde, konunun hukuki boyutu üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde Türkiye'deki ve yurt dışındaki hukuki mevzuatlar, çeşitli kurum ve kuruluşların görüşleri ve uygulamalar ele alınmaktadır. Çalışma sonuç tespitleriyle son bulmaktadır.

1. İKTİSADİ BOYUT

1.1. Blockchain Teknolojisi ve Uygulama Alanları

Blockchain, güvenlik açıklarına karşı korumalı olan ve erişimi kolay bir ağ üzerinde şifrelenmiş verilerin yönetimini sağlayan dağıtık bir veri tabanıdır. Burada her bir bilgi bloklar halinde gelişmiş şifreleme algoritmalarıyla birbirine bağlanarak kaydedilmektedir. Blockchain teknolojisinin sahip olduğu birtakım özellikler, bu teknolojiyi günümüzdeki diğer ağlardan farklı kılmaktadır. Bunlar; (i) Eşler Arası Ağ (*Peer to Peer [P2P] Network*), (ii) Dağıtılmış Defter Teknolojisi (*Distributed Ledger Technology [DLT]*), (iii) Mutabakat Mekanizması (*Consensus Mechanism*) ve (iv) Kriptografi (*Cryptography*) şeklinde ifade edilebilir (Eğilmez, 2019: 348; Yavuz, 2019: 16).

(i) Eşler Arası Ağ: Eşler arası (P2P) ağ, iki veya daha fazla istemci arasında veri paylaşımı ve dağıtımı için kullanılan bir iletişim protokolüdür. Buradaki eş, ağda bulunan bir bilgisayarı temsil etmektedir. Blockchain'deki bir P2P ağında her bir eş eşit kabul edilmekte ve yaygın bir biçimde düğüm (*node*) olarak isimlendirilmektedir. Sunucu tabanlı ağ ile eşler arası ağ karşılaştırılacak olursa; sunucu tabanlı bir ağda her bir eş doğrudan sunucuya bağlı iken, eşler arası ağda her bir eş kendisi dışında kalan tüm eşlerle bağlı olmaktadır (Erözel Durbilmez ve Yılmaz Türkmen, 2019: 32-33). (ii) Dağıtılmış Defter Teknolojisi: Blockchain ağında bulunan tüm katılımcıların gerçekleştirmiş oldukları işlemlerin kaydedildiği dijital hesap defterleridir. Günümüzde bilgi işlem teknolojileri çoğunlukla tek bir merkezi ağda çalışmaktadır. Bu ağlarda dijital defterlere kaydedilen veriler sunucularda toplanır ve buradan

isteyenlere dağıtılır. Ancak, eşler arası ağda katılımcılar hem sunucu hem de isteyendir. Gerçekleştirilen işlemlerin tümü katılımcılara ait senkronize edilmiş defterlere eşanlı olarak kaydedildiğinden merkezi sunucu kaynaklı güvenlik açıkları ortadan kalkmaktadır (Yavuz, 2019: 17). (iii) Mutabakat Mekanizması: Birden fazla tarafın bulunduğu bir sistemde yapılan herhangi bir işlemin geçerliliği, ilgili sistemin geneli tarafından kabul edilmiş bazı kuralların sağlanmasına bağlı olmaktadır. İşte bu kuralların sağlanması ve fikir birliğine varılması mutabakat olarak adlandırılmaktadır. Eşler arası ağda bulunan bir katılımcı kendi dijital hesap defterine veri girmek istediğinde, bu işlem algoritmalar aracılığıyla kodlanır ve ağdaki tüm kullanıcılara bilgi verilir. Kullanıcılar bu işlemi mutabakat yoluyla doğruladığında ilgili veri kalıcı kayıtlara eklenir (Erözal Durbilmez ve Yılmaz Türkmen, 2019: 34; Yavuz, 2019: 17). (iv) Kriptografi: Kriptografi bir şifreleme tekniği olup, herhangi bir bilgiye istenmeyen kişilerin erişmesini engelleyebilmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu disiplin bir verinin anlamsal içeriğini gizlemek, yetkisiz kişiler tarafından kullanımını önlemek veyahut tespiti yapılamayan değişiklikleri engellemek amacıyla veri dönüşümüne ait prensipleri, araçları ve metotları kapsamaktadır. Örneğin, bu şifreleme tekniği sayesinde kripto para işlemlerinde gizlilik, güvenlik ve doğruluk sağlanmaktadır (Canlı Akbaş, 2020: 123-124).

Blockchain teknolojisi, genel (veya izinsiz) ve özel (veya izinli) kullanıma uygun olarak tasarlanabilen bir yapıdadır. Blockchain teknolojisinin genel kullanım tipine verilebilecek en iyi örnek bitcoin ve altcoin şeklindeki dijital paraların işlem gördüğü ağdır. Bu ağa ulaşım herkese açık olup, kişiler hem işlem akışlarını takip edebilir hem de kendileri için işlem yapabilirler. Kullanıcılar tarafından gerçekleştirilen işlemler kriptografi kullanılarak blok zincirine (*blockchain*) eklenir. Sistemin mutabakat mekanizması katılımcıların gerek yaptıkları gerekse yapacakları işlemlerin doğruluğu için bir güvence teşkil etmektedir. Bu kullanım tipinin en önemli avantajı blockchain ağında merkezi bir otoritenin olmayışı; bu nedenle, ağda yapılan işlemlere müdahalenin söz konusu olmayışıdır. Blockchain teknolojisinin özel kullanımında ise blockchain ağı tek bir kuruluş tarafından kontrol edilmektedir ve ilgili ağa yalnızca izin verilen kişiler ve kuruluşlar girebilmektedir. Bu ağ tipinin bankaların, çeşitli sektörlerle ait şirketlerin ve devletlerin ilgi alanına girdiği söylenebilir (Yavuz, 2019: 18).

1.2. Paranın Tanımı, Fonksiyonları ve Çeşitleri

İktisat biliminde paranın tanımı farklı şekillerde yapılabilmektedir. Para, herhangi bir ekonomide malların ve hizmetlerin alımında ve satımında kullanılan, toplumdaki herkes tarafından kabul edilen bir mübadele aracıdır.

Paranın üç tane geleneksel fonksiyonu bulunmaktadır. Bunlar; (i) Paranın mübadele aracı olması, (ii) Paranın ortak değer ölçüsü veya hesap birimi olması ve (iii) Paranın değer biriktirme (tasarruf) ve değer ödünç alma (borçlanma) aracı olması, şeklinde ifade edilebilir. Paranın, (iv) İktisat politikası aracı olması, şeklinde çağdaş bir fonksiyonu daha bulunmaktadır ki, bu fonksiyon ekonomideki gelişmelere paralel olarak ortaya çıkmıştır (Dinler, 2018: 429-431).

(i) Paranın mübadele aracı olması: Paranın bu fonksiyonu, trampa (takas) denilen malın malla değişiminin zorluklarını ortadan kaldırmaktadır. Paranın mübadele yani değişim aracı olması, paranın mal ve hizmet satın alımında kullanılmasını ifade etmektedir. Örneğin, markette alışveriş yaparken kullandığımız para burada değişim aracı fonksiyonunu görmektedir. Paranın değişim aracı olarak kullanılabilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bunlar; toplumdaki herkes tarafından kabul edilmesi, taşınmasının kolay olması, bölünebilir olması, dayanıklı olması, kolay taklit edilememesi, değerli olması ve sınırlı miktarda bulunması, şeklinde ifade edilebilir. (ii) Paranın ortak değer ölçüsü veya hesap birimi olması: Paranın alışveriş ve muhasebe işlemlerinde hesap tutma birimi olarak kullanılması fonksiyonudur. Bu fonksiyon sayesinde, malların ve hizmetlerin değeri para cinsinden ifade edilir. Örneğin, 1 kg elmanın fiyatının 10 TL olduğunu söylediğimizde, aslında bu ürünün değerini ifade etmiş oluruz. (iii) Paranın değer biriktirme (tasarruf) ve değer ödünç alma (borçlanma) aracı olması: Eldeki paranın hemen harcanmayıp ileriki zamanlarda kullanılmak üzere saklanması paranın bir tasarruf aracı olması, bir başka deyişle değer biriktirme aracı olması, fonksiyonunu ortaya çıkarmıştır. Paranın bu şekilde harcanmayarak bir süre muhafaza edilmesi, satın alma gücünün depolanması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, paranın tasarruf aracı olma fonksiyonunu yerine getirebilmesi için değerinin istikrarlı olması gerekir. Para ayrıca borçlanma, yani değer ödünç alma, aracı olma fonksiyonunu da icra etmektedir. Bunun için de paranın değerinin istikrarlı olması gerekir. Aksi halde, kimse değeri düşen bir para birimi üzerinden borç vermek istemeyecektir. (iv) Paranın iktisat politikası aracı olması: Devletin para politikası aracılığıyla ekonomiyi yönlendirmesi paranın kazandığı çağdaş bir fonksiyondur. Günümüzde para politikasından sorumlu kurumlar olan merkez bankaları, çeşitli para politikası araçlarını kullanmak suretiyle ekonomideki para miktarını (para arzını) artırmakta veya azaltmaktadır. Bu suretle tasarruf ve yatırımlar etkilenecek, başta istihdam ve milli gelir düzeyi olmak üzere birçok ekonomik göstergenin düzeyi arzulanan istikamette değiştirilmeye çalışılmaktadır (Dinler, 2018: 430-432; Yalta ve Yalta, 2019: 133).

Geçmişten günümüze para çeşitlerini, (i) Mal Para, (ii) Temsili Para, (iii) Fiat Para ve Kâğıt Para, (iv) Kaydi Para (Banka Parası, Mevduat Parası) ve (v) Sanal Para (Kripto Para, Dijital Para), şeklinde beş başlık altında toplayabiliriz. (i) Mal Para: Tarihte mübadelelerde aracı olarak kullanılan ilk para mal para şeklinde olmuştur ve bu dönem yirminci yüzyılın başına kadar sürmüştür. Mal para olarak önceleri çeşitli mallar (örnek olarak kurutulmuş balık, deniz kabukları, tuz, çeşitli hayvanlar vs.) kullanılırken; sonraları kıymetli madenlerden (altın, gümüş vs.) yapılan, içerisindeki kıymetli maden miktarı ile üzerinde yazılı değeri aynı olan sikkeler kullanılmıştır. (ii) Temsili Para: Temsili paralar, kendiliğinden bir değeri olmayan veyahut kendi değeri, üstünde yazılı olan değer çok altında olan paralar biçiminde tanımlanmaktadır. Bu paralara örnek olarak, altın ve gümüş sertifikaları ve banknotlar verilebilir. Altın ve gümüş sertifikaları, % 100 karşılığı bu sertifikaları veren kurumun kasasında olmak kaydıyla, altın ve gümüşten yapılan paraların gerek taşıma gerekse muhafaza güçlüğünü ortadan kaldırmak üzere ilk temsili para olarak ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde altın ve gümüşten yapılan paraların büyük bir kısmının sahipleri tarafından geri istenmediğini gören kurumlar, kasalarındaki bu madeni paralara güvenerek kendilerinden borç isteyenlere % 100 karşılığı olmayan yeni sertifikalar vermeye başlamışlardır. İşte bu sertifikalara banknot adı verilmiştir ve bu suretle, yeni bir temsili para piyasaya sürülmüştür. (iii) Fiat Para ve Kâğıt Para: Fiat para, kıymetli bir madene çevrilmesi söz konusu olmayan, dolaşımı yasalarla zorunlu kılınan ve nominal değeri kendisini çıkaran kurum tarafından üzerine yazılan para şeklinde tanımlanmaktadır. Kâğıt para, fiat paranın tipik bir örneğidir. Kâğıt para, Birinci Dünya Savaşı'na kadar altın karşılığı basılmakta ve bu karşılık ülkelerin merkez bankalarının kasalarında saklanmaktaydı. Merkez bankaları, kâğıt parayı getirene karşılığı olan altını vermek durumundaydı. Ancak, savaşın getirdiği büyük maliyetler paranın altın karşılığı basılması uygulamasının sona ermesine neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 1972 yılına kadar doları altın karşılığı basmaya devam etmiştir. Vietnam Savaşı nedeniyle ABD de bu tarihten itibaren altın karşılığı para basma uygulamasından vazgeçmiştir. Dolayısıyla, 1972'den bu yana dünyadaki tüm paralar maddi herhangi bir şeyin karşılığında basılmamaktadır. Günümüz dünyasında paranın karşılığı parayı çıkaran ülkenin itibarıdır. (iv) Kaydi Para (Banka Parası, Mevduat Parası): Kaydi para bankacılık sistemi tarafından üretilen bir para olup, bankalardaki mevduata bağlı olarak bankaların hesap hareketlerinden doğan satın alma gücü şeklinde tanımlanmaktadır. Sistemin işleyişini örneklendirecek olursak; herhangi bir bankaya gerek nakit olarak gerekse herhangi bir A şahsının hesabından B şahsının hesabına transfer şeklinde 100.000 TL mevduat

geldiğini düşünelim. Banka, zorunlu karşılık oranının % 10 olması halinde, bu tutarın 10.000 TL'sini Merkez Bankası'na yatırarak olup, geri kalan 90.000 TL'sini ise kredi verebilecektir. Kredi olarak verilen tutarın krediyi alan kişi tarafından bankacılık sisteminin dışına çıkarılmayıp ilgili kişinin kendi hesabına aktarıldığını düşünürsek; bu durumda, sanki bankaya yeni bir mevduat gelmiş gibi olur. Böylece, banka bu tutarın da % 10'unu zorunlu karşılık ayırıp geri kalanını yine kredi verme olanağına sahip olur. Bu şekilde işleyen sistem nihayetinde, ilk başta bankaya yatırılan 100.000 TL'nin tamamı karşılık olarak ayrılmış; bununla birlikte, toplamda 900.000 TL kaydi para türetilmiş olacaktır. Bankacılık sisteminde oluşan toplam mevduat ise 1.000.000 TL'ye ulaşacaktır. (v) Sanal Para (Kripto Para, Dijital Para): Kripto para ve dijital para isimleriyle de ifade edilebilen sanal para, fiilen var olmayıp kayıt sistemi olarak var olan paradır. Kaydi para, hesap hareketlerinden doğan satın alma gücü meydana getirmesi bakımından sanal paraya benzemektedir. Bununla birlikte, kaydi para fiili paraya dayalı olarak türetilirken; sanal para hiçbir şekilde fiili paraya dayanmamaktadır (Demir, 2020: 11-13; Dinler, 2018: 432-434; Eğilmez, 2019: 246-247).

1.3. Paranın Dijitalleşmesi, Kripto Para Madenciliği ve Kripto Paralar

Teknolojinin gelişmesi, daha önceleri fiziki ortamlarda fiili paralarla gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin bilgisayar ortamlarında kaydi paralar ve dijital paralar ile gerçekleştirilmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Yüzyıllar boyunca büyük dönüşüme uğrayan paranın dijital bir forma dönüşmesi, finansal kurumların ve finansal teknolojinin günümüzde geldiği nokta itibarıyla kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir. Bu durumda, para otoritelerinin paranın dijitalleşmesi noktasındaki bu gelişmelere duyarsız kalmaması gerekmektedir. Merkez bankalarının kendi dijital paralarını piyasaya sürmeleri, hem gelişen teknolojiye ayak uydurmalarını hem de geç kalma maliyetlerinin azaltılmasını sağlayacaktır (Koç, 2020: 203).

Kripto para madenciliği, özel donanıma sahip bilgisayarlar kullanılarak blok zincir (*blockchain*) üzerinde yapılan işlemleri doğrulamak ve yeni kripto paralar üretmek anlamına gelen bir faaliyettir. Bu faaliyette karmaşık algoritmaların çözümlenerek işlemlerin doğrulanması, yapılan bu hizmetten dolayı ödeme alınması ve blok zincire doğrulanmış işlemlerin eklenmesi söz konusudur. Burada işlemlerin doğrulanması için karmaşık matematik problemlerini hızlı bir biçimde çözen güçlü bilgisayarlara gereksinim duyulmaktadır. Bu şekilde oldukça zor olan matematik problemlerinin bilgisayar gücü ile çözülmesi süreci madencilik olarak adlandırılır. Yeni kripto paralar ancak bu yolla üretilmektedir. Kripto para madencileri,

yapmış oldukları bu hizmetin karşılığında kripto para ile ödüllendirilirler (Balci ve Çakır, 2022: 207-208).

Kripto kelimesi; şifre, gizli, saklı anlamlarına gelmektedir. Kripto para ise, şifreli para birimi anlamına gelmektedir. Daha kapsamlı bir biçimde kripto parayı; hiçbir merkezi otoriteye veyahut aracı kuruma bağlı olmayan, internet aracılığıyla dağıtılmış bilgisayar ağları üzerinde şifrelenmiş kayıt olarak tutulan, takip edilen ve kullanılan bir sanal para birimi olarak tanımlayabiliriz (Eğilmez, 2019: 346-347; Yalta ve Yalta, 2019: 132). Kripto paralar temelde üçe ayrılmakta olup, bunlar; coin, altcoin ve token olarak ifade edilmektedir. İlk kripto para olan Bitcoin coin niteliği taşımakta olup, kendisinden sonra çıkan coinlere ise altcoin denilmektedir. Kendi şifreleme sistemi olmayıp, başka bir coinin şifreleme sistemini kullanan kripto paralar ise token olarak adlandırılmaktadır (Canlı Akbaş, 2020: 52). Kripto paraların bir kısmı blockchain teknolojisini kullanırken bir diğer kısmı ise kendilerine has yazılım dili içeren altyapı teknolojilerini kullanmaktadırlar (Keskin Köylü, 2018: 820).

22 Mart 2023 tarihi itibarıyla, 9.067'si piyasada işlem gören toplam 23.001 kripto para birimi bulunmaktadır. Piyasa değeri bakımından ilk 20 kripto para birimi ve sembolü şu şekilde sıralanabilir: 1) Bitcoin (BTC), 2) Ethereum (ETH), 3) Tether (USDT), 4) BNB (BNB), 5) USD Coin (USDC), 6) XRP (XRP), 7) Cardano (ADA), 8) Dogecoin (DOGE), 9) Polygon (MATIC), 10) Solana (SOL), 11) Binance USD (BUSD), 12) Polkadot (DOT), 13) Shiba Inu (SHIB), 14) TRON (TRX), 15) Litecoin (LTC), 16) Avalanche (AVAX), 17) Dai (DAI), 18) Uniswap (UNI), 19) Wrapped Bitcoin (WBTC) ve 20) Chainlink (LINK). Kripto paraların toplam piyasa değeri yaklaşık 1 trilyon dolardır (1.179.439.633.564 \$). Kripto paraların son 24 saatteki işlem hacimleri ise yaklaşık 64 milyar dolardır (64.445.691.096 \$). Piyasa hâkimiyeti % 46,1 ile Bitcoin'e aittir. Piyasa hâkimiyeti bakımından ikinci kripto para birimi ise % 18, 6 ile Ethereum olmaktadır (Coinmarketcap, 2023).

Bitcoin, kripto para birimlerinin ilki olup, 21 milyon adet ile sınırlandırılmıştır. Yeni Bitcoin'lerin dolaşıma girebilmesi 16 haneli bir şifrenin çözülmesine bağlıdır. 21 milyon Bitcoin'in tümüyle piyasaya sürülmesinin, hâlihazırdaki hızı düşünüldüğünde, 2033 yılını bulacağı öngörülmektedir (Eğilmez, 2019: 347-348). 22 Mart 2023 tarihi itibarıyla Bitcoin'in birim fiyatı 28.208 dolar olurken, piyasa değeri ise yaklaşık 545 milyar dolardır. Bitcoin'in son 24 saatlik işlem hacmi yaklaşık 33 milyar dolardır. Bitcoin'in dolaşımdaki miktarı ise 19.324.587 BTC olup, bu

miktar maksimum üretilebilecek Bitcoin miktarı olan 21.000.000 BTC'nin % 92,02'sine tekabül etmektedir (Coinmarketcap, 2023).

1.4. Blockchain Teknolojisinin ve Kripto Paraların Geleceği

Blockchain teknolojisinin sahip olduğu özellikler, küresel finans sektöründe önemli yere sahip olan HSBC, J.P. Morgan, ING, UniCredit, BBVA ve UBS gibi büyük ölçekli bankaların dikkatini çekmiştir. Bu bankalar, finansal hizmetler sektöründe bir blockchain ekosistemi oluşturulması yönünde birtakım çalışmalar yürütmektedirler. Sadece bankalar değil, devletler de bu teknolojinin özelliklerini kamusal hizmetlerde kullanmak üzere planlamalar yapmaktadırlar. Özellikle vergi kayıplarının önüne geçilmesi hususu başta olmak üzere, nüfus kayıtları, sicil kayıtları, tapu / mülkiyet kayıtları ve noter işlemleri bu hizmetler arasında gösterilebilir (Yavuz, 2019: 26).

Günümüzde popüler hale gelen kripto paralara devletler mesafeli yaklaşmaktadır. Birçok devlet hukuki mevzuatlarında kripto paraya yer vermeyerek veya doğrudan yasaklama yoluna giderek bu para birimlerini tanımadıklarını göstermişlerdir. Ancak, uluslararası kuruluşlar kripto parayı geleceğin para birimi olarak gördükleri için örtük olarak bu para birimini desteklemektedirler (Yanar vd., 2022: 44). Peki, kripto paralar gerçekten geleceğin para birimleri olabilir mi? Bu sorunun yanıtı, kripto paraların ilki ve en popüler olan Bitcoin üzerinden verilebilir. Konuya dair Mishkin (2016) paranın üç temel fonksiyonuna dikkat çekmektedir. Yani, Bitcoin paranın mübadele aracı, hesap birimi ve değer biriktirme (tasarruf) aracı olması fonksiyonlarını yerine getirme hususunda yeterince başarılı mı?

Bitcoin paranın mübadele aracı olma fonksiyonunu başarılı bir biçimde yerine getirmektedir. Bitcoin ile işlem yapmayı cazip kılan iki neden bulunmaktadır. Birincisi, Bitcoin ile işlem yapma ücreti kredi kartı ve banka kartına göre önemli ölçüde daha düşüktür. İkincisi, Bitcoin ile yapılan işlemlerin anonim olarak yapılabilmesi, gizliliğini korumak isteyenler için son derece caziptir. Bununla birlikte, Bitcoin, paranın diğer iki fonksiyonunu sağlama hususunda pek başarılı değildir. Bundaki en önemli etken, Bitcoin'in değerinin çok fazla oynak olmasıdır. Örneğin, 2011 yılında Bitcoin'in fiyatı 30 sent ile 32 dolar arasında dalgalanmıştır. Daha sonra, 10 Nisan 2013 tarihinde 255 dolara yükselmiş ve 17 Nisan'da 55 dolara gerilemiştir. 30 Kasım 2013 tarihinde Bitcoin'in fiyatı 1125 dolarla zirve yapmıştır, ancak 2014 Mayıs ayında 500 doların altına düşmüştür. Dolayısıyla, Bitcoin paranın üç temel fonksiyonundan ikisini karşılamadığından para olarak kullanımı oldukça sınırlı olacaktır. Ayrıca, hükümetler Bitcoin'in uyuturucu işlemleri ve kara para aklama için kullanılmasından endişe duymaktadırlar.

Sonuç olarak, paranın fonksiyonları çerçevesinde Bitcoin'in geleceğin parası olmayacağı güçlü bir biçimde görülmektedir. Bununla birlikte, Bitcoin'in sahip olduğu ve kullanıcılarının elektronik işlemleri ucuza yapmalarını sağlayan teknolojisinin bir kısmı, gelecekteki elektronik ödeme sistemlerinin bir özelliği haline gelebilir (Mishkin, 2016: 101-102).

2. MALİ BOYUT

2.1. Blockchain Teknolojisi ile Vergilendirme

Hukuki temellendirilmesi yapılmış bir blockchain teknolojisi, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde vergilendirme yapılması hususunda önemli ölçüde faydalar sağlayabilecektir. Blockchain mekanizmasına dayalı bir vergilendirme sisteminin sağlayabileceği bu faydalar şu şekilde sıralanabilir: (i) Vergilerin tahsil edilmesinde otomatikleşmenin hızlanması, (ii) Devletin vergileri araçlara ihtiyaç duymaksızın hızlı bir biçimde tahsil etmesi, (iii) İşlem maliyetlerinin önemli ölçüde azaltılması, (iv) İşverenlerin nakit akış sorunlarının hafiflemesi, (v) Katma Değer Vergisi'nde (KDV) başta olmak üzere, vergi kaçakçılığının büyük ölçüde azalması (Akdemir Altunbaşak, 2018: 369).

2.2. Kripto Paraların Vergilendirilmesi

Günümüzde kripto paralar, meydana getirdiği değer artışlarının % 2000'ler ile ifade edilmesi nedeniyle finansal piyasaların ve mali otoritelerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Böyle bir gelirin ortaya çıkması, mali idare tarafından ilgili gelirin vergilendirilmesi arzusunu ve çabasını da beraberinde getirmiştir (Çelen, 2018: 176).

Dünya genelinde yaygınlığı son yıllarda artan kripto paraların vergilendirilmesini güçleştiren ve engelleyen bazı hususlar bulunmaktadır. Bu hususlar şu şekilde ifade edilebilir: (i) Vergi otoritelerinin yetki anlamında hareket sahalarının kısıtlı olması, (ii) Vergilendirmeye tabi tutulacak işlemlerin belirsizliği, (iii) Vergilerin hesaplama yöntemlerinin ve uygulamasının nasıl yapılacağına belirlenememesi, (iv) Kripto paraların hukuki temellerinin tam anlamıyla bulunmaması, (v) Blockchain üzerinde yapılan işlemlerin gizliliğinin getirdiği anonimlik, (vi) Kripto paraların transfer edilmesinin takip edilememesi (Kılıç, 2022: 112).

Kripto paraların nasıl vergilendirileceği hususu mevcut yasal hükümler göz önüne alındığında hem ülkemizde hem de uluslararası çevrelerde netlik kazanmamış bir konudur. Konuyla ilgili farklı ülkelerde farklı uygulamalar söz konusu olup bir fikir birliği bulunmamaktadır. Ülkemizdeki vergi kanunlarına

bakıldığında kripto para faaliyetlerinin vergilendirilebilmesine dair zeminin mevcut olduğu; yalnızca, bu faaliyetlerin nasıl yorumlanacağına ilişkin bir netlik olmadığı görülmektedir. Ülkemizde kripto paralara yönelik; para birimi, sermaye piyasası aracı veya emtia olabileceği şeklinde değerlendirmelerde bulunulmuştur (Demirkol, 2019: 164; Ünal, 2019: 148). Bununla birlikte, vergi hukuku sistemimiz diğer ülkelerden farklılaşmaktadır. Diğer ülkelerde yaygın bir biçimde görülen uygulama kripto paralardan Sermaye Kazanç Vergisi yoluyla vergi alınması olup, tanımlama da Emtia veya Varlık şeklinde yapılmaktadır. Türk Vergi Sistemi'nde Sermaye Kazanç Vergisi tanım olarak Diğer Kazanç ve İratlar'da yer alan Değer Artış Kazancı'na benzese de; ülkemizdeki yasal mevzuat, alım satımın sürekliliği halinde elde edilen kazançların Ticari Kazanç kapsamında ele alınmasını gerektirmektedir. Kripto paraların emtia olarak ele alınması durumunda kanunlarımız Ticari Kazanç veyahut Arızı Kazanç çerçevesinde vergilendirme yapılabilmesine zemin hazırlarken; Değer Artış Kazancı, kripto paralara menkul kıymet tanımının getirilmesini gerektirmektedir. Günay ve Kargı (2018: 73), bu paraların emtia olarak ele alınması durumunda mevcut vergi mevzuatına göre gelir, kurumlar ve katma değer vergisi kapsamına gireceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla, mevcut yasal çerçevemiz hem tanımlamada hem de faaliyetin türünü belirlemede başta Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere pek çok ülkeyle uyumlu görünmemektedir. Kripto paraların vergilendirilebilmesi amacıyla mevcut yasal mevzuatımızın gözden geçirilmesi ve bu ülkelerle gerekli uyumlaştırmaların zaman kaybedilmeden yapılması büyük önem taşımaktadır (Ünal, 2019: 149-150).

3. HUKUKİ BOYUT

3.1. Türkiye'deki Hukuki Durum

6493 sayılı “Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun” kapsamında elektronik para şu şekilde tanımlanmıştır: “Elektronik para ihraç eden kuruluş tarafından kabul edilen fon karşılığı ihraç edilen, elektronik olarak saklanan, bu Kanunda tanımlanan ödeme işlemlerini gerçekleştirmek için kullanılan ve elektronik para ihraç eden kuruluş dışındaki gerçek ve tüzel kişiler tarafından da ödeme aracı olarak kabul edilen parasal değer” (Md. 3/1/ç). Tanımda yer alan elektronik para kuruluşu ise; “Bu Kanun kapsamında elektronik para ihraç etme yetkisi verilen tüzel kişi” (Md. 3/1/d) olarak tanımlanmıştır. Kimlerin elektronik para ihracı faaliyetinde bulunabileceği ve bulunamayacağı; “5411 sayılı Kanun uyarınca faaliyet gösteren bankalar, Posta ve Telgraf Teşkilatı Anonim Şirketi ve bu Kanun kapsamında elektronik para çıkarma izni verilen

elektronik para kuruluşları dışındaki kişilerin elektronik para ihracı faaliyetinde bulunmaları yasaktır” (Md. 18/1) denilerek açıkça ortaya konulmuştur. İlgili Kanun maddesinin devamında; *“Bu Kanun kapsamında elektronik para ihraç etmek isteyen elektronik para kuruluşu Bankadan izin almak kaydıyla faaliyette bulunabilir”* (Md. 3/1/b ve Md. 18/2) denilerek elektronik para kuruluşunun elektronik para ihraç etmesi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın (TCMB) iznine tabi kılınmıştır (Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, 2013).

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından 25 Kasım 2013 tarihinde yayımlanan *“Basın Açıklaması”* ile Bitcoin ve benzeri sanal paraların barındırdığı muhtemel riskler hususunda kamuoyu uyarılmıştır. 6493 sayılı *“Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun”* hatırlatılarak aşağıdaki hususlara dikkat çekilmiştir:

- *“Herhangi bir resmi ya da özel kuruluş tarafından ihraç edilmeyen ve karşılığı için güvence verilmeyen bir sanal para birimi olarak bilinen Bitcoin, mevcut yapısı ve işleyişi itibarıyla Kanun kapsamında elektronik para olarak değerlendirilmemekte, bu nedenle de söz konusu Kanun çerçevesinde gözetim ve denetimi mümkün görülmemektedir.*
- *Diğer taraftan, Bitcoin ve benzeri sanal paralar ile gerçekleştirilen işlemlerde tarafların kimliklerinin bilinmemesi, söz konusu sanal paraların yasadışı faaliyetlerde kullanılması için uygun bir ortam yaratmaktadır. Ayrıca Bitcoin, piyasa değerinin aşırı oynak olabilmesi, dijital cüzdanların çalınabilmesi, kaybolabilmesi veya sahiplerinin bilgileri dışında usulsüz olarak kullanılabilmesi gibi risklerin yanı sıra yapılan işlemlerin geri döndürülemez olmasından dolayı operasyonel hatalardan ya da kötü niyetli satıcıların suistimalinden kaynaklı risklere de açıktır”* (BDDK, 2013).

Sermaye Piyasası Kurulu’nun (SPK) 27 Kasım 2017 tarihindeki 43 sayılı toplantısında ele alınan ve Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği’ne (TSPB) gönderilen sanal paralara dayalı işlemler hakkındaki yazıda; *“... sanal para birimleri ile ilgili olarak ülkemizde bir düzenleme veya tanımlama bulunmadığı ve Sermaye Piyasası Kanunu kapsamında yer alan türev araçlara dayanak teşkil edebilecek unsurlar içerisinde sanal para birimlerinin bulunmadığı dikkate alınarak, bu aşamada; müşterilere yönelik olarak sanal para birimlerine dayalı spot veya türev işlemler yapılmaması gerektiği ...”* (TSPB, 2017) ifade edilmiştir.

Finansal İstikrar Komitesi (FİK), 2018 yılında gerçekleştirmiş olduğu 34. toplantısında Türkiye’de yasal bir dayanağı olmayan kripto paralara ilişkin düzenlemelerin geliştirilmesi maksadıyla bir çalışma grubu oluşturulmasına

karar vermiştir. Komite ayrıca kripto paraların risklerine yönelik kamuoyunu bilgilendirici açıklamalarda bulunmuştur (Akyıl, 2018).

SPK, 27 Eylül 2018 tarihinde “*Dijital Varlık (Token) Satışları (ICO)*” hakkında bir duyuru yayımlamış olup, bu duyuruda aşağıdaki hususlara dikkat çekilmiştir:

- “*Kripto Para Satışı*’ veya ‘*Token Satışı*’ olarak da bilinen genellikle blok-zinciri teknolojisi kullanarak para toplamaya yönelik uygulamaların birçoğu Kurulumuzun düzenleme ve gözetim alanı dışında kalmaktadır. Dijital varlık satıcıları, belirli (bir proje veya şirketi finanse etmek gibi) ya da çoğu zaman belirsiz vaatlerle dijital varlık satışı gerçekleştirmektedir. Söz konusu dijital varlıklar itibari para ile alınabileceği gibi Bitcoin ve Ether gibi kripto paralar kullanılarak da alınabilmektedir. Tasarım açısından çok farklı türlere ayrılabilmeyle beraber dijital varlıklar genellikle bir şirketteki payı, bir hizmete erişim hakkını, gerçek hayattaki bir varlığı, ürün veya hizmete ilişkin kullanım hakkını temsil etmektedir. Satış süreci sonrası toplanan paranın kullanımına ilişkin bilgiler izahnameye benzer bir doküman olan ‘white-paper’da yer almaktadır.
- *ICO’lar çok yüksek riskli ve spekülatif yatırımlardır. Bu sebeple, dijital varlık almayı düşünen yatırımcıların aşağıda belirtilen risklerin bilincinde olması ve alınacak dijital varlık karşılığında ne vaat edildiğini detaylı incelemeleri gerekmektedir.*
 - ✓ *ICO’ların birçoğu yapısı itibarıyla düzenleyici kurumların yetki ve görev alanı dışında kalmakta olup, herhangi bir düzenleme ve gözetime tabi olmamaktadır.*
 - ✓ *Kripto paralara benzer şekilde, satın alınan tokenların değerlerinde de aşırı oynaklık görülebilmektedir.*
 - ✓ *Toplanan paralar belirtilen amaçlarla kullanılmayabilir.*
 - ✓ *Satıcılar tarafından sağlanan dokümanlarda eksik ve yanıltıcı bilgiler olabilir.*
 - ✓ *Bu tarz uygulamalarla fon toplanan projelerin çoğunluğu erken aşama projeler olduğu için projenin başarısız olması ve yapılan yatırımın tamamının kaybedilmesi söz konusu olabilir.*
- *Sermaye piyasası mevzuatı çerçevesinde gerçekleştirilecek kitle fonlaması faaliyetlerine ilişkin usul ve esaslara dair Kurulumuz nezdinde yürütülen ikincil düzenleme çalışmaları devam etmektedir. Halka arz ve kitle fonlaması faaliyetlerine benzer yönleri ve farklılıkları bulunan ‘token satışı’ uygulamalarının Kurulumuzun düzenleyici sınırlarına girip girmediği*

durum bazında farklılık gösterecektir. İkincil düzenlemeler yürürlüğe girmeden önce kitle fonlaması adı altında izinsiz olarak gerçekleştirilecek faaliyetlerle ilgili olarak Kurulumuz tarafından gerekli her türlü idari ve cezai tedbir uygulanacaktır. Bu aşamada kitle fonlaması adı altında gerçekleştirilmesi muhtemel kripto varlık satışlarına yatırımcılar tarafından itibar edilmemelidir” (SPK, 2018: 4).

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019) tarafından hazırlanan ve 2019-2023 dönemini kapsayan On Birinci Kalkınma Planı'nda, kurumsal yapısı güçlü bir finansal sektörün oluşturulması temel amacı doğrultusunda blockchain tabanlı dijital merkez bankası parasının uygulamaya konulacağı ifade edilmiştir.

Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı (MASAK), bankalar için yayımlanmış olduğu şüpheli işlemlerin bildirimine ilişkin usul ve esasları içeren rehberin 12 Nisan 2019 tarihli sürümünde bankacılık işlemlerine ilişkin şüpheli işlem tipleri arasında kripto paralara yönelik şu iki örneği vermiştir:

- *“Müşteri hesaplarından kripto para alımı amacıyla yurtiçi ve yurtdışı kripto para borsalarına ya da gerçek veya tüzel kişi hesaplarına müşteri profiline uymayacak sıklık ve tutarda para transferi yapılması”*
- *“Kaynağı bilinmeyen veya şabsın mali profili ile uygun olmayan şekilde yapıldığından şüphelenilen kripto para satımı sonucunda müşteri hesaplarına transfer gelmesi” (MASAK, 2019: 25-26).*

Hazine ve Maliye Bakanlığı (2021a; 2021b), finansal sektörün kurumsal altyapısının geliştirilmesi amacı doğrultusunda Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi gözetiminde TCMB'nin yılsonuna kadar dijital paranın ekonomik, teknolojik ve hukuki altyapısını oluşturmasının planlandığını ifade etmiştir.

TCMB, 16 Nisan 2021 tarihinde yayımlanmış olduğu “Ödemeler Alanına İlişkin Basın Duyurusu” metninde kripto varlıklar ile ilgili aşağıdaki hususlara dikkat çekmiştir:

- *“Kripto varlıklar herhangi bir düzenleme ve denetim mekanizmasına tabi olmaması, merkezi bir muhatabın bulunmaması, piyasa değerlerinin aşırı oynaklık göstermesi, anonim yapıları nedeniyle yasadışı faaliyetlerde kullanılabilmesi, cüzdanların çalınabilmesi veya sahiplerinin bilgileri dışında usulsüz olarak kullanılabilmesi ile işlemlerin geri dönülemez nitelikte olması gibi nedenlerle ilgili taraflar açısından önemli riskler barındırmaktadır.*

- *Son dönemde, söz konusu varlıkların ödemeler alanında kullanılmasına ilişkin çeşitli girişimlerin oluşmaya başladığı gözlenmiştir. Bu varlıkların ödemelerde kullanılmasının, yukarıda bahsedilen sebeplerle işlemin tarafları açısından telafisi mümkün olmayan mağduriyetler yaratma ihtimali bulunduğu ve bu alanda mevcutta kullanılan yöntem ve araçlara karşı güven zaafiyeti meydana getirebilecek unsurlar içerdiği değerlendirilmektedir” (TCMB, 2021).*

Basın duyurusunda dikkat çekilen hususlar neticesinde, TCMB yine 16 Nisan 2021 tarihinde “*Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik*” başlığı ile bir Yönetmelik yayımlamıştır. Kripto paraların / varlıkların tanımını, ödemelerde kullanılmamasını ve kullanılmasına aracılık edilmemesini içeren ilgili Yönetmelik maddeleri aşağıda sıralanmaktadır (Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmaması, 2021):

- *“Kripto varlık, dağıtık defter teknolojisi veya benzer bir teknoloji kullanılarak sanal olarak oluşturulup dijital ağlar üzerinden dağıtımı yapılan, ancak itibari para, kaydi para, elektronik para, ödeme aracı, menkul kıymet veya diğer sermaye piyasası aracı olarak nitelendirilmeyen gayri maddi varlıkları ifade eder (Md. 3/1).*
- *Kripto varlıklar, ödemelerde doğrudan veya dolaylı şekilde kullanılamaz (Md. 3/2).*
- *Kripto varlıkların ödemelerde doğrudan veya dolaylı şekilde kullanılmasına yönelik hizmet sunulamaz (Md. 3/3).*
- *Ödeme hizmeti sağlayıcıları, ödeme hizmetlerinin sunulmasında ve elektronik para ibracında kripto varlıkların doğrudan veya dolaylı olarak kullanılacağı bir şekilde iş modelleri geliştiremez, bu tür iş modellerine ilişkin herhangi bir hizmet sunamaz (Md. 4/1).*
- *Ödeme ve elektronik para kuruluşları, kripto varlıklara ilişkin alım satım, saklama, transfer veya ihraç hizmeti sunan platformlara veya bu platformlardan yapılacak fon aktarımlarına aracılık edemez” (Md. 4/2).*

MASAK (2021), kripto varlık hizmet sağlayıcıları için “*Suç Gelirlerinin Aklanmasının ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Dair Yükümlülüklerle İlişkin Temel Esaslar*” başlığıyla bir rehber yayımlamıştır. Bu rehberde, suç gelirlerini aklama ve terörizmin finansmanı suçlarıyla mücadele kapsamındaki mevzuatın temel hususlarına yer verilmiştir.

Suç gelirlerinin aklanmasının ve terörizmin finansmanının önlenmesi amacıyla, ilgili mevzuatta yükümlüler belirlenmiş ve yükümlülere yönelik çeşitli yükümlülükler getirilmiştir. Yükümlüler, 5549 sayılı “*Suç Gelirlerinin*

Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun” ve “*Suç Gelirlerinin Aklanmasının ve Terörün Finansmanının Önlenmesine Dair Tedbirler Hakkında Yönetmelik*” ile belirlenmiştir. Bu kapsamda, 1 Mayıs 2021 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan “*Suç Gelirlerinin Aklanmasının ve Terörün Finansmanının Önlenmesine Dair Tedbirler Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*” ile “*kripto varlık hizmet sağlayıcılar*” anılan tarih itibarıyla yükümlüler arasına dâhil edilmiştir. 5549 sayılı Kanunda yükümlülere yönelik getirilen yükümlülükler de tanımlanmış olup, bu durumda bu yükümlülükler kripto varlık hizmet sağlayıcıları için de geçerli olmaktadır. Bu yükümlülükler; (i) Müşterinin Tanınması, (ii) Şüpheli İşlem Bildirimi, (iii) Bilgi ve Belge Verme, (iv) Muhafaza ve İbraz ve son olarak (v) Devamlı Bilgi Verme, şeklinde sıralanabilir (MASAK, 2021: 6-7). Bu doğrultuda, MASAK (2022) kripto varlık hizmet sağlayıcılar için şüpheli işlemlerin bildirimine ilişkin usul ve esasları içeren bir rehberi 18 Nisan 2022 tarihinde yayımlayarak yürürlüğe koymuştur. Son olarak, 2023-2025 dönemini kapsayan “*Orta Vadeli Program*” çerçevesinde kripto varlık alım satım platformlarının düzenleme kapsamına alınacağı ifade edilmiştir (Orta Vadeli Program, 2022).

3.2. Yurt Dışındaki Hukuki Durum

3.2.1. IMF

Uluslararası Para Fonu (IMF), 2016 yılında Dünya Ekonomik Forumu’nda kripto varlıklara yönelik sunmuş olduğu raporda aşağıdaki hususlara yer vermiştir (Dursun Özdemir, 2022: 49-50):

- Kripto varlıkların tanımı, işleyişleri ve hukuki sınıflandırmalarının nasıl yapılması gerektiği,
- Kripto varlıkların birer dijital varlık olarak kabul edilmesi gerektiği,
- Ulusal ve uluslararası anlamda yapılması gereken hukuki düzenlemelere yönelik genel prensipler,
- Sanal değerlerin kullanımının meydana getireceği riskler.

3.2.2. Dünya Bankası

Dünya Bankası (*World Bank*) kripto varlıkları dijital varlıkların bir alt grubu olarak kabul ederken; bu varlıkları, kriptografi tekniklerini kullanarak anlaşma sağlamaya çalışan dijital varlıklar olarak tanımlamıştır (Dursun Özdemir, 2022: 50).

3.2.3. Amerika Birleşik Devletleri

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Finansal Suçları Engelleme Ağı (FinCEN), kripto varlıkları birer kanuni ödeme aracı olarak nitelendirmemektedir. ABD’de kripto para borsalarının yasal statüsü ise eyalet kanunlarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. ABD Merkez Bankası’nın (FED) kripto paralar ile ilgili çalışmalarının da henüz gözlem aşamasında olduğu görülmektedir (Arıkan, 2021: 2). ABD’de Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu (SEC) kripto paraları menkul kıymet olarak kabul ederken; Emtia ve Vadeli İşlemler Ticaret Komisyonu (CFTC) ise bir emtia olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte, ABD Gelir İdaresi (IRS) kripto paraların vergilendirmeye tabi olacak şekilde eşya olduklarına yönelik görüş bildirmiştir (Üzümcü ve Yıldırım, 2022: 281-282).

3.2.4. Kanada

Kanada’da sermaye piyasalarının düzenleyici kurumu olan Kanada Menkul Kıymet Yöneticileri (*Canadian Securities Administrators [CSA]*) kripto varlıkların alım satımına aracılık işlemlerinin sermaye piyasası mevzuatına tabi olduğunu ve lisans alımını gerektirdiğini yayımlamış olduğu bir kılavuzda ifade etmiştir. Ayrıca, suç gelirlerinin aklanmasının ve terörün finansmanının önlenmesi düzenlemeleri kapsamında kripto varlıkların alım satımına aracılık eden şirketlerin sicile kaydedilmeleri 2020 yılı Haziran ayından itibaren zorunlu hale getirilmiştir (Aytekin ve Arslan, 2021).

3.2.5. Avrupa Birliği

Avrupa Parlamentosu 2018 Temmuz ayında kripto varlıklara ilişkin bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda aşağıdaki hususlara yer verilmiştir (Dursun Özdemir, 2022: 51):

- Kripto varlık ve blockchain kavramları ile bunların birbirleriyle olan ilişkisi,
- En yüksek işlem hacmine sahip ilk on kripto varlık hakkında bilgi,
- Kripto varlıklar kullanılarak vergi kaçakçılığı, kara paranın aklanması ve terörizmin finansmanı gibi suçların işlenmesinin önlenmesi için gerekli yasal düzenlemelere yönelik temel bir çerçeve çizimi.

Avrupa’da kripto varlıkların sınıflandırılmasına ilişkin çeşitli otoriteler tarafından birtakım çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalara bakıldığında Avrupa Merkez Bankası (ECB), kripto varlıkları sanal değerlerin bir görünüş biçimi olarak ifade ederken; Avrupa Bankacılık Otoritesi (EBA), kripto varlıkların sanal değer olarak ifade edilmesini tavsiye etmiştir. Avrupa

Menkul Kıymetler ve Piyasalar Kurumu (ESMA) ise, kripto varlıkları sanal varlıklar sınıfına dâhil etmiştir (Dursun Özdemir, 2022: 51).

3.2.6. Birleşik Krallık

Birleşik Krallık'da (UK), kripto varlıklara olan ilgiyi takip etmek maksadıyla 2018 Mart ayında Hazine Şansölyesi tarafından Kripto Varlıklar Görev Gücü (*Cryptoassets Taskforce*) oluşturulmuştur. Bu birimin görevi, hukuki riskler de dâhil olmak üzere kripto varlıkların doğurduğu riskleri takip ederek yasa koyuculara ve düzenleyici kurumlara raporlamaktır. İlgili birimin 2018 yılı raporunda kripto varlıkların suç gelirlerinin aklanmasında kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu gelişme üzerine Birleşik Krallık 2020 yılında kripto varlıkları kara para aklama düzenlemeleri kapsamındaki mevzuata dâhil etmiştir (Aytekin ve Arslan, 2021).

3.2.7. Almanya

Almanya'da doğrudan doğruya kripto paralar ile ilgili spesifik bir hukuki düzenleme yapılmamıştır. Bununla birlikte, Alman Federal Finansal Denetleme Kurumu (BaFin) ve Alman Federal Maliye Bakanlığı kripto paraları hesap birimi ve finansal araç olarak kabul ederek kripto paraların vergilendirmeye tabi tutulabileceğini ifade etmişlerdir. Ancak, 2018 yılında Berlin Yüksek Bölge Mahkemesi kripto paraların Alman Bankacılık Kanunu'na göre ne hesap birimi ne de finansal araç statüsüne girdiğine hükmetmiştir (Üzümcü ve Yıldırım, 2022: 282).

3.2.8. Çin

Çin'de kripto varlıklar birer yasal ödeme aracı olarak kabul edilmezken, kripto para borsaları yasadışı olarak nitelendirilmektedir. Çin Merkez Bankası, 2013 Aralık ayında Bitcoin'in alışverişlerde kullanılmaması hususunda uyarıda bulunmuştur. Çin, kripto para madenciliğinin merkezlerinden biri olmasına rağmen 2017 yılında halka arzları yasaklayarak bazı kripto para faaliyetlerinde kısıtlayıcı önlemler almıştır. Çin'in yerel yönetmeliklerinde kripto paralar sanal emtia şeklinde nitelendirilmekte; dolayısıyla, kripto paraların değişim aracı olarak kullanılamayacağı ifade edilmektedir (Arıkan, 2021: 3; Yanar vd., 2022: 38).

3.2.9. Avustralya

Avustralya, kripto para birimlerini yasal mülkiyet olarak sınıflandırmakta ve sermaye kazancı vergisine tabi kılmaktadır. Kripto para borsaları, kara paranın aklanması ve terörün finansmanı ile mücadele (AML/CFT) yükümlülüklerini yerine getirmeleri ve Avustralya İşlem Raporları ve Analiz

Merkezi'ne (AUSTRAC) kaydolmaları koşuluyla ülkede serbestçe faaliyet gösterebilmektedir. Avustralya Menkul Kıymetler ve Yatırımlar Komisyonu (ASIC) 2019 yılında ilk madeni para tekliflerine (ICO'lar) yönelik çeşitli düzenleyici gereklilikler getirmiştir (Türkiye Bankalar Birliği, 2022: 31).

3.2.10. Rusya

Rusya'da kripto paralar yasal ödeme aracı olarak kabul edilmezken; Rusya Merkez Bankası (CBR) tarafından 2017 yılında yayımlanan Mali İstikrar Raporunda kripto paraların gerek kara para aklama aracı olarak gerekse terörizmin finansmanında kullanılabileceğine işaret edilmiştir (Arıkan, 2021: 3).

3.2.11. Japonya

Japonya'da Bitcoin 2018 yılından itibaren yasal bir ödeme aracı olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, kripto para borsaları da Japon Finansal Hizmetler Kurumu'na (FSA) kayıt yaptırmak koşuluyla ülkede ticari faaliyette bulunabilmektedir (Arıkan, 2021: 5).

3.2.12. Endonezya

Endonezya Merkez Bankası, Bitcoin kullanımının ülkedeki bazı yasalar açısından ihlal unsuru oluşturduğu yönünde açıklamada bulunmuştur (Yanar vd., 2022: 38).

3.2.13. Güney Kore

Güney Kore'de kripto paralar finansal varlıklar olarak dikkate alınmadığından dolayı, bu paralar ile yapılan işlemler sermaye kazancı vergisinden kaçınmaktadır. Ülkede 2021 Eylül ayından itibaren, kripto para borsalarının Kore Finansal İstihbarat Birimi'ne (KFIU) kaydolması gerekmektedir (Türkiye Bankalar Birliği, 2022: 32).

3.2.14. Hindistan

Hindistan'da kripto varlıklar yasal ödeme aracı olarak kabul edilmemektedir. Ayrıca, hükümetin bu varlıklara yönelik yüksek risk uyarısı bulunmaktadır. Kripto para borsaları ise ülkede yasal kabul edilmektedir (Arıkan, 2021: 5).

3.2.15. Diğer Dünya Ülkeleri

Belçika, kripto paraları para olarak kabul etmemekte olup, kullanıcılarını muhtemel risklere karşı uyarmaktadır. Bangladeş'de kripto paralar, yasal

bir para olmaması ve kullanıcılarının finansal tehlikelere maruz kalabileceği gerekçeleri ile yasaklanmıştır. Ekvator, kendi elektronik parası ile rekabeti önlemek için kripto paraları yasaklamıştır. Cezayir, 2018 yılında çıkarmış olduğu bir yasa ile kripto paraları yasaklamıştır. Fas'da da kripto paraların kullanımı yasaktır. Mısır, 2017 yılında kripto paraların haram olduğuna dair bir fetva yayımlamak suretiyle bu paraların yasaklanmış olduğunu açıkça ifade etmiştir. Pakistan'da 2017 yılından bu yana kripto para kullanıcıları hakkında federal takibat yapılmaktadır. Irak'da kripto paralar yasak olup, kripto para kullanıcıları kara para aklama suçundan yargılanmaktadır (Hatipoğlu, 2021: 195). 1 Ocak 2001 tarihinden bu yana ulusal para birimi olarak El Salvador kolonu yerine Amerikan doları kullanan El Salvador, 8 Haziran 2021 tarihinde çıkarmış olduğu bir kanunla Bitcoin'i ülkenin resmi ve ulusal para birimi haline getirmiştir (Üzümçü ve Yıldırım, 2022: 283). Singapur, kripto para birimlerini mülk olarak sınıflandırırken yasal ödeme aracı olarak sınıflandırmamaktadır. Singapur Para Otoritesi (MAS), kripto para borsalarının lisanslanmasını ve düzenlenmesini Ödeme Hizmetleri Yasası'nda (PSA) belirtildiği gibi yapmaktadır. Ülkede düzenli olarak kripto para birimlerinde işlem yapan şirketler vergilendirilmektedir (Türkiye Bankalar Birliği, 2022: 32). 2014 yılında Boliviya Merkez Bankası Bitcoin'i yasaklamıştır. 2014 Temmuz ayında Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası, ödeme yöntemi olarak sanal para kullanımının kanunun ihlali olacağı yönünde bir açıklama yapmıştır. Tayland Merkez Bankası kendisine işletme lisansı için başvuruda bulunan bir Bitcoin ticaret platformuna, Bitcoin ile ilgili her türlü işlemin yasak olduğunu belirterek olumsuz yanıt vermiştir. Hırvatistan Merkez Bankası, başta Bitcoin olmak üzere dijital paralar hakkında bir araştırma yaptığını belirterek; hâlihazırda bu tür paraların Hırvatistan'da yasadışı olmadığı yönünde görüş bildirmiştir (Yanar vd., 2022: 38-39).

SONUÇ

Bu çalışmada blockchain teknolojisinin ve kripto paraların iktisadi, mali ve hukuki boyutları üzerinde durulmuştur. Gerek ülkemizdeki gerekse diğer ülkelerdeki uygulamalar ve yaklaşımlar ışığında, blockchain teknolojisinin kripto paralara göre daha olumlu bir imaja sahip olduğu ve gelecek vadettiği söylenebilir. Bununla birlikte, her iki konunun ortak olumsuz yanı hukuki temellendirilmelerinin oldukça yetersiz olmalarıdır. Bu aynı zamanda iktisadi ve mali boyutları da etkileyen önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Blockchain teknolojisi yeni bir teknoloji olmakla beraber, sahip olduğu özellikler birçok kesimin dikkatini çekmektedir. Örneğin; gelecekte bankalar bu teknolojinin özelliklerini kullanarak finansal hizmetler sektöründe

bir blockchain ekosistemi oluşturabilirken, devletler de aynı teknolojinin özelliklerini kamusal hizmetlerde kullanabilirler. Özellikle vergi kayıplarının önüne geçilmesi hususu önemli bir kamusal hizmet olarak ifade edilebilir.

Kripto paralar / varlıklar; (i) Para mı, menkul kıymet mi, sermaye piyasası aracı mı, emtia mı, başka tür bir varlık mı? (ii) Eğer para ise, paranın fonksiyonlarını tam olarak yerine getirebiliyor mu? (iii) Bu paraların / varlıkların vergilendirilmesi nasıl yapılabilir? Bu ve benzeri soruların cevapları ile ilgili ülkemizde ve dünyada bir fikir birliği bulunmamaktadır. Konuyla ilgili farklı ülkelerde farklı yaklaşımlar sergilenmektedir. Hatta aynı ülke içinde farklı kurumların farklı görüşleri olabilmektedir. Bunda da en büyük etken, bu paraların / varlıkların hukuki statüsündeki belirsizlik olmaktadır. Dolayısıyla, ülkelerin uluslararası işbirliğini de gözeterak vakit kaybetmeden gerekli yasal düzenlemeleri yapmaları sorunun çözümü adına elzem görünmektedir.

KAYNAKÇA

- AKDEMİR ALTUNBAŞAK, T. (2018), Blok Zincir (Blockchain) Teknolojisi ile Vergilendirme, *Maliye Dergisi*, 174, 360-371.
- AKYIL, Z. (2018, 12 Ocak), Finansal İstikrar Komitesinden Bitcoin Uyarısı, *Anadolu Ajansı*, 19.05.2023 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/finansal-istikrar-komitesinden-bitcoin-uyarisi/1028439> adresinden alındı.
- ARIKAN, N.İ. (2021), Kripto Paraların Dünya Genelindeki Hukuki Durumuna İlişkin Bir İnceleme, *Düzce İktisat Dergisi*, 2(1), 1-12.
- AYTEKİN, B. ve ARSLAN, R. (2021), Kripto Varlıkların Dünyadaki ve Türkiye'deki Hukuki Konumu, *Baseak CORE Papers No: 9*.
- BALCI, M. ve ÇAKIR, K. (2022), Yasa Dışı Kripto Para Madencilğinde Ceza Sorumluluğu, *İzmir Barosu Dergisi*, 2, 207-234.
- BANKACILIK DÜZENLEME VE DENETLEME KURUMU (2013, 25 Kasım), *Basın Açıklaması*, 2013/32, 30.04.2023 tarihinde <https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/510?ekId=530> adresinden alındı.
- CANLI AKBAŞ, A. (2020), *Kripto Para Basımı ve Devlet Otoritesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- COINMARKETCAP (2023), *Cryptocurrencies*, 22.03.2023 tarihinde <https://coinmarketcap.com> adresinden alındı.
- CUMHURBAŞKANLIĞI STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI (2019), *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*, Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı Yayınları.
- ÇELEN, M. (2018), Türk Vergi Mevzuatına Göre Kripto Paraların Vergilendirilmesi, *Bilimevi İktisat*, 2, 154-177.
- DEMİR, O. (2020), *Para, Banka ve Finansal Piyasalar*, İstanbul: 4T Yayınevi.
- DEMİRKOL, Z. (2019), Kripto Para: Tanımı, Hukuki Statüsü ve Vergilendirilmesi, *Vergi Raporu*, 236, 164-188.
- DİNLER, Z. (2018), *İktisada Giriş*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- DURSUN ÖZDEMİR, G. (2022), Ceza Hukuku Perspektifinden Kripto Varlıklara İlişkin Bir Değerlendirme, *Ceza Hukuku Dergisi*, 48, 39-75.
- EĞİLMEZ, M. (2019), *Ekonominin Temelleri [Kavramlar ve Kurumlar]*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERÖZEL DURBİLMEZ, S. ve YILMAZ TÜRKMEN, S. (2019), Blockchain Teknolojisi ve Türkiye Finans Sektöründeki Durumu, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 30-45.
- GÜNAY, H.F. ve KARGI, V. (2018), Kripto Paranın Vergilendirilmesi Fikrinin Mali Yönden Değerlendirilmesi, *Journal of Life Economics*, 5(3), 61-76.

- HATİPOĞLU, O.G. (2021), Kamu Politikası Analizi Açısından Türkiye’de Kripto Para Politikaları, *Maliye ve Finans Yazıları*, 116, 171-202.
- HAZİNE VE MALİYE BAKANLIĞI (2021a, 12 Mart), *Ekonomi Reformları*, 27.04.2023 tarihinde <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/03/ekonomik-Reformlar-Kitapçigi.pdf> adresinden alındı.
- HAZİNE VE MALİYE BAKANLIĞI (2021b, 12 Mart), *Ekonomi Reformları Eylem Planı*, 27.04.2023 tarihinde <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/03/ekonomi-Reform-Takvimi.pdf> adresinden alındı.
- KESKİN KÖYLÜ, M. (2018), Kripto Paralar ve Uluslararası Finansal Piyasalarda Yeri, *International Journal of Academic Value Studies*, 4(21), 814-821.
- KILIÇ, İ.B. (2022), *Kripto Paraların Vergilendirilmesi: Karşılaştırmalı Analiz* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Marmara Üniversitesi.
- KOÇ, S. (2020), Paranın Dijitalleşmesi ve Merkez Bankası Dijital Para Olasılığı, *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 5(2), 196-204.
- MALİ SUÇLARI ARAŞTIRMA KURULU BAŞKANLIĞI (2019, 12 Nisan), *Şüpheli İşlem Bildirim Rehberi (Bankalar)*, 09.05.2023 tarihinde https://www.procompliance.net/wp-content/uploads/2019/09/SIB_Rehberi_Bankalar_Icin_11092019.pdf adresinden alındı.
- MALİ SUÇLARI ARAŞTIRMA KURULU BAŞKANLIĞI (2021, Mayıs), *Suç Gelirlerinin Aklanmasının ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Dair Yükümlülüklerle İlişkin Temel Esaslar (Kripto Varlık Hizmet Sağlayıcıları İçin)*, 08.05.2023 tarihinde <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/12/2021/05/Kripto-Varlik-Hizmet-Saglayicilar-Rehberi.pdf> adresinden alındı.
- MALİ SUÇLARI ARAŞTIRMA KURULU BAŞKANLIĞI (2022, 18 Nisan), *Şüpheli İşlem Bildirim Rehberi (Kripto Varlık Hizmet Sağlayıcılar)*, 08.05.2023 tarihinde <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/12/2022/04/KVHS-Rehberi-16.04.2022.pdf> adresinden alındı.
- MISHKIN, E.S. (2016), *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*, Essex: Pearson.
- NAKAMOTO, S. (2008), *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*, 29.06.2023 tarihinde <https://assets.pubpub.org/d8wct41f/31611263538139.pdf> adresinden alındı.
- ORTA VADELİ PROGRAM (2023-2025)(2022, 4 Eylül), *Resmî Gazete* (Sayı: 31943 (Mükerrer)), 05.05.2023 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/09/20220904M1-1.pdf> adresinden alındı.
- ÖDEME VE MENKUL KIYMET MUTABAKAT SİSTEMLERİ, ÖDEME HİZMETLERİ VE ELEKTRONİK PARA KURULUŞLARI HAKKINDA KANUN (2013, 27 Haziran), *Resmî Gazete* (Sayı: 28690), 29.04.2023 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/06/20130627-14.htm> adresinden alındı.

- ÖDEMELERDE KRİPTO VARLIKLARIN KULLANILMAMASI-NA DAİR YÖNETMELİK (2021, 16 Nisan), *Resmi Gazete* (Sayı: 31456), 03.05.2023 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eski-ler/2021/04/20210416-4.htm> adresinden alındı.
- SERMAYE PİYASASI KURULU (2018, 27 Eylül), *Sermaye Piyasası Kurulu Bülteni*, 2018/42, 17.05.2023 tarihinde <https://spk.gov.tr/data/61e0b4db1b41c613a0d633dc/20c458af9ec636f50e86f04a02c3c89c.pdf> adresinden alındı.
- TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ (2022, 7 Şubat), *Dijital Varlıklara Yönelik Bankacılık Açısından Genel Bakış, Potansiyel İş Modelleri ve Dijital Varlıkların Hukuki Açısından Değerlendirmesi*, 01.06.2023 tarihinde <https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/tos/Dijital%20Varlıklar%20Raporu.pdf> adresinden alındı.
- TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI (2021, 16 Nisan), *Ödemeler Alanına İlişkin Basın Duyurusu*, 03.05.2023 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/duyurular/basin/2021/duy2021-17> adresinden alındı.
- TÜRKİYE SERMAYE PİYASALARI BİRLİĞİ (2017, 1 Aralık), *Genel Mektup*, 06.05.2023 tarihinde <https://www.tspb.org.tr/wp-content/uploads/2017/12/Genel-Mektup-785-Sanal-Paralara-Dayali-Islemler-hk..pdf> adresinden alındı.
- ÜNALAN, G. (2019), *Kripto Paraların Vergilendirilmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Hacettepe Üniversitesi.
- ÜZÜMCÜ, R. ve YILDIRIM, Y. (2022), Kripto Paraların Hukuki Statüleri ve Sözleşmeler İçerisindeki Yerleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(33), 271-291.
- YALTA, A.T. ve YALTA, A.Y. (2019), *Modern Makroekonomiye Giriş*, Ankara: Adres Yayınları.
- YANAR, H.İ., ÇETİN, M.Ş. ve KILIÇ, V. (2022), Devletsiz Yönetişimin Yeni Ekonomik Enstrümanı: Kripto Para ve Geleceği, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 23-48.
- YAVUZ, M.S. (2019), Ekonomide Dijital Dönüşüm: Blockchain Teknolojisi ve Uygulama Alanları Üzerine Bir İnceleme, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 15-29.

Demokrasi, Hukukun Üstünlüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Seyhun TUTGUN¹

1.GİRİŞ

Ülkeler arasındaki ekonomik farklılıkların sebepleri araştırılırken birçok farklı görüş ortaya atılmıştır. Bunların başında doğal kaynak farklılıkları, coğrafi konum, jeopolitik konum, kurumlar, sağlık, eğitim, ifade özgürlüğü, sivil haklar, demokrasi, hukukun üstünlüğü vb. başlıklar sayılabilir. Sayılan maddeler ışığında literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde hukukun üstünlüğü, Avrupa Birliği'nin alt komitelerinden biri olan Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komite tarafından tüm kamu güçlerinin kanunla belirlenen sınırlar içinde, demokrasi ve temel haklar değerlerine uygun olarak ve bağımsız ve tarafsız mahkemelerin kontrolü altında hareket etmesi” olarak tanımlanmaktadır. Burada hukukun üstünlüğünün kabul edildiği ülkelerde bireysel hakların korunması ve sözleşmelerin yürürlüğe konulması insanların hükümet eylemlerine karşı bir öngörü sağlayacaktır. Ayrıca insanlar, kuralların herkese eşit bir şekilde uygulandığı gördüğünde, içinde buldukları toplum kurallarına uymak zorunda hissedeceklerdir. Dolayısıyla kurallara uyulan bir toplumda, bireyler kendilerini daha güvende hissedecek bu durum onların iş performanslarının artmasına ve üretim sürecinde daha verimli çalışmalarına yol açacaktır.

Hukuk ile ekonomi, toplumsal düzeni sağlayan ve toplumun var olabilmesi için faaliyetler yürüten; bununla birlikte birbirlerini önemli oranda besleyen kavramlardır (Ünlü ve Bozkuş, 2021). Özellikle bir takım biçimsel kuralların ve uygulama mekanizmasının varlığı olarak tanımlanan hukuk devleti, ekonomik kalkınmanın temel koşulu olarak görülmüştür (Matsuo, 2005). Burada hukukun üstünlüğü ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik yapılan çalışmalarda, hukukun şiddeti önleyerek büyümeyi olumlu etkileyeceğini ifade eden bir görüş mevcut iken diğer tarafta mülkiyet hakları ve sözleşmelerin uygulanabilirliği ifade edilmektedir. Hukukun

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi / Hizan MYO Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü

üstünlüğünün olmadığı ülkelerde ekonomi, anarşi (Hirshleifer, 1995), gasp (Konrad ve Skaperdas, 1998), yağma /soygun (Grossman ve Kim, 1995), ve kanunsuzluk (Dixit, 2004) yollarıyla olumsuz etkilenebilmektedir. Diğer taraftan ekonomik performansı olumlu anlamda etkileyen faktörler, mülkiyet haklarının korunması (Barro, 1996; Knack ve Keefer, 1995) ve sözleşmelerin uygulanabilirliği (Williamson, 1971; Haggard ve Tiede, 2011) şeklindedir.

Demokrasi kavramı ise halkın kendi kendini yönetebilme özgürlüğü olarak ifade edilebilir. Tabi ki bu noktada bu hakkın hukukun üstünlüğünün korunmasıyla sağlanacağını söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Demokrasi ve büyüme arasındaki bağlantı hakkındaki tartışmanın kökleri, demokratik bir siyasi sistemin kalkınma ve ekonomik refah için elverişli olup olmadığı sorusuna dayanmaktadır. Demokrasinin büyüme üzerindeki olumlu etkisini savunan teorik argümanlar, demokrasinin dolaylı olarak farklı kanallar yoluyla büyümeyi etkileyebileceğini öne sürmektedir. Bu kanallar: mülkiyet hakları (North, 1990), siyasi istikrar (Tavares ve Wacziarg, 2001), beşeri sermaye (Baum ve Lake, 2003) ve teknolojik yenilik (Aghion ve Howitt, 2009) şeklinde ifade edilmektedir. İfade edilen bu kanalların varlığı demokrasiyle mümkün iken demokrasinin varlığında da büyüme olumlu etkilenecektir.

Tabi ki demokrasinin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği kesin bir bilgi değildir. Demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisinin pozitif olduğunu ileriye süren araştırmacıların yanında otokrasinin daha iyi olduğu konusunda da çalışmalar bulunmaktadır. Araştırmacıların değindikleri noktalar incelendiğinde otokraside devletin özerk yapısının korunacağı savunulmaktadır (Ghardallou ve Sridi, 2020). Otokratik rejimlerde korporatist baskıların daha az olacağı (Comeau, 2003) dolayısıyla karar verirken dışarıdan etkilenmenin minimum olacağı belirtilmektedir. Ayrıca demokrasilerde hükümetler seçim kazanmak adına uzun vadeli hedeflere odaklanamayacak, gelen baskılardan dolayı verimsizlik artışına yol açarak milli gelirin azalmasına (Przeworski ve Limongi, 1993) neden olacaktır.

Demokrasi ve hukukun üstünlüğünü birbirinden ayırmak pek mümkün değildir, aralarında doğadaki mutual yaşam formlarına benzer bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Hukukun üstünlüğünün, demokrasinin bir ön koşulu olup olmadığına yönelik farklı görüşler mevcut iken Söz konusu liberal demokrasi ise hukukun üstünlüğü demokrasinin şartlarından biri olarak kabul edilmektedir (Diamond, 1999; Møller ve Skaaning, 2013; Rhoden, 2015). Çalışmamızda liberal demokrasi kavramı açıklanırken “oy hakkının kapsamı, seçim özgürlüğü ve adaleti, örgütlenme ve ifade özgürlüğü, bireysel ve azınlık hakları, kanun önünde eşitlik ve yürütme kısıtlamaları” kullanılmıştır. Bu değişken hem demokrasi hem de hukukun üstünlüğü yerine

kullanılmış ve Türkiye'nin 1961-2021 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak ekonomik büyüme ile olan nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran en önemli yönü bu değişkenler arasında yapılan çalışma sayısının (Oliva ve RiveraBatiz, 2002; Mushkat ve Mushkat, 2005; Sharma, 2007) sınırlı olması, değişkenlerin kapsamı ve kullanılan Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik analizinin kullanılması olarak gösterilebilir. Çalışmadaki temel hipotezimiz ise şu şekildedir:

H_0 = Demokrasi ve hukukun üstünlüğünün artması ekonomik büyümeye neden olmaktadır.

Çalışmamız bu kapsamda üç ana bölümden oluşmaktadır: ilk bölümde literatürde yapılan ampirik çalışmaların özeti yer alırken, ikinci bölümde model ve veri seti yer almaktadır. Bu başlıkta uzun dönem ilişkiyi incelemek adına Pesaran, vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi kullanılmıştır. Daha sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini ölçmek adına Breitung ve Candelon (2006) frekans alanında nedensellik testi ve Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır. Bulgular, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı olduğunu, Breitung ve Candelon (2006) frekans alanında nedensellik testine göre ise demokrasiden büyümeye kısa dönemde nedensellik, büyümeden demokrasiye doğru orta ve uzun dönemde nedensellik olduğu yönündedir. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi sonuçlarına göre:

- Liberal Demokrasinin pozitif bileşeninden ekonomik büyümenin pozitif bileşenine asimptotik olarak %1, bootstrap olarak %1-5-10 anlam düzeyinde,
- Liberal Demokrasinin negatif bileşeninden ekonomik büyümenin negatif bileşenine asimptotik olarak %10 anlam düzeyinde,
- Ekonomik büyümenin negatif bileşeninden Liberal Demokrasinin negatif bileşenine asimptotik olarak %1, bootstrap olarak %1-5-10 anlam düzeylerinde nedensellik tespit edilmiştir.

Sonuç bölümünde ise bulgular özetlenerek daha sonraki çalışmalar ve politika yapıcılar açısından önerilere yer verilmiştir.

2.LİTERATÜR İNCELEMESİ

Hukukun üstünlüğü ve demokrasinin ekonomik büyüme ile olan ilişkisi hakkında giriş bölümünde bilgiler yer almaktadır. Bu bölümde değişkenler ve ekonomik büyüme konusundaki ilişkiyi ele alan ve literatürde geniş bir yer bulan bazı ampirik çalışmalar, farklı zaman, ülke/ülke grubu ve yöntemler açısından aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar/ Yazarlar	Ülke- Dönem	Yöntem	Gösterge	Ekonomik Büyümeye Etkisi
Helliwell (1994)	125 Ülke 1960-1985	Panel OLS Yöntemi	Gastil ve Bollen Demokrasi Endeksi	Anlamli ilişki yok
Olson, Sarna ve Swamy (2000)	58 Ülke 1960-1987	Panel Veri Analizi	ICRG değişkenleri	Dolaylı pozitif etki
Rodrik (2000)	90 Ülke	Panel Veri Analizi	Demokrasi Endeksi	Katılımcı demokrasilerde pozitif etki
Heo ve Tan (2001)	32 Ülke 1950-1982	Granger Nedensellik Analizi	Arat Demokrasi Endeksi	3 ülkede karşılıklı nedensellik bulunmuş, 8 ülkede herhangi bir ilişkiye rastlanmamış iken diğer ülkelerde tek yönlü nedenselliğe ulaşmıştır.
Oliva ve RiveraBatiz (2002)	119 Ülke 1970-1994	Nedensellik Testleri	Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü Endeksleri	Pozitif etki
Dollar ve Kraay (2003)	168 Ülke 2000-2001	Panel Veri Analizi	Hukukun Üstünlüğü	Pozitif etki
Law (2006)	72 Ülke 1980-2001	Dinamik Panel Veri Analizi	Yolsuzluk, Hukukun Üstünlüğü, Bürokrasi, Sözleşmelerin Reddi Ve Kamulaştırma Riski	Pozitif etki
Hasan, Wachtel ve Zhou (2009)	31 Çin Eyaleti 1986-2002	Panel Veri Analizi	Özel Sektörün Ekonomideki Payı, Hukukun Üstünlüğü, Mülkiyet Hakları	Pozitif etki
Haggard ve Tiede (2011)	74 Ülke 1985-2004	Panel Veri Analizi	Hukukun Üstünlüğü	Gelişmiş ülkelerde pozitif diğer ülkelerde ilişki yok

Bilecen ve Kibis (2012)	Türkiye 1980-2010	Johansen Eşbütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	Demokrasi endeksi	İlişki mevcut
Zouhaier ve Karim (2012)	11 MENA Ülkesi	Panel Veri Analizi	Sivil Özgürlükler (demokrasi)	Pozitif etki
Perera ve Lee (2013)	9 Asya Ülkesi 1985-2009	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)	Hükümet İstikrarı	Pozitif Etki
			Kanun ve Düzen	Pozitif Etki
			Demokratik Hesap Verilebilirlik	Negatif etki
			Bürokratik Kalite	Negatif etki
Nawaz, Iqbal ve Khan (2014)	56 Ülke 1981-2010	Panel Veri Analizi	Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI)	Pozitif etki
Masaki ve Van de Walle (2015)	43 Ülke 1982-2012	Panel Veri Analizi	Demokrasi Endeksi	Pozitif etki/ Negatif etki
Rachdi ve Saidi (2015)	17 MENA Ülkesi 1983-2012	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)	Kurumsallaşmış Demokrasi Puanı, Kurumsallaşmış Otokrasi Puanı, Yönetici Alımının Rekabet Gücü, Yönetici Alımının Açıklığı, Yönetici Kısıtlamaları	Pozitif etki
Yamak (2017)	Körfez İşbirliği Konsey Üyeleri 1995-2014	En Küçük Kareler Yöntemi (OLS)	İfade Özgürlüğü Ve Hesap Verilebilirlik	Pozitif etki
			Yolsuzluğun Kontrolü	
			Hukukun Üstünlüğü	Negatif etki
			Düzenleyici Kalite	
Acemoğlu vd. (2019)	175 Ülke 1960-2010	Panel Veri Analizi	Demokrasi Endeksi	Pozitif etki

Glawe ve Wagner (2019)	35 Avrupa Ülkesi 1996-2014	Dinamik Panel Veri	Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI)	Pozitif etki
Telimsein (2021)	6 Orta Afrika Ülkesi 1996-2016	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)	Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI)	Pozitif etki
Wandeda, Masai, ve Nyandemo (2021)	54 Afrika Ülkesi 2006-2018	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)	Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI)	Pozitif etki

3.MODEL VE VERİ SETİ

Demokrasi, hukukun üstünlüğü ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin Türkiye üzerinde incelendiği bu çalışmada, 1961-2021 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada, bağımlı değişken olarak Dünya Bankası veri tabanından elde edilen ekonomik büyüme oranı (GDP) kullanılmıştır. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü göstergesi olarak, oy hakkının kapsamı, seçim özgürlüğü ve adaleti, örgütlenme ve ifade özgürlüğü, bireysel ve azınlık hakları, kanun önünde eşitlik ve yürütme kısıtlamalarını ifade eden Our World in Data veri tabanından elde edilen “Liberal Demokrasi” kullanılmıştır. Bu liberal demokrasi endeksi 0 ile 1 arasında değer almakta, değer 1’e yaklaştıkça demokratikleşme artmaktadır.

$$\text{Model: } GDP = f(DM)$$

$$\text{Model: } GDP_t = \beta_0 - \beta_1 DM_t$$

Çalışmadaki değişkenlere ait bilgilere Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. Modelde Kullanılan Veri ve Değişkenler

Değişken	Açıklama	Dönem	Kaynak
GDP	Ekonomik büyüme oranı	1961–2021	Dünya Bankası (WB)
DM	Liberal Demokrasi endeksi (0-1)	1961–2021	Our World in Data

4.AMPİRİK BULGULAR

Çalışmanın analiz bölümüne geçmeden önce zaman seri analizlerinde yöntemin belirlenmesi ve bulguların güvenilirliği açısından değişkenlerin birim kök analizleri Agumented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi ile

incelenmiştir. Durağanlık analizinden sonra serilerin uzun dönemli ilişkisinin olup olmadığını Pesaran, vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır estisi ile incelenecektir. Son olarak seriler arasındaki nedenselliğin yönünü incelemek için Breitung-Candelon Frekans Alanı nedensellik testi ve Hatemi-J (2012) Asimetrik nedensellik testi kullanılmış, bulgular yorumlanmıştır.

4.1. Birim Kök Test Sonuçları

Birim kök analizi, zaman serisi içeren veri setlerinde durağanlığın ölçülmesi için kullanılmaktadır. Durağanlık, bazı analiz yöntemlerinin ön koşulu iken, birim kök analizi yapılmadan uygulanacak test sonuçları pek de sağlıklı olmayacaktır. Durağan olmayan diğer bir ifadeyle birim kök taşıyan serilerin sonuçları sapmalı ve tutarsız olacaktır. Bu açıdan birim kök analizi zaman serilerinde dikkat edilmesi ve birçok analiz yönteminde durağan seriler üzerinden analizin devam etmesi gereklidir. Çalışmamızda, literatürde en bilindik birim kök analiz testlerinden biri olan Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmış ve teste ait hipotezler aşağıda sunulmuştur:

H_0 : $\alpha \geq 0$, birim kök içermektedir, yani seri durağan değildir.

H_1 : $\alpha < 0$, birim kök içermemektedir, yani seri durağandır.

Türkiye'ye ait büyüme (GDP) ve demokrasi /hukukun üstünlüğü (DM) değişkenlerine ait birim kök test sonuçları Tablo 3'de yer almaktadır. Bu sonuçlara göre, GDP değişkeninde hem düzeyde hem de birinci farkta H_0 hipotezinin reddedildiği diğer bir ifadeyle %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. DM değişkeninin ise düzeyde durağan olmadığı birinci farkta ise sabit ve sabit + trendli modelde H_0 hipotezinin reddedildiği diğer bir ifadeyle %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

		Değişkenler	ADF			Değişkenler	ADF
Düzyey	Sabit	GDP	-7.618 (0.00)***	Birinci Farklar	GDP	-8.656 (0.00)***	
		DM	-2.223 (0.20)		DM	-5.279 (0.00)***	
	Sabit + Trend	GDP	-7.604 (0.00)***		GDP	-8.560 (0.00)***	
		DM	-2.189 (0.48)		DM	-5.274 (0.00)***	

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir: ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir.

4.2.ARD L Sınır Testi Sonuçları

Birim kök test sonuçlarından sonra durağanlık düzeyleri farklı olan değişkenler üzerinde uygulanabilen ve Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi (ARDL) kullanılmıştır. Bu testin en büyük avantajı değişkenlerin ikinci düzeyde olmamak koşuluyla $I(0)$ veya $I(1)$ durağan olduklarında kullanılabilmesidir. Engle-Granger testine göre ARDL sınır testi kısıtsız hata düzeltme modeli açısından daha anlamlı sonuçlar verebilmektedir (Narayan ve Narayan, 2005). Ayrıca eşbütünleşme ilişkisini inceleyen testlerde sonuçların tutarlılığı açısından gözlem sayısının çok sayıda olması gerekirken bu teste küçük örneklerde de sağlıklı sonuçlar vermesi ARDL sınır testinin avantajlarından biridir (Çelik vd., 2020: 77). Bu özelliklerinden dolayı değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini incelemek için ARDL sınır testi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Model	F İstatistiği	
	19.125	
Kritik Değer	I(0)	I(1)
10%	3.02	3.51
5%	3.62	4.16
2.5%	4.18	4.79
1%	4.94	5.58

Pesaran, vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi sonuçlarına göre %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde hesaplanan F istatistik değeri eşbütünleşme ilişkisi hakkında bilgi vermektedir. Burada F istatistik değeri hesaplanan üst kritik değerden daha büyük ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu söylenebilir. Türkiye'ye ait modelde F istatistik değeri (19.125) bütün anlamlılık düzeylerinin üst sınır değerlerinden (3.51, 4.16, 4.79 ve 5.58) büyük olduğu için seriler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür. Büyüme (GDP) ve demokrasi / hukukun üstünlüğü (DM) değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişki literatürdeki çalışmaları destekler niteliktedir.

4.3.Nedensellik Analizi Sonuçları

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki tespit edildikten sonra nedensellik ilişki Breitung-Candelon Frekans Alanı ve Hatemi-J (2012) Asimetrik nedensellik testleri kullanılmıştır. Geleneksel Granger (1969)

nedensellik testinden farklı olarak nedenselliğin zaman içerisindeki değişimini inceleyen Breitung ve Candelon (2006) tarafından geliştirilen test ile değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu testin ön koşullarından biri seriler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi olmasıdır (Coşkun, Çelik ve Künc, 2023). Serilerimiz arasındaki eşbütünleşme ilişkisi bir önceki başlıkta bulunduğu için devamında Breitung-Candelon Frekans Alanı nedensellik testi kullanılmış, bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Breitung ve Candelon (2006) Frekans Alanında Nedensellik Testi Sonuçları

	Uzun Dönem		Orta Dönem		Kısa Dönem	
ω_i	0.01	0.05	1.00	1.50	2.00	2.50
(DM) \neq > (GDP)	1,550	1,528	1,328	0,306	3,553**	3,573**
(GDP) \neq > (DM)	3,327**	3,345	2,407*	0,387	1,180	0,340

Not: (2.T-2p) serbestlik derecesi ile F tablo değeri yaklaşık 5.99'dir. 0 ve $\pi \cdot \omega \in (0, \pi)$ arasında yer alan her frekans alanı (ω_i) için. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin nedenselliğinin varlığını göstermektedir. Kritik değerler 0,01 için 4,99, 0,05 için 3,15, 0,10 için 2,39.

Kısa, orta ve uzun dönem nedensellik ilişkisini gösteren Breitung-Candelon Frekans Alanı nedensellik testi sonuçları incelendiğinde ekonomik büyümeden (GDP) demokrasi /hukukun üstünlüğü (DM) değişkenine doğru uzun ve orta vadede bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu da büyümenin kısa dönemde demokrasiyi veya hukukun üstünlüğü sağlamada yeterli olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan demokrasi / hukukun üstünlüğünden (DM) ekonomik büyümeye doğru kısa dönemde bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ülkedeki demokratik durum ve hukukun üstünlüğünün sağlanması büyümeyi kısa dönemde nedenselledebilmektedir.

Frekans alanı nedensellik testinden sonra Hatemi-J tarafından asimetrik nedensellik testi uygulanmıştır. Bu test diğer nedensellik testlerinden farklı olarak pozitif ve negatif şokların etkilerini ayrı ayrı incelemektedir. Ayrıca nedensellik testi uygulanırken serilerin, durağan olmadıkları ve rassal gidiş süreci izlediği varsayımı ile hareket edilir. Bootstrap simülasyonu ile oluşturulan kritik değerleri kullanan bu nedensellik testinde seriler arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir (Hatemi-J, 2012). Bu teste ait bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik Yönü	MWALD	%1	%5	%10
(DM) ⁺ ≠ > (GDP) ⁺	30.739 (0.000)***	24.901***	14.292**	10.450*
(DM) ⁺ ≠ > (GDP) ⁻	0.480 (0.489)	9.818	4.221	3.096
(DM) ⁻ ≠ > (GDP) ⁻	4.742 (0.093)*	18.748	10.012	6.545
(DM) ⁻ ≠ > (GDP) ⁺	1.602 (0.808)	22.166	12.989	9.505
(GDP) ⁺ ≠ > (DM) ⁺	0.134 (0.715)	9.658	4.748	3.091
(GDP) ⁺ ≠ > (DM) ⁻	0.089 (0.765)	10.505	5.138	3.203
(GDP) ⁻ ≠ > (DM) ⁻	21.615 (0.000)***	14.661***	8.115**	5.761*
(GDP) ⁻ ≠ > (DM) ⁺	0.121 (0.728)	11.733	5.378	3.032

*Not: ≠ > notasyonu nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir. Parantez içindeki değerler asimptotik olarak olasılık değerlerini göstermektedir. VAR modelinden elde edilen optimal gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisini göstermektedir. Bootstrap sayısı 10.000'dir.*

Tablo 6'da yer alan Hatemi-J (2012) Asimetrik nedensellik testine ait bulguları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Demokrasi /hukukun üstünlüğünün, pozitif bileşeninden ekonomik büyümenin pozitif bileşenine asimptotik olarak %1, bootstrap olarak %1-5-10 anlam düzeyinde,
- Demokrasi /hukukun üstünlüğünün, negatif bileşeninden ekonomik büyümenin negatif bileşenine asimptotik olarak %10 anlam düzeyinde,
- Ekonomik büyümenin negatif bileşeninden demokrasi /hukukun üstünlüğünün negatif bileşenine asimptotik olarak %1, bootstrap olarak %1-5-10 anlam düzeylerinde nedensellik tespit edilmiştir.

Bu bulgulardan yola çıkarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi kapsamında, demokratik yönetim ve hukukun üstünlüğünün pozitif şoklarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği, negatif şokların ise büyümeyi olumsuz etkilediği söylenebilir. Ayrıca ekonomik büyümede yaşanan negatif bir şokun da demokrasi ve hukukun üstünlüğünü olumsuz etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Demokrasi, hukukun üstünlüğü ve ekonomik büyüme ilişkisi literatürde farklı şekillerde ele alınan kavramlardır. Burada temel soru şu ki hangi kavram ekonomik büyüme için daha önceliklidir? Barro (2013) çalışmasında

zayıf kurumların olduğu bir ülkede, ekonomik büyümenin itici bir gücü olarak demokrasinin hukukun üstünlüğünden daha az önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca demokrasinin, hukukun üstünlüğü çerçevesinde yasa ve düzenin sağlanabilmesi açısından bir ön koşul olduğunu ifade etmektedir. Buradan hareketle Türkiye açısından demokrasi ve içerisinde hukukun üstünlüğünün yer aldığı değişkenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 1961-2021 dönemi için incelenmiştir.

Demokrasi, hukukun üstünlüğü ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin Türkiye üzerinde incelendiği bu çalışmada, 1961-2021 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan bağımlı değişken Dünya Bankası veri tabanından elde edilen ekonomik büyüme oranı (GDP) kullanılmıştır. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü göstergesi olarak, oy hakkının kapsamı, seçim özgürlüğü ve adaleti, örgütlenme ve ifade özgürlüğü, bireysel ve azınlık hakları, kanun önünde eşitlik ve yürütme kısıtlamalarını ifade eden Our World in Data veri tabanından elde edilen "Liberal Demokrasi" kullanılmıştır. Bu liberal demokrasi endeksi 0 ile 1 arasında değer almakta, değer 1'e yaklaştıkça demokratikleşme artmaktadır.

Çalışmanın analiz bölümüne geçmeden önce zaman seri analizlerinde yöntemin belirlenmesi ve bulguların güvenilirliği açısından değişkenlerin birim kök analizleri Agumented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi ile incelenmiştir. Durağanlık analizinden sonra serilerin uzun dönemli ilişkisinin olup olmadığını Pesaran, vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır esti ile test edilmiştir. Son olarak seriler arasındaki nedenselliğin yönünü incelemek için Breitung-Candelon Frekans Alanı nedensellik testi ve Hatemi-J (2012) Asimetrik nedensellik testi uygulanmıştır.

Kısa, orta ve uzun dönem nedensellik ilişkisini gösteren Breitung-Candelon Frekans Alanı nedensellik testi sonuçları incelendiğinde ekonomik büyümeden (GDP) demokrasi /hukukun üstünlüğü (DM) değişkenine doğru uzun ve orta vadede bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu da büyümenin kısa dönemde demokrasiyi veya hukukun üstünlüğü sağlamada yeterli olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan demokrasi / hukukun üstünlüğünden (DM) ekonomik büyümeye doğru kısa dönemde bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ülkedeki demokratik durum ve hukukun üstünlüğünün sağlanması büyümeyi kısa dönemde nedenselledebilmektedir. Diğer taraftan uygulanan Hatemi-J (2012) Asimetrik nedensellik testine ait bulguları ise şu şekildedir:

- Demokrasi /hukukun üstünlüğünün, pozitif bileşeninden ekonomik büyümenin pozitif bileşenine asimptotik olarak %1, bootstrap olarak %1-5-10 anlam düzeyinde,

- Demokrasi /hukukun üstünlüğünün, negatif bileşeninden ekonomik büyümenin negatif bileşenine asimptotik olarak %10 anlam düzeyinde,
- Ekonomik büyümenin negatif bileşeninden demokrasi /hukukun üstünlüğünün negatif bileşenine asimptotik olarak %1, bootstrap olarak %1-5-10 anlam düzeylerinde nedensellik tespit edilmiştir.

Bu bulgulardan yola çıkarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi kapsamında, demokratik yönetim ve hukukun üstünlüğünün pozitif şoklarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği, negatif şokların ise büyümeyi olumsuz etkilediği söylenebilir. Ayrıca ekonomik büyümede yaşanan negatif bir şokun da demokrasi ve hukukun üstünlüğünü olumsuz etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Konunun genelini kısaca özetlemek gerekirse başta ortaya koymuş olduğumuz hipotezimiz doğrultusunda demokrasi ve hukukun üstünlüğünün büyümeyi nedenselleyeceği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgulardan yola çıkarak Hatemi-J asimetrik nedensellik testi sonuçlarına göre değişkenlerin pozitif şoklarının büyüme üzerinde pozitif etki yaratacağı daha önce yapılan Oliva ve RiveraBatiz (2002) ve Butkiewicz ve Yanikkaya (2006) çalışmalarını destekler niteliktedir. Ayrıca hukukun üstünlüğünün ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi Barro (1996) çalışmasıyla paralellik göstermektedir. Türkiye'nin ilgili dönemde demokratikleşme adımlarının büyümeyi olumlu etkilediği ve bu konuda büyümenin artmasının da uzun dönemde demokratikleşmesine yardımcı olacağı sonucu bu yolda uygun adımların atılmasına devam edilmesine işaret etmektedir. Türkiye'de ekonomik büyümenin sürekliliği açısından demokrasi ve hukukun üstünlüğü konusunda ısrarcı olması, hukuksal düzenlemeleri arttırması ve ileri demokrasinin uygulandığı ülkelerin hukuksal zeminini takip etmesi şarttır. Ayrıca bundan sonraki çalışmalar açısından Türkiye'de ekonomik büyümeyi ve demokrasi / hukukun üstünlüğü değişkenlerini etkileyen faktörlerin dahil edilip incelenmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P., & Robinson, J. A. (2019). Democracy Does Cause Growth. *Journal of political economy*, 127(1), 47-100.
- Aghion, P., & Howitt, P. (2009). *The economics of growth*. MIT Press.
- Barro, R. J. (1996). Democracy and Growth. *Journal of Economic Growth*, 1, 1-27.
- Barro, R. J. (1996). Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study. NBER *Working Paper* 5698
- Barro, R. J. (2013). Democracy, Law and Order, and Economic Growth. *2013 Index of Economic Freedom*, 41-58.
- Baum, A., & Lake, D. (2003). The Political Economy of Growth: Democracy and Human Capital. *American Journal of Political Science*, 47(2), 333-347.
- Bilecen, H. ve Kibis, E. Y. (2012). "Economic Growth and Democracy in Turkey", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(20): 137-155.
- Breitung, J., & Candelon, B. (2006). Testing for Short-and Long-Run Causality: A frequency-Domain Approach. *Journal of Econometrics*, 132(2), 363-378.
- Butkiewicz, J. L., & Yanikkaya, H. (2006). Institutional Quality and Economic Growth: Maintenance of the Rule of Law or Democratic Institutions, or Both?. *Economic Modelling*, 23(4), 648-661.
- Comeau, L. (2003). Democracy and Growth: a Relationship Revisited. *Eastern Economic Journal*, 29, 1-21.
- Coşkun, K., Çelik, S. & Künc, S. (2023). Frekans Alanında ve Asimetrik Nedenlilik Yöntemiyle Enflasyon-Turizm Gelirleri İlişkisinin İncelenmesi, *Premium E-Journal of Social Sciences*, 7(29), 364-372.
- Çelik, S., Künc, S. & Acar, S. (2020). Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme. Güncel Makroekonomik Sorunlar, Editör; Şebnem Taş, Ankara: Gazi Kitap Evi.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Dixit, A. K. (2007). Economics with and without the Law, From Lawlessness and Economics: Alternative Modes of Governance. *Introductory Chapters*.
- Dollar, D., & Kraay, A. (2003). Institutions, Trade, and Growth. *Journal of Monetary Economics*, 50(1), 133-162.
- Ghardallou, W., & Sridi, D. (2020). Democracy and Economic Growth: A Literature Review. *Journal of the knowledge economy*, 11, 982-1002.
- Glawe, L., and Wagner, H. (2019). The Role of Institutional Quality for Economic Growth in Europe. *Available at SSRN 3375215*, 2019.

- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Grossman, H. I., & Kim, M. (1995). Swords or Plowshares? A Theory of the Security of Claims to Property. *Journal of Political Economy*, 103(6), 1275-1288.
- Haggard, S., & Tiede, L. (2011). The Rule of Law and Economic Growth: Where Are We?. *World Development*, 39(5), 673-685.
- Hasan, I., Wachtel, P., & Zhou, M. (2009). Institutional Development, Financial Deepening and Economic Growth: Evidence From China. *Journal of Banking & Finance*, 33(1), 157-170.
- Hatemi-j, A. (2012). Asymmetric Causality Tests with an Application. *Empirical Economics*, 43, 447-456.
- Helliwell, J. F. (1994). Empirical Linkages Between Democracy and Economic Growth. *British journal of political science*, 24(2), 225-248.
- Heo, U., & Tan, A. C. (2001). Democracy and Economic Growth: A causal Analysis. *Comparative politics*, 463-473.
- Hirshleifer, J. (1995). Anarchy and its Breakdown. *Journal of Political Economy*, 103(1), 26-52.
- Knack, S., & Keefer, P. (1995). Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures. *Economics & politics*, 7(3), 207-227.
- Konrad, K. A., & Skaperdas, S. (1997). Credible Threats in Extortion. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 33(1), 23-39.
- Law, S. H. (2006). Institutional Development and Economic Performance: Dynamic Panel Date Evidence. *Staff Paper*, No.1, University Putra Malaysia.
- Masaki, T., & Van de Walle, N. (2015). The Impact of Democracy on Economic Growth in Sub-Saharan Africa, 1982–2012.
- Matsuo, H. (2005). The Rule of Law and Economic Development: A Cause or a Result?. *The Role of Law in Development: Past, Present and Future*. CALE Books, 2.
- Mushkat, M., & Mushkat, R. (2005). Economic Growth, Democracy, the Rule of Law, and China's Future. *Fordham Int'l LJ*, 29, 229.
- Narayan, P. K., Narayan, S. (2005). Estimating Income and Price Elasticities of Imports for Fiji in a Cointegration Framework, *Economic Modelling*, 22(3), 423-438.
- Nawaz, S., Iqbal, N., & Khan, M. A. (2014). The Impact of Institutional Quality on Economic Growth: Panel Evidence. *The Pakistan Development Review*, 15-31.

- North, D.C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- Oliva, M. A., ve Rivera-Batiz, L. A. (2002). Political Institutions, Capital Flows, and Developing Country Growth: An Empirical Investigation, *Review of Development Economics*, 6(2), 248-262.
- Olson, M., Sarna, N., & Swamy, A. V. (2000). Governance and Growth: A Simple Hypothesis Explaining Cross-Country Differences in Productivity Growth. *Public Choice*, 102, 341-364.
- Perera, L. D. H., & Lee, G. H. (2013). Have Economic Growth and Institutional Quality Contributed to Poverty and Inequality Reduction in Asia?. *Journal of Asian Economics*, 27, 71-86.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith R. J. (2001). Bound Testing Approaches to the Analysis of Long Run Relationships. *Journal Of Applied Econometrics*, Special Issue, 16(3), 289-326.
- Przeworski, A., & Limongi, F. (1993). Political Regimes and Economic Growth. *Journal of Economic Perspectives*, 7(3), 51-69.
- Rachdi, H., ve Saidi, H. (2015). Democracy and Economic Growth: Evidence in MENA Countries, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 191, 616-621.
- Rodrik, D. (2000). Institutions for High Quality Growth: What They are and How to Acquire Them, *National Bureau of Economic Research, Working Paper 7540*.
- Sharma, S. D. (2007). Democracy, Good Governance, and Economic Development. *Taiwan Journal of Democracy*, 3(1), 29-62.
- Tavares, J., & Wacziarg, R. (2001). How Democracy Affects Growth. *European Economic Review*, 45(8), 1341-1378.
- Telimsein, E. (2021) Governance and Economic Growth, Empirical Verification in the Countries of the CEMAC Zone , 2021 International CEO Communication, Economics, Organization & Social Sciences Congress.
- Ünlü, A., & Bozkuş, S (2021). Hukukun Üstünlüğü-Makroekonomik Değişkenler Seçili Ülkeler ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 1-21.
- Wandeda, D. O., Masai, W., & Nyandemo, S. M. (2021). Institutional Quality and Economic Growth: Evidence From Sub-Saharan Africa Countries. *African Journal of Economic Review*, 9(4), 106-125.
- Williamson, O. E. (1971). The Vertical Integration of Production: Market Failure Considerations. *The American Economic Review*, 61(2), 112-123.
- Yamak, T. (2017). Kurumsal Kalite Faktörlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Körfez Ülkeleri Örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 1-15.

Zouhaier, H., Karim, K. M. (2012). Democracy, Investment and Economic Growth, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(3), 233-240.

Ekonomik ve Finansal Suçların Dünü, Bugünü ve Yarını

Gamze KARGIN AKKOÇ¹

1. SUÇ EKONOMİSİ, EKONOMİK SUÇ VE EKONOMİYE ETKİLERİ

İlk bakışta, suç oranlarının ya da spesifik olarak yolsuzluk gibi suç türlerinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri göze çarpmaktadır. Fakat, özellikle kurumsal kalitenin düşük olduğu ülkelerde, suç ve ceza mekanizmalarının sıkı kurulamaması ya da suçun bir norm haline gelmesi işlem maliyetlerini düşürerek özellikle ekonomik büyümeyi kısa dönemde artırdığı da çokça çalışma tarafından gösterilmiştir. Bu durumu, suçun ekonomilerin itici bir gücü olarak algılanması olarak değil, bu mekanizmayı yaşayan ülkelerin giderek daha da kötüleşen bir kurumsal kalite ile karşı karşıya olması şeklinde yorumlamak gerekmektedir. Başka bir bakış açısıyla, suç türleri içerisinde ekonomik ve finansal suçların önemi ve durumu daha sınırlı sayıda çalışmaya konu olmuştur. Ekonomik ve finansal suçları anlamak, yalnızca suç ve ceza perspektifinden bir değerlendirme yapabilmek için değil, aynı zamanda bireylerin ya da toplumların iktisadi faaliyetlerini hukuk ve iktisat alanının ilgi alanlarından olan suç ekonomisi kapsamında değerlendirmek açısından da önemlidir. Her ne kadar suç ve ekonomi kavramları insanlık tarihi ile yaşıt olsa da, suç ve ekonomi alanı Becker (1968)'in *Crime and Punishment: An Economic Approach* çalışmasında suç davranışına ekonomi perspektifinden bakması ile formal bir alan haline gelmiştir. Bu çalışmasında Becker (1968), hem suç davranışının hem de suçla mücadelenin ekonomik bir maliyeti olduğunu belirtir ve bu nedenle toplumun kaybını en aza indirmek için gereken politikalar iktisadi bir analiz çerçevesinde ele alır. Bireyin suç davranışına ilişkin kararı ise yine fayda-maliyet analizine dayanır. En basit hali ile bu teori, bireyin yasal ve yasal olmayan yollardan elde ettiği ya da

1 Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, gkargin.akkoc@aybu.edu.tr

beklenen faydayı karşılaştırması sonucunda suç davranışına karar vermesi olarak açıklanabilir.

Ehrlich (1996) çalışması ise Becker (1968)'i dışsal faktörler ile genişletmiştir. Bireylerin suç kararları alınan riskin boyutu ve işlenen suç sonucunda beklenen fayda analizine dayanır. Elbette bu aşamada bireylerin mevcut ücret düzeyleri de belirleyici olmaktadır. Bunun yanında toplumsal refah, nüfus ve diğer makro iktisadi göstergeler de modele dahil edilmiştir. Sonuç olarak bu model çerçevesinde, tüm bu değişkenler suç davranışını iktisadi bir dengede ortaya çıkarmakta ve pozitif ya da negatif etkiler ayrıştırılabilmektedir. Becker (1968) ve Ehrlich (1996) öncü çalışmalarına bakıldığında, suç ve ekonomi ilişkisinin hem birey hem de toplumsal seviyede analiz edilebileceği, bu konuda alınacak önlemlerin ya da suçla mücadele politikalarının toplam maliyetinin ve kazancının hesaplanabileceği ve nihai ceza mekanizmalarının bu bağlamda kurulabileceği iktisatçılar tarafından hukuk ve iktisat alanına sıkça konu edilmeye başlamıştır.

Suç davranışının oluşmasına ya da engellenmesine bireylerin ya da ülkelerin iktisadi faaliyetleri ya da performansları etki etmektedir. İlişkinin tersi yönünden baktığımızda ise suçun ekonomilere etkisini de görebilmekteyiz. Örneğin, Detotto ve Otranto (2010) suçun ekonomik büyüme olan etkisini incelemiştir. Çalışmanın bulguları suçun toplamda ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini göstermektedir. Çünkü suç, yatırımları caydırmakta, firmaların rekabet güçlerini azaltır ve kaynakların verimsiz alanlara tahsis edilmesine neden olduğu için verimsizlik yaratır. Suç, ekonomi üzerinde olumsuz etki yaratırken, bazen de ekonominin içinde bulunduğu konjonktür ile bu etkinin yönü ve şiddeti değişebilmektedir. Goulas ve Zervoyianni (2013; 2015) çalışmaları, makro iktisadi belirsizlik dönemlerinde suçun kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla üzerindeki azaltıcı etkisinin daha da arttığını göstermiştir. Benzer etki gelir eşitsizliği açısından da ortaya çıkmaktadır. İktisadi belirsizliğin yanı sıra, politik belirsizlikler de suçun ortaya çıkışından önemli rol oynayabilmektedir. Yolsuzluk, kara para aklama gibi suçlar da bu dönemlerde büyüme ile ilişkili olarak ön plana çıkmaktadır. Mo (2001), yolsuzluk arttıkça ekonomik büyümenin düştüğü sonucuna ulaşmıştır. Elbette, bu etki farklı dinamiklerle bazı zamanlarda pozitif de dönebilmektedir. Choe (2008) artan suç oranlarının gelir eşitsizliğini de arttırdığını ve bu ilişkinin ters yönlü de ortaya çıktığını göstermiştir.

Ülkelerin ekonomik göstergelerinden bir diğeri olan işsizliğin de suç ile yakından ilişkili olduğu görülmüştür. Örneğin Raphael ve Winter-Ebmer (2001) ve Edmark (2005) yapmış oldukları analiz sonucunda suç oranlarındaki artışın işsizliği de arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu

analizlerin kullanmış oldukları verinin içeriğine baktığımızda farklı suç türlerinin farklı sonuçlar ortaya çıkardığı görülmektedir. Özellikle suç ve işsizlik arasındaki ilişkinin mala karşı işlenen suçlarda daha güçlü ve anlamlı olduğu söylenebilir.

Suç davranışının ortaya çıkarmış olduğu ekonomik ve sosyal maliyetlerin büyüklüğü hem akademik çalışmalarda hem de ülkelerin ve uluslararası organizasyonların üzerinde durduğu bir başka konudur. Brand ve Price (2000)'a göre bu maliyetleri hesaplamak, öncelikle yasa dışı davranışları önlemek amacıyla katlanılan maliyetlerin parasal karşılığının bireyler ve toplumlar üzerinde etkili olabilmektedir. Bu etkinin yanında, suçun azaltılmasından kaynaklanacak potansiyel kazanımlar ve suçun toplum üzerindeki tam etkisi (ya da maliyeti), bir fayda-maliyet analizi çerçevesinde etkin politikaların bulunmasına katkı sağlayacaktır. Son olarak, bu maliyetleri gözle görünür hale getirmek, bireyler ve politika yapıcılar açısından bir farkındalık yaratacaktır. Gözle görülür maliyetler açısından baktığımızda, suçun ekonomik maliyeti; suç beklentisiyle oluşan, suçun bir sonucu olarak oluşan ve suça tepki olarak oluşan maliyetlerden oluşur (Heeks vd., 2018). Heeks vd. (2018)'e göre, örneğin hırsızlığa karşı sigorta ve alarm sistemine yapılan harcama, suç beklentisiyle ortaya çıkan maliyetlerdir. Ancak, hırsızlık oluştuysa buradaki kayıplar doğrudan suçun sonucunda oluşan maliyeti ortaya çıkarır. Suça tepki olarak oluşan maliyetler ise güvenlik güçleri ve kamu harcamalarının açık maliyetleri ve suçla mücadelede harcanan zamanın alternatif maliyetlerinin toplamıdır.

Literatüre kısaca baktığımızda, suç ve ekonominin sürekli ve karşılıklı bir etkileşim halinde olduğu göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra, bazı durumlarda suçun niteliği ya da türü de bu ilişkinin kuvveti açısından önemli hale gelmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, iktisadi faaliyetler ile yakın ilişkili olan ekonomik ve finansal suçları kısaca tanımlamak ve günümüzde baskın hale gelen siber suçların iktisadi niteliklerini tartışmaktır.

2. EKONOMİK VE FİNANSAL SUÇ TARTIŞMALARI

En temel anlamda bakıldığında, ekonomik ve/veya finansal suçlar ekonomik motivasyonları sebebi ile bu adı almaktadır. 20. yy'ın başlarında geleneksel ya da yaygın suçlar daha çok gelir düzeyi düşük kesimlere ait bir suç olarak görülmekteydi. Ancak, suç davranışının yalnızca gelir düzeyi ile ilişkili olarak bireylerin faydalarını maksimize etmesi amacıyla ortaya çıkmadığı, başka ekonomik motivasyonlar ile ilişkili olduğu da tartışılmaya başlamıştır. Bonger (1905) literatürde ilk defa “sokak suçları” ve “ekonomik suçlar” ayrımını yapmıştır (aktaran Achim ve Borlea, 2020). Bu ayrımında ekonomik

suçlar, geleneksel suçlardan farklı olarak tüccarların ve girişimcilerin spekülatif güdüler ile sermayelerini maksimize etme maksatlarından doğan mala karşı işlenen suçlar olarak tanımlanmıştır.

Literatürde, ekonomik ve finansal suçlar kimi zaman iç içe girmiş kavramlar olarak kullanılmaktadır. Ancak, kıtalar arası farklılıklar da bu suç ayırımlarını etkileyebilmektedir. Örneğin, “beyaz yaka suçlar” (*white collar crime*) kavramı daha çok Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde yaygın olarak kullanılırken, Kıta Avrupası’nda bu kavram ekonomik suçlar olarak adlandırılmaktadır (Küçüktaşdemir, 2017: 20). Özellikle 1929 Buhranı’nın da nedenlerinden biri olarak kabul edilen beyaz yaka suç kavramı ilk defa Sutherland (1940) tarafından ortaya atılmıştır. Sutherland (1940) suç ve iş dünyası ilişkisine odaklanmış ve finansal suçlara hem sosyolojik hem de iktisadi perspektiften bakmıştır. Öyle ki, Sutherland 1940’lara kadar kaydedilen suçların daha çok geleneksel suçlar olduğunu (cinayet, saldırı, hırsızlık, soygun, cinsel suçlar vb.) ve genellikle düşük gelir grubundaki kişilerin bu suçları işlediği gibi bir genel kanı olduğunu vurgular. Ancak, bu noktada 19. yy’ın sonlarında, 20. yy’ın başlarındaki suçu oluşturabilecek davranışların niteliğine bakıldığında bu tür suçların ya da iş davranışlarının yoksulluktan bağımsız oluşabileceğini göstermiştir. İş dünyası ile yakından ilişkili olan bu davranışları da beyaz yaka suçlar olarak tanımlamıştır. Sutherland (1940)’in tanımına göre beyaz yaka suçlar, yüksek gelir grubunda bulunan, sosyal statüsü yüksek ve saygın kişiler tarafından kendi işleri, iş kültürleri ve iş çevreleri ile ilişkili olan suçlardır. Bu suçları ise kısaca aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Şirketlerin finansal tablolarında gerçeğe aykırı beyan vermeleri
- Borsada manipülasyon
- Ticari rüşvet verme ya da kamu görevlilerine doğrudan veya dolaylı olarak rüşvet verme
- Reklamlarda gerçeğe aykırı beyan verme
- Zimmete para geçirme
- Fonların kötüye kullanılması
- Malların eksik tartılması, ölçülmesi ve yanlış sınıflandırılması
- Vergi kaçakçılığı
- Alacaklılık ve iflaslarda fonların kötüye kullanılması.

Bazı kaynaklara göre (örn. Sutherland, 1940; Ryder, 2014) 1929 Büyük Buhranı ve beyaz yaka suçlar karşılıklı olarak birbirlerini beslemişlerdir. Örneğin Ryder (2014)’e göre, yüksek faizli borç uygulamaları (tefecilik

gibi) tarihin en kötü ekonomik krizini ateşlemiştir. Diğer taraftan ileriki dönemlerde de etkisi görülen buhran, beyaz yaka suç tanımının temellerini oluşturmuştur. ABD’de yaşanan bu gelişmeler, finansal ya da ekonomik suçların daha çok suçu işleyen kişinin sosyal statüsü ve meslekleri ile ilişkisine odaklanmış ve kavram olarak çoğunlukla ABD’de beyaz yaka suçların kullanılması ile süregelmiştir. Ancak Kıta Avrupası’nda ise ekonomik ya da finansal suçlar meslekten ya da sosyal statüden bağımsız olabilmektedir. Bu tanıma göre ekonomik suçlar, ticari ve ekonomik her türlü işlemde doğabilir (Çetin ve Budak, 2011).

Bu iki yaklaşımı birlikte ele aldığımızda, Üzeltürk (2005)’e göre ekonomik ve finansal suçları geleneksel tanımlar ve çağdaş tanımlar olarak ikiye ayırabiliriz (aktaran Çetin ve Budak, 2011). Geleneksel tanımlamada ekonomik ve finansal suçlar daha çok ABD’deki yaklaşımı baz alarak beyaz yaka suçlar etrafında yoğunlaşmaktadır. Çağdaş yaklaşım ise Kıta Avrupası’ndaki yaklaşıma benzer olarak ticari ve ekonomik her türlü işlemde doğan suçların yanında hırsızlık, gasp gibi geleneksel suçları da kapsar. Dahası, toplumlar ve ekonomiler geliştikçe ortaya çıkan yeni suç türlerini de içine alır.

Ekonomik ve finansal suç literatürüne bakıldığında, finansal suç kavramı kimi zaman beyaz yaka suçların yerine kullanılmaktadır. Ekonomik suçlar ise daha geniş kapsamlı olarak ele alınmaktadır. Ancak, çoğunlukla nihai halde “ekonomik ve finansal suçlar” olarak yaygın kullanım olduğu görülmektedir. Buradan hareketle, bazı çalışmaların tanımlamaları ve kapsamlarına baktığımızda, örneğin Achim ve Borlea (2020) çalışması ekonomik ve finansal suç terimini kullanmakta ve bu suçların tanımını şu şekilde yapmaktadır:

“Ekonomik ve finansal suç, ekonomik ve finansal çıkarlar üretmek veya üretimine aracılık etmek amacıyla bireyler veya kuruluşlar tarafından işlenen yasadışı eylemler (suçlar) topluluğu olarak tanımlanabilir. Ekonomik ve finansal suç, işletmelere özgüdür ve yolsuzluk, dolandırıcılık, vergi kaçakçılığı vb. gibi ticari suçlar olarak ortaya çıkabilir. Ayrıca, fuhuş, kumar, uyuşturucu veya insan ticareti vb. kaçakçılığı gibi yasa dışı işler, belirli menfaat sahipleri için ekonomik ve mali faydalar elde edilmesini (veya aracılık edilmesini) sağlar (Achim ve Borlea, 2020: 5).”

Gottschalk (2010) ise finansal suç kavramını kullandığı çalışmasında finansal suçları kategorilerine ayırmıştır. Aynı zamanda bu çalışmada, finansal suç tanımı aşağıdaki gibidir:

“Finansal suç, genellikle bir başkasına ait olan bir mülkün kanuna aykırı bir şekilde kişinin kendi kişisel kullanımına ve menfaatine dönüştürülmesini

içeren, mala karşı işlenen suçlar olarak tanımlanır. Finansal suç, başka birine ait olan mülke erişim ve bu mülk üzerinde kontrol elde etmek için kâr amaçlı suçtur (Gottschalk, 2010: 441).²

Yüksek ekonomik ve sosyal maliyetler ortaya çıkardığı için bu suç türleri uluslararası kuruluşlar tarafından da dikkate alınmaktadır. Örneğin Birleşmiş Milletler (United Nations) (2005), ekonomik ve finansal suçları genel olarak finansal kayıplara neden olan herhangi bir şiddet suçu içermeyen suç faaliyetleri olarak tanımlamaktadır. Geniş bir kapsamı olan bu tanımlama yasa dışı birçok faaliyeti de içermektedir. OECD ise kavramlar ile ilgili net bir tanımlama yapmamakta, fakat bu suç türlerinin kalkınmanın önündeki en büyük engel olduğunu belirtmektedir. Çünkü, bu faaliyetlerin yoğun olduğu ülkelerde kalkınmaya aktarılması gereken kaynaklar yolsuzluk, kara para aklama, vergi kaçaklığı vb. yollarla kaybedilebilmektedir.²

Literatürdeki tanımlara bakıldığında ekonomik ve finansal suçların bazı öne çıkan temel özellikleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- i) Kişinin sosyal ya da iş statüsünü kullanarak daha yüksek bir pozisyon ya da statü elde etme amacıyla olması ile ortaya çıkması.
- ii) Suç işleyen kişinin statüsünden bağımsız olarak, işlenen suç ile kar elde etme ya da daha yüksek bir sosyal ve ekonomik statüye ulaşma amacının olması.
- iii) Bu suçların herhangi bir şiddet suçu içermemesi.
- iv) Güvenlik, adalet, temel sosyal hizmetler (sağlık, eğitim vb.) ve ekonomi gibi birçok alanda mali kayıplara ve etkinsizliklere neden olması.

Suçun ortaya çıktığı veya etkilendiği alanlar ele alındığında ise makro ve mikro düzeyde suçlar olabileceği gibi, suçlar bireysel ya da organizasyonel de olabilmektedir. Yukarıda sayılan temel özelliklerle beraber, suçun kapsamı da ele alındığında farklı birçok suç türü ekonomik ve finansal suç sayılabilmektedir. Bir taraftan literatürde uzlaşmış net bir tanımın olmaması, diğer taraftan çalışmaların kapsamlarında çeşitli suç türlerinin konu edilmesi söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik ve finansal suçların sınıflandırılmasını konu alan bazı çalışmalardaki suç türleri Tablo 1'de sunulmuştur.

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.oecd.org/dac/accountable-effective-institutions/efc.htm>

Tablo 1. Ekonomik ve/veya Finansal Suç Türlerine İlişkin Seçilmiş Sınıflandırmalar

Çalışma	Kullanılan Kavram	Suç türleri
Gottschalk (2010)	Finansal suç	Yolsuzluk, dolandırıcılık, hırsızlık, manipülasyon ³ .
Tupman (2015)	Ekonomik ve finansal suç	Hırsızlık, kaçakçılık, dolandırıcılık, yolsuzluk, kara para aklama, siber suçlar, ürün taklitçiliği.
Argentiero vd. (2020)	Ekonomik suç	Mala karşı işlenen suçlar, dolandırıcılık, tefecilik, vergi kaçırma.
Achim ve Borlea (2020)	Ekonomik ve finansal suç	Yolsuzluk, vergi kaçırma, dolandırıcılık, siber suçlar, kara para aklama, terörizmin finansmanı, piyasanın kötüye kullanılması ve gizli bilgilerin kullanılması, bilgi güvenliği (hırsızlığı), kumar, fuhuş, kaçakçılık, ilaç ticareti.
Achim vd. (2021)	Ekonomik ve finansal suç	Yolsuzluk, kayıt dışı ekonomi, kara para aklama, siber suçlar.
Özcan ve Şirin (2021)	Ekonomik suç	Dolandırıcılık, sahtecilik, zimmet, rüşvet, kaçakçılık.
Yıldız vd. (2022)	Ekonomik suç	Hırsızlık, rüşvet, dolandırıcılık, kaçakçılık, sahtecilik, yağma, zimmete para geçirme, çek kanununa muhalefet, icra ve iflas kanununa muhalefet, uyuşturucu ve uyarıcıların üretimi ve ticareti.

Bu sınıflandırmalara göre çoğunlukla mala karşı işlenen suçlar, dolandırıcılık ve yolsuzluk çalışmalarına konu olmaktadır. Literatürde beyaz yaka suçlar olarak da adlandırılan bu suçlara ek olarak rüşvet, kara para aklama, ürünlerde sahtecilik gibi suçlar da öne çıkmaktadır. Son olarak, suç ekonomisi literatürü artan bilgi ve iletişim teknolojilerinin rolünü de çalışma alanına dahil etmiş ve siber suçları da ekonomik ve finansal suçlar altında incelemeye konu edinmiştir. Son yıllarda toplam suçlar içerisinde giderek payı artan siber suçlar, diğer geleneksel suçlara baskın hale gelmiştir.

3. GÜNÜMÜZDE EKONOMİK VE FİNANSAL SUÇLAR

Tarihsel olarak iktisadi gelişmeler beyaz yaka ya da ekonomik suçların ortaya çıkışına neden olmakla beraber, toplumlar iktisadi ve sosyal olarak geliştikçe yeni suç türleri de ortaya çıkmaktadır. Tablo 1'den görülebildiği gibi

3 Manipülasyon içerisindeki alt başlıklar kara para aklama, siber suçlar, ihaleye fesat karıştırma, içeriden bilgi ticareti.

son 10 yıldır, siber suçlar ekonomik ve finansal suçlar içerisinde araştırmaya konu olmaktadır. Ekonomik ve finansal suç oranlarındaki tarihsel değişime baktığımızda, geleneksel suç tiplerinden biri olan mala karşı işlenen suçların ekonomik suçlar içerisinde en yaygın suç olduğu söylenebilir. Örneğin mala karşı işlenen suçların oldukça yüksek olduğu ABD’de, şiddet içeren ve içermeyen mala karşı suçların doğrudan ekonomik maliyeti 2017 yılı için 620 milyar Amerikan doları olarak hesaplanmıştır. Bu değer, 2017 yılı için ABD gayrisafi yurtiçi hasılasının %3,2’sine karşılık gelmektedir (Miller vd., 2021).

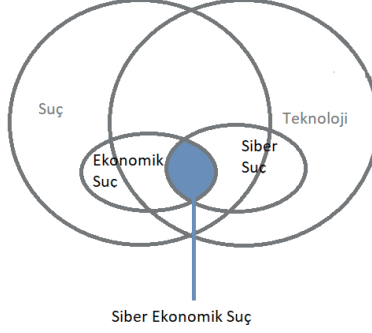
Akademik çalışmaların yanı sıra, son yıllarda suçla mücadele eden kurum ve kuruluşlar, uluslararası kurum ve kuruluşlar ile finansal kurum ve kuruluşlar da ekonomik suçlar ile ilgili farkındalıklarını arttırmıştır. Örneğin EUROPOL (European Union Agency for Law Enforcement Cooperation), ekonomik suçu temel amacın ekonomik kazanç elde etmek olduğu suçlar olarak tanımlamaktadır. Ayrıca dolandırıcılık ve ekonomik ve finansal suçlarla mücadelenin Avrupa Birliği’nin önceliklerinden biri olduğunu vurgulamaktadır.⁴

Siber suçlar, yalnızca ekonomik nitelik taşıyan suçlar olmamakla beraber, çoğunlukla geleneksel ekonomik suçların elektronik ortamdaki uzantıları şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Dolandırıcılık, sahtecilik, kaçakçılık, fikri mülkiyet hırsızlığı gibi şiddet içermeyen suçlara geleneksel ekonomik ve finansal suç tanımlaması yaptığımızda, bu suçların elektronik uzantıları da ekonomik ve finansal siber suçlar niteliği taşır. Elbette, geleneksel suçlar gibi daha mikro ölçekte bireyler ya da küçük gruplar tarafından ortaya çıkabilir ya da daha büyük ölçekte organize suçlar olarak da görülebilir. Siber suçların da kapsamının genişliği nedeniyle kesin bir tanımı bulunmamaktadır. Literatürde, siber suçların genel tanımına ilişkin iki temel görüş vardır. Thomas ve Loader (2000)’e göre siber suçlar, küresel elektronik ağlar sayesinde bilgisayarların aracılık ettiği yasa dışı olan ya da bazı taraflarca yasa dışı kabul edilen faaliyetlerdir. Daha geniş bir tanım olan Gordon ve Ford (2006)’ya göre ise bir bilgisayar, ağ veya donanım cihazı kullanılarak işlenen ya da kolaylaştırılan suçların tümü siber suçlar olarak tanımlanabilir.

Günümüz ekonomik aktivitelerinin büyük oranda bilgi ve iletişim teknolojilerine bağımlı olması, ekonomik suçları da bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığına taşımıştır. Finans, bankacılık, enerji, ticaret, taşımacılık, haberleşme gibi birçok sektörlerin günden güne artan biçimde sanal ortamlarda faaliyet sürdürmesi ya da faaliyetlerine sanal araçların

4 Detaylı bilgi için bkz. <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-statistics/crime-areas/economic-crime>

katılması sonucunda ekonomik suçlara karşı sanal ortamda daha açık hale gelmektedir. En basit anlamda, suç ve teknoloji bir araya geldiğinde siber suçları oluşturur. Bu bağlamda, ekonomik suçlar ve teknolojinin kesişiminde de siber ekonomik suçlar ortaya çıkmaktadır.

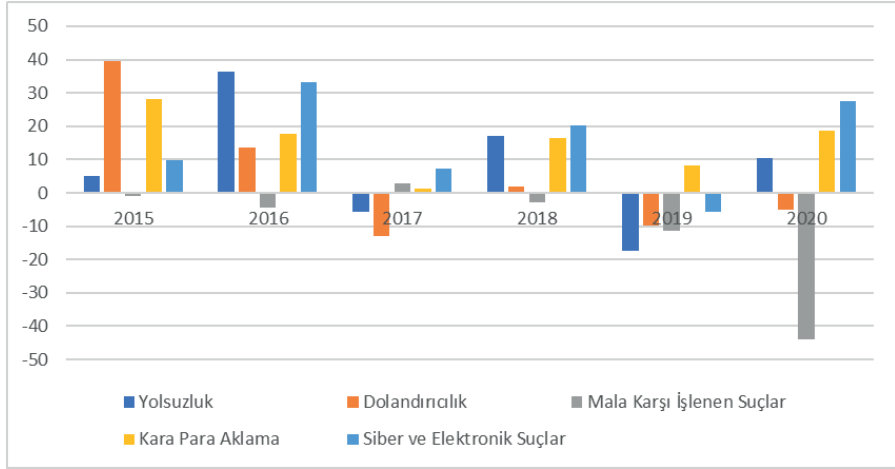

Şekil 1. Siber Ekonomik Suç Konsepti

Kaynak: Rajput (2020)

Bu nedenle, fiziki ortamlarda karşılaşılan her ekonomik suçun sanal karşılığı da bulunmaktadır. Hatta bilgi ve iletişim teknolojileri sonucunda, suçun kurbanı, suçu işleyeninin niteliği, ekonomiyi veya toplumu etkileme boyutu gibi birçok faktöre göre çeşitlenmiş yeni ekonomik suç türleri de ortaya çıkmaktadır. Bu suçların büyük bir kısmı da mali güdüler içermektedir (Rajput, 2020). Şekil 1, siber ekonomik suç konseptinin bir özetini sunmaktadır.

Şekil 2, Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç ofisi verilerinden oluşturulmuştur. Geleneksel suçlardan en baskını olan mala karşı işlenen suçlar diğer suç türlerine oranla hala yüksek sayılarda seyretse de yıllar itibariyle azalmaktadır. Bunun yanında kara para aklama ile siber ve elektronik suçlardaki yıllar itibariyle sürekli artış göze çarpmaktadır.

Şekil 2. Dünya Genelinde Ekonomik ve Finansal Suçların Bir Önceki Yıla Göre Değişimi (2015-2020) (%)

Kaynak: Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi, Yolsuzluk ve Ekonomik Suç Veri Seti kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

PwC (2022)'ın Küresel Ekonomik Suçlar ve Suistimaller anket sonuçlarına göre, son iki yılda ekonomik ve finansal suç niteliği taşıyan siber suçlar küçük, orta ve büyük işletmeler için ciddi tehdit oluşturmaya başlamıştır. Sosyal medya, dijital hizmetler, elektronik ticaret gibi alanların kullanımının yaygınlaşması bu suç oranlarının artışından önemli rol oynarken, dolandırıcılık ile karşı karşıya gelen işletmelerin %40'ı bu dijital araçlar üzerinden dolandırıcılığa maruz kalmışlardır. PwC'in 2020 ve 2022 anket sonuçları karşılaştırıldığında şirketler özelinde de ekonomik suçlar açısından bazı önemli değişimler olduğu göze çarpmaktadır. Öncelikle 2020 yılı sonuçlarına göre iş dünyasının en çok karşılaştığı ilk iki suç türü müşteri dolandırıcılığı (*customer fraud*) ve siber suçlar (*cybercrime*) iken, 2022 yılında da bu ilk iki sıralama değişmemiş fakat ekonomik suçların yüzde değişimi 2018 yılından günümüze çok büyük farklılıklar göstermese de siber suçlar şirketler için en büyük tehdidi oluşturan suç niteliği olmuştur.

Tablo 2. Şirketlerin Maruz Kaldığı Ekonomik Suçların Sektörlere Göre Dağılımı

Perakende Sektörü	Enerji ve Kaynaklar	Finansal Hizmetler	Kamu Sektörü	Sağlık Sektörü	Endüstriyel Üretim	Teknoloji, Medya ve Haberleşme
Müşteri Suistimali (%37)	Tedarik Suistimali (%45)	Müşteri Suistimali (%44)	Siber Suçlar (%36)	Siber Suçlar (%40)	Siber Suçlar (%32)	Siber Suçlar (%50)
Varlıkların Kötüye Kullanımı (%31)	Siber Suçlar (%29)	Siber Suçlar (%38)	Varlıkların Kötüye Kullanımı (%33)	Varlıkların Kötüye Kullanımı (%30)	Varlıkların Kötüye Kullanımı (%28)	Müşteri Suistimali (%35)
Siber Suçlar (%27)	Tedarik Zinciri Suistimali (%29)	Müşterinizi Tanıyın Başarısızlığı (%29)	Müşteri Suistimali (%28)	Müşteri Suistimali (%27)	Muhasebe-Mali Tablo Suistimali (%24)	Tedarik Suistimali (%26)

Kaynak: PwC (2022), Küresel Ekonomik Suçlar ve Suistimler Raporu.

PwC'nin 2022 raporuna göre şirketlerin karşı karşıya kaldıkları ekonomik suçların endüstrilere göre dağılımı Tablo 2'de verilmiştir. Özellikle şirketlerin faaliyet gösterdiği alanlara bakıldığında, endüstriyel üretim, teknoloji, medya ve haberleşme, sağlık sektörü ve kamu sektöründeki ekonomik ve finansal suçlar içerisinde siber suçlar yüksek oranda artış göstermiştir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Her ne kadar, ekonomik ve finansal suçların geniş kapsamı net bir tanım yapmayı zorlaştırırsa da iktisadi saiklerle işlenen suçların toplam suçlar içerisindeki payı ve önemi giderek artmaktadır. Bu çalışmanın amacı, ekonomik ve finansal suçların kavramsal olarak ortaya çıkışı, kapsamı, ekonomik etkileri ve günümüzdeki durumu ile ilgili bir çerçeve sunmaktır. Bu doğrultuda, 1929 Buhranı'nın da nedenlerinden biri olarak gösterilen ve ABD'de beyaz yaka suçları olarak genel kabul gören suçlardan başlayarak, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik ve sosyal hayatın her aşamasına entegre olması sonucunda baskınlığı hızla artan siber suçların mevcut durumuna dair bir tartışma sunulmaktadır.

İktisadi ve sosyal açıdan çok yönlü olan ekonomik ve finansal suçlar kavramı, aynı zamanda ortaya çıkardığı maliyetler açısından da çok yönlüdür. Öyle ki, bu suç türlerinin yarattığı doğrudan kayıpların yanında, ekonomilerde ve sosyal hayatta örtük maliyetlerle de kayıplara neden olduğu görülebilmektedir. Bireyler düzeyinde daha çok mala karşı işlenen suçlar, rüşvet, dolandırıcılık gibi geleneksel suç niteliğinde oluşan bu suçlar, etki alanı

ve suçu işleyeninin niteliği açısından yolsuzluk, kara para aklama, kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, terörizmin finansmanı gibi daha büyük ölçeklerde de oluşabilmektedir. Örneğin World Economic Forum (2018), ekonomik ve finansal suçların neden önemli olduğunu vurguladığı çalışmasında, her yıl yalnızca fuhuş, terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi organize faaliyetlerden elde edilen 2,4 trilyon ABD dolarının finansal piyasalar ve bankacılık sistemleri üzerinden aklandığını belirtmektedir. Bunun yanında, siber suçlar da başlı başına büyük bir endüstri olarak görülmektedir. Tüm siber suç türlerinin toplam maliyeti 2015 yılında 3 trilyon ABD doları iken, 2021 yılında 6 trilyon ABD doları olmuş⁵ ve 2025 yılında ise bu maliyetin 10,5 trilyon ABD doları olacağı tahmin edilmektedir (World Economic Forum, 2023).

Ekonomik ve finansal suçların doğrudan maliyetlerinin yanı sıra, ekonominin farklı alanlarına etkilerini değerlendirmek de önemlidir. Sadiq ve Abu Bakar (2019), ekonomik ve finansal suçların yükselen ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeye etkisini inceledikleri çalışmalarında, suç oranlarının genel itibarıyla yüksek olduğu bu ülkelerde alınan sıkı önlemlere rağmen hala artmakta olduğu ve bu artışın da ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini belirtmektedirler. Özellikle yolsuzluk gibi geniş nitelikli suçların yoksullukla mücadele ve refah artışının sağlanması gibi öncelikli hedeflerin önündeki en büyük engellerden birini oluşturmaktadır. Diğer bir açıdan, ülkelerin suç oranları kurumsal kalite veya yönetim kapasiteleri ile de ilgili olabilmektedir. Örneğin hukukun üstünlüğünün zayıf olduğu ülkelerde suç davranışının sıklığı da artmaktadır. Bu durum, yasa dışı finansal akışların ülkelerin büyüme dinamiklerini bozmasına neden olabilmektedir (Mohd Padil vd., 2022).

Ekonomi, finans, politik ve toplumsal hayata olan etkilerinin yaygın olması nedeniyle, ekonomik ve finansal suçlar ile mücadele ülkeler ve uluslararası organizasyonlar tarafından öncelikli politikalar arasında görülmektedir. Tanım olarak geniş bir yelpaze içinde olan ekonomik ve finansal suçlarla mücadele de otoriteler tarafından yine geniş ve sınırları net olmayan bir kapsamda yürütülmektedir. Mücadelenin kapsamına baktığımızda, farklı aşamalarda farklı kurumların dahili söz konusu olabilmektedir. Suçların önlenmesi, suçların tespiti, soruşturulması ve suç gelirlerinin geri alınmasını içeren bu aşamalarda ilgili ya da sorumlu kurumların yanında polis güçleri ve savcılık makamları yer alır. Çoğunlukla, ilgili ya da sorumlu kurumlar içerisinde vergi idareleri, mali denetim organları gibi organlar yer alırken, sorumlu kurum

5 Siber suçların 2021 yılındaki toplam maliyet değeri, ekonomistlerin siber suçları Çin ve ABD'den sonra "en büyük üçüncü ekonomi" olarak nitelendirmesine neden olmuştur.

ülkeden ülkeye değişebilmekte, hatta bazı ülkelerde ekonomik ve finansal suçlar ile mücadele için bağımsız otoriteler kurulabilmektedir. Politikadan sorumlu birimler ülkeden ülkeye değişse de temelde vergi idaresi, gümrük idaresi, finansal istihbarat birimi, kolluk kuvveti, adli makamlar, mali denetim, mali suç birimleri altında ekonomik ve finansal suçlarla mücadele sürdürülmektedir.⁶

Günümüzde önemi ve büyüklüğü giderek artan siber ekonomik suçlar da ülkelerin dikkate alması gereken bir alan haline gelmiştir. Her ne kadar, teknolojinin kullanımı ülke ekonomilerinin verimlilik artışlarına katkı sağlıyor olsa da, siber suçlar gibi kanallardan yarattığı kayıpların da politika yapıcılar tarafından dikkatlice ele alınması gerekmektedir. Çünkü, ekonomik ve finansal suçlar ülkeleri mikro, makro ve hatta uluslararası düzeylerde etkileyebilmektedir. Bireylerin refahını ve mutluluğunu etkilerken, ülkelerin yatırımlarını, hasıllarını, ticaretlerini vb. de etkileyebilmektedir. Bununla beraber, uluslararası düzeyde siber güvenlik sorunları yaratabilmekte ya da uluslararası organizasyonların öncelikli hedeflerine ulaşmalarında güçlükler ortaya çıkarabilmektedir. Yalnızca gelir düzeyi ya da öğrenilmiş davranışla ilişkisi olmayan bu suçların, kişilerin sosyal statüleri ya da güç kazanma motivasyonları ile de beslenmesi bu suçlarla mücadeleyi salt ekonomi politikası yaklaşımından daha geniş bir politika seti ile ele alınması gerekliliğini doğurmaktadır. Bu nedenle, ekonomik ve finansal suçların kaynaklarının, dinamiklerinin ve ülkeye özgü özelliklerinin belirlenmesi suçla mücadele açısından önem arz etmektedir.

6 Finansal ve ekonomik suçlar ile mücadele hakkında daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.oecd.org/ctp/exchange-of-tax-information/international-co-operation-against-tax-crimes-and-other-financial-crimes-a-catalogue-of-the-main-instruments.pdf>

KAYNAKÇA

- Achim, M. V., & Borlea, S. N. (2020). *Economic and Financial Crime: Corruption, shadow economy, and money laundering* (Vol. 20). Springer Nature.
- Achim, M. V., Văidean, V. L., Borlea, S. N., & Florescu, D. R. (2021). The impact of the development of society on economic and financial crime. Case study for European Union member states. *Risks*, 9(5), 97.
- Argentiero, A., Chiarini, B., & Marzano, E. (2020). Does tax evasion affect economic crime?. *Fiscal Studies*, 41(2), 441-482.
- Becker, G. S. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *Journal of political economy*, 76(2), 169-217.
- Bonger, W. A. (1905). *Criminality and economic conditions* (H. P. Horton, Trans.). Boston, MA: Little, Brown, and Company.
- Brand, S., & Price, R. (2000). The economic and social costs of crime.
- Choe, J. (2008). Income inequality and crime in the United States. *Economics Letters*, 101(1), 31-33.
- Çetin, B., & Budak, S. (2011). İcra ve İflas Kanunu'na muhalefet ve dolandırıcılık suçları (1997-2007). *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(2), 95-102.
- Detotto, C., & Otranto, E. (2010). Does crime affect economic growth?. *Kyklos*, 63(3), 330-345.
- Edmark, K. (2005). Unemployment and crime: Is there a connection?. *Scandinavian Journal of Economics*, 107(2), 353-373.
- Ehrlich, I. (1996). Crime, punishment, and the market for offenses. *Journal of economic perspectives*, 10(1), 43-67.
- Gordon, S., & Ford, R. (2006). On the definition and classification of cybercrime. *Journal in computer virology*, 2, 13-20.
- Gottschalk, P. (2010). Categories of financial crime. *Journal of financial crime*.
- Goulas, E., & Zervoyianni, A. (2013). Economic growth and crime: does uncertainty matter?. *Applied Economics Letters*, 20(5), 420-427.
- Goulas, E., & Zervoyianni, A. (2015). Economic growth and crime: Is there an asymmetric relationship?. *Economic Modelling*, 49, 286-295.
- Heeks, M., Reed, S., Tafhiri, M., & Prince, S. (2018). *The economic and social costs of crime second edition. Home Office Research report99*.
- Küçüktaşdemir, Ö. (2018). Ekonomik suçlar bağlamında Türk Ticaret Kanununda düzenlenen suçlar ve cezalar.
- Miller, T. R., Cohen, M. A., Swedler, D. I., Ali, B., & Hendrie, D. V. (2021). Incidence and Costs of Personal and Property Crimes in the USA, 2017. *Journal of Benefit-Cost Analysis*, 12(1), 24-54.

- Mo, P. H. (2001). Corruption and economic growth. *Journal of comparative economics*, 29(1), 66-79.
- Mohd Padil, H., Kasim, E. S., Mohd Razali, F., Atan, R., & Aminullah, H. (2022). Effect of quality of governance on the relationship between illicit financial flows and economic growth. *Journal of Financial Crime*, 29(4), 1382-1395.
- Özcan, S. E., & Şirin, F. Ö. (2021). Ekonomik Suçlar, Gelir ve İşsizliğin Mekân-sal İlişkisi: 2014 Türkiye İncelemesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 79-100.
- PwC (2020). Global Economic Crime and Fraud Survey. <https://www.pwc.com.tr/pwc-global-economic-crime-and-fraud-survey-2022>
- PwC (2022). Global Economic Crime and Fraud Survey. <https://www.pwc.com.tr/pwc-global-economic-crime-and-fraud-survey-2022>
- Rajput, B. (2020). Cyber Economic Crime Typology. *Cyber Economic Crime in India: An Integrated Model for Prevention and Investigation*, 79-96.
- Raphael, S., & Winter-Ebmer, R. (2001). Identifying the effect of unemployment on crime. *The journal of law and economics*, 44(1), 259-283.
- Ryder, N. (2014). *The financial crisis and white collar crime: The perfect storm?*. Edward Elgar Publishing.
- Saddiq, S. A., & Abu Bakar, A. S. (2019). Impact of economic and financial crimes on economic growth in emerging and developing countries: A systematic review. *Journal of Financial Crime*, 26(3), 910-920.
- Sutherland, E. H. (1940). White-Collar Criminality. *American Sociological Review*, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.2307/2083937>
- Thomas, D., and Loader, B. (2000). *Cybercrime: law enforcement, security and surveillance in the information age*. London: Routledge.
- Tupman, W. (2015). The characteristics of economic crime and criminals. In *Research handbook on international financial crime* (pp. 3-14). Edward Elgar Publishing.
- United Nations Office on Drugs and Crime, dataUNODC. <https://dataunodc.un.org/>
- United Nations. (2005). Economic and financial crimes: challenges to sustainable development. In *Eleventh United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice* (Vol. 19).
- Üzeltürk, H. (2005). Ekonomik Suçlar ve Vergiler. *Ekonomik Suç ve Ceza Sempozyumu*, 208-231.
- WorldEconomicForum(2018). Weneedtotalkaboutfinancialcrime.<https://www.weforum.org/agenda/2018/01/we-need-to-talk-about-financial-crime/>

World Economic Forum (2023). Why we need global rules to crack down on cybercrime. <https://www.weforum.org/agenda/2023/01/global-rules-crack-down-cybercrime/>

Yıldız, Ü., Kabakçı Günay, E., Günsoy, G. & Günsoy, B. (2022). Socioeconomic Determinants of Economic Crimes In Turkey: Dynamic Panel Data Analysis. *Journal of Management and Economics Research*, 20 (3), 253-275 .

Yönetişim Göstergeleri ve Ekonomik Büyüme: Brics Ülkeleri Bağlamında Bir İnceleme

Yunus SAVAŞ¹

Giriş

Bazı ülkelerin ekonomik gelişimini sağlarken diğerlerinin ise büyüme konusunda zorluklarla karşılaşması sorunsal, önemli bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmış ve çeşitli yaklaşımlar ve ekonomik perspektifler tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşımlar arasında öne çıkan perspektiflerden biri ise kurumların rolü olmuştur. Kurumcu çerçeve, kurumların ekonomik sonuçlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu öne sürmektedir ve bu görüş sadece ekonomi literatüründe değil, aynı zamanda sosyal bilimlerin geniş alanında da tanınma kazanarak kapsamlı bir araştırma alanı oluşturmuştur. Özellikle, ekonomik büyüme ile kurumlar arasındaki karmaşık ilişki, ekonomi disiplini içinde merkezi bir konu haline gelmiş ve artan bir şekilde araştırılan bir alan olmuştur.

Kurumların çeşitli ekonomik performans boyutlarını nasıl şekillendirdiğini anlamaya yönelik derinlemesine incelemelerde bulunan birçok araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu incelemeler, kurumların yatırım dinamikleri, girişim faaliyetleri, mülkiyet hakları, yönetim yapıları ve genel piyasa işleyişi gibi önemli faktörler üzerindeki etkisini içermektedir. Kurumlar ile ekonomik büyüme arasındaki karmaşık etkileşimi analiz ederek, araştırmacılar, kurumların kalkınma süreçlerini kolaylaştırma veya engelleme mekanizmalarını anlamaya çalışmaktadırlar.

Kurumlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin kapsamlı analizi, sadece ekonomi disiplini içinde değil, aynı zamanda ilgili sosyal bilim alanlarında da bilgi ilerlemesine katkı sağlamaktadır. Bu çalışmalar, ekonomik kalkınmanın çok boyutlu doğasını anlamamıza yardımcı olmakta ve sürdürülebilir ve kapsayıcı bir büyümeyi teşvik eden etkili stratejileri

1 Ar.Gör. Dr. Yunus SAVAŞ, Bitlis Eren Üniversitesi, İİBE, İktisat, ysavas@beu.edu.tr

tasarlamak için politika yapımcılar için değerli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, ekonomik sonuçların kurumsal belirleyicilerinin anlaşılmasına yönelik olarak, ülkelerin büyüme potansiyellerini açığa çıkarabilecekleri ve ilerlemelerini engelleyen zorluklarla başa çıkabilecekleri en iyi uygulamaları ve politika müdahalelerini belirlemede yardımcı olmaktadır.

Ekonomik yazında, ekonomik büyümenin belirleyicilerinin incelenmesi, iktisat disiplinin en önde gelen sorunsalı olarak ön plana çıkmaktadır. Kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, 1990'lı yıllarda kurumlar üzerine çalışan saygın bilim insanları Ronald Coase ve Douglas North'a Nobel Ekonomi Bilimleri Ödülü'nün, veya resmi adıyla Alfred Nobel'in Anısına İktisadi Bilimlerde Sveriges Riksbank Ödülü'nün verilmesiyle birlikte, ekonomi literatüründe daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır ve bu alanda yayınların sayısında ciddi artışlar yaşanmıştır.

Mitchell C. (1950) tarafından yapılan tanımlamada, kurumlar sosyal davranışların standartlaşması ve kabul görmesi yoluyla tanımlanır. Böylelikle kurumlar, belirli bir düzenin oluşmasını sağlayan standartlaşmış davranış kalıplarını temsil eder. Kurumlar, formel ve enformel kurumlar olarak iki ayrı kategoride incelenebilir.

Formel kurumlar, yazılı kuralları ve ihlal durumunda yasal sonuçları olan kuralları ifade eder. Kanunlarda, anayasalarda ve resmi belgelerde kodlanan bu kurallar, yönetim ve toplumsal işleyişin temelini oluşturur. Formel kurumsal çerçevelere uyum, sosyal düzenin korunması ve tahmin edilebilir sonuçların sağlanması için hayati öneme sahiptir. Formel kurumsal normlara uyulmaması, yasal yaptırımlara yol açarak bu kurumların önemini ve etkinliğini pekiştirir.

Diğer yandan, enformel kurumlar, yazılı olmayan gelenekler, kültürel teamüller ve sosyal normlara dayanır. Bunlar, bir toplum veya topluluk içinde paylaşılan anlayışlar ve beklentiler üzerine kuruludur. Enformel kurumlar, açıkça yasal sonuçlara sahip olmasa da, sosyal etkiye ve tepkilere yol açabilir. Enformel kurumsal normlardan sapma, sosyal yaptırımlara, itibar kaybına veya sosyal gruplardan dışlanmaya neden olabilir.

Formel ve enformel kurumlar arasındaki ayrım, North (1990) tarafından bir spor oyunu metaforu üzerinden açıkça ortaya konulmuştur. Formel kurumlar, oyunun yazılı kurallarını temsil ederken, enformel kurumlar, oyuncuların saha içinde ve dışında davranışlarını düzenleyen, karşı takım oyuncularına zarar vermemek gibi sözlü olmayan anlaşmalara ve beklentilere işaret eder. Bu iki kurum türü, toplum içinde birlikte var olan ve etkileşime giren unsurlar olarak ekonomik, siyasi ve sosyal dinamiklere derin etkilerde bulunur.

Tarihsel bir perspektifle ele alındığında, Acemoğlu ve Robinson (2017), İngiltere'deki Sanayi Devrimi'nin tesadüfi bir olay olmadığını, ÷lkeye özgü ekonomik ve siyasi kurumların bir sonucu olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Onlara göre, siyasal yapıların çoğulculuk temelinde inşa edilmesi, siyasal güçlerin sınırlanmasını sağlar ve hukuki süreçlerin etkinliğini artırır. Bağımsız bir yargı sisteminin varlığı, ekonomik özgürlüğün temel unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır, bu durum La Porta vd. (2004) tarafından yapılan bir araştırmada vurgulanmıştır.

Bu çalışmada, kurumların ekonomik büyüme üzerine etkisini inceleyen literatüre bir katkı sunmak amacıyla 2002-2021 zaman aralığında BRICS ÷lkeleri kapsamında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, Ticaret, İşsizlik, Enflasyon gibi ekonomik değişkenler ve kurumların kalitesini ölçmek için Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI) kullanılarak analiz edilmiştir.

Literatür

Kurumsal göstergeler ve ekonomik göstergeler arasında ilişki literatürde birçok araştırmacı tarafından araştırılmıştır. Özellikle kurumların ekonomik büyüme olan etkisi literatürde yoğunlukla çalışılmakla birlikte, araştırma alanına konu olan ÷lke ve ÷lke grupları ile kurumların göstergesi olarak ele alınan değişiklikler farklılıklar göstermektedir. Buradan hareketle, literatürdeki gelişmeler Tablo 1'de ele alınmaya çalışılmıştır.

Tablo 1: Literatür Taraması

Yazar / Yazarlar ve Yıl	Ülke ve Ülke Grupları / Dönem	Kurum Göstergeleri	Sonuç
Rodrik (2000)	90 Ülke / 1970-89	Demokrasi Endeksi	Katılımcı Demokrasiler ekonomik büyümeye katkı sağlar
Dollar ve Kraay (2003)	168 Ülke/ 2000-2001	Hukukun Üstünlüğü	Uzun dönemde ekonomik büyüme üzerine önemli, etki oluştururken, kısa dönemde daha az etki etmiştir.
Beşkaya ve Manan (2009)	Türkiye / 1970-2005	Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi	Ekonomik özgürlük büyüme üzerine olumlu etki yaparken, demokrasi ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır.
Şanslısoy ve Kök (2010)	Türkiye / 1987-2006	Politik İstikrarsızlık	Politik İstikrarsızlık Ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.
Dawson (2010)	85 ülke / 1980-2007	Ekonomik Özgürlük	Makroekonomik değişkenlerin oynaklıkları ile ekonomik özgürlük arasında negatif ilişki bulunmuştur.
Acemoğlu vd. (2019)	175 Ülke 1960-2010	Demokrasi Endeksi	Demokrasi kişi başı GSYİH'nın önemli derecede pozitif etkilemiştir.
Glawe ve Wagner (2019)	35 Avrupa Ülkesi 1996-2014	Kurumsal Kalite	Kurumsal kalite kişi başı GSYİH'nın önemli bir belirleyicisidir.
Yamak (2017)	6 Körfez ülkesi 1995-2014	Kurumsal Kalite	“İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu” ile “Yolsuzluğun Kontrolü” ekonomik büyüme üzerinde pozitif, “Hukukun Üstünlüğü” ile “Düzenlemelerin Kalitesi” ekonomik büyüme üzerinde negatif, “Politik İstikrar ve Şiddet Yokluğu” ile “Yönetimin Etkinliği” ise ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkilerinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Rachdi ve Saidi (2015)	17 MENA Ülkesi 1983-2012	Kurumsallaşmış Demokrasi Puanı, Kurumsallaşmış Otokrasi Puanı, Yöneticinin Seçiminde Rekabetçilik, Yöneticinin Seçiminde Açıklık, Yöneticinin Kısıtlamaları	Demokrasi göstergeleri, ekonomik büyüme üzerine negatif etki göstermiştir.
Dura vd. (2020)	74 ve 113 ülke / 1995-2014	Heritage (Ekonomik Özgürlükler İndeksi), FOTP (Basın Özgürlüğü), Fraser (Dünya Ekonomik Özgürlükler İndeksi), WGI (Dünya Yönetişim Göstergeleri)	Dört farklı kurumsal gösterge ekonomik büyüme üzerine pozitif etki yapmıştır.
Binay ve Atalay (2019)	2005-2015 183 ülke	Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI)	Dünya yönetim göstergeleri ekonomik büyüme ile pozitif, gelir eşitsizliği ile negatif ilişki göstermiştir.
Doğanay ve Değer (2020)	2002-2018 134 ülke (23 az gelişmiş, 63 gelişmekte olan ve 48 gelişmiş ülke)	Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI)	Dünya yönetim göstergeleri ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilemiştir.
Oliva ve RiveraBatiz (2002)	119 Ülke 1970-1994	Demokrasi Endeksleri ve Hukukun Üstünlüğü Endeksi	Demokrasi ve hukukun üstünlüğü ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Wandeda, Masai, ve Nyandemo (2021)	54 Afrika Ülkesi 2006-2018	Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI)	Ekonomik büyüme üzerine pozitif etki göstermektedir. Batı Afrika bölgesinde, orta ve doğu Afrika bölgelerine kıyasla kurumsal kalite daha çok etki etmektedir.

Veri ve Metodoloji

Veri

Bu çalışmada ekonomik büyümeye etki edebilecek kurumsal kaliteyi ele alan birçok değişken kullanılmasının yanı sıra, ekonomik büyümeye üzerine etkisi olabilecek ticaret, işsizlik ve enflasyon gibi değişkenlerde analize dahil edilerek incelenmeye çalışılmıştır. Kurumların etkisini ölçebilmek amacıyla yolsuzluğun kontrolü, hükümetin etkinliği, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ve hesap verilebilirlik değişkenleri çalışmada kullanılmıştır ve bu serilere Worldwide Governance Indicators'ten ulaşılmıştır. Reel gayrisafi yurtiçi hasıla, işsizlik, enflasyon serilerine ise World Bank Development Indicators'ten ulaşılmıştır. Zaman aralığı olarak 2002-2022 olarak belirlenmiştir ve bu zaman aralığının belirlenmesinin temel nedeni, kurumlara ilişkin ele alınan veri setinin bu zaman aralığında bulunabilmesi olmuştur.

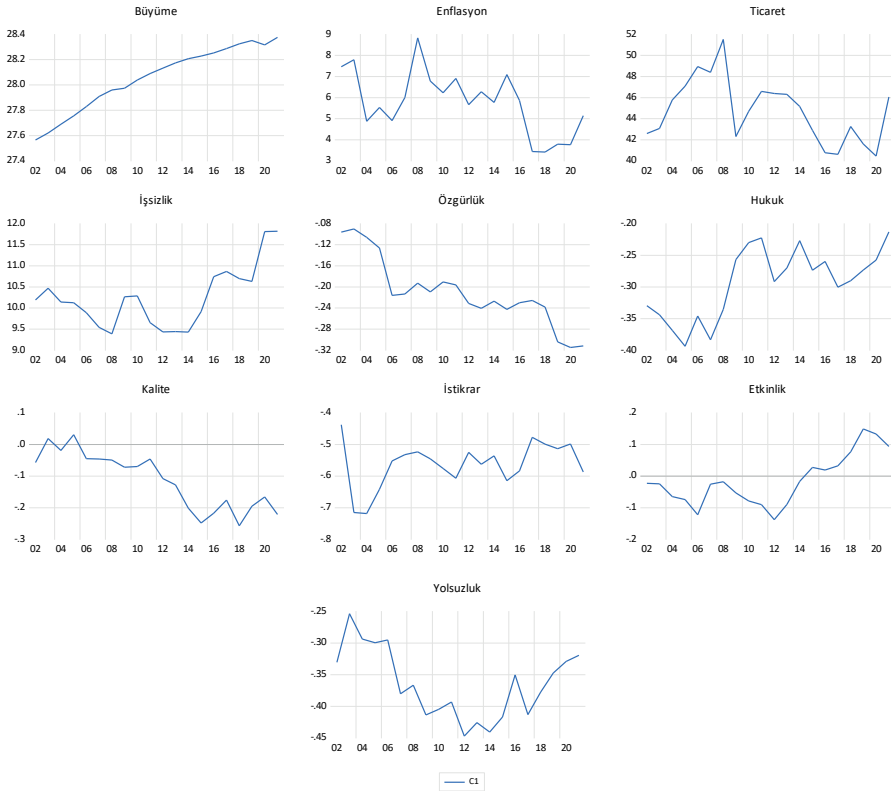
Tablo 2: Değişkenlere ait tanımlamalar

Değişken	Kaynak	Kısaltma	Açıklama
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (Logaritmik)	World Bank Development Indicators	GSYH	GDP (sabit 2015 ABD doları): Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), bir ülke sınırları içinde bir yılda üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin toplam piyasa değeridir. GDP (sabit 2015 ABD doları), 2015 fiyatları kullanılarak ABD doları cinsinden ifade edilen GSYİH'yi ifade eder.
Ticari Açıklık	World Bank Development Indicators	Ticaret	Ticaret (% GSYİH): Ticaret (% GSYİH), bir ülkenin ihracatının ve ithalatının GSYİH'ye oranıdır. Bu gösterge, bir ülkenin ekonomisi için ticaretin önemini ölçer.
İşsizlik Oranı	World Bank Development Indicators	İşsizlik	İşsizlik, toplam (% toplam işgücü) (modelleme ILO tahmini): İşsizlik oranı, işgücünde işsiz olanların payını ifade eder. İşgücü, istihdam edilen veya işsiz olan toplam insan sayısı olarak tanımlanır. İşsiz kişiler, çalışmayan ancak iş arayan ve iş için aktif olarak arayan kişilerdir. ILO tahmini, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından üretilen işsizlik üzerine model tabanlı bir tahmindir.

Enflasyon Oranı	World Bank Development Indicators	Enflasyon	Enflasyon, tüketici fiyatları (yıllık %): Enflasyon, bir ekonomide mal ve hizmetlerin fiyatlarının artma hızını ölçen bir ölçüttür. Tüketici fiyatları enflasyonu (yıllık %), genellikle hanehalkının satın aldığı bir mal ve hizmet sepetinin fiyatlarının yıllık değişim oranı olan tüketici fiyat endeksinin (TÜFE) bir ölçüsüdür.
Yolsuzluğun Kontrolü (Control of Corruption)	Worldwide Governance Indicators	Yolsuzluk	Yolsuzluğun kontrolü, kamu gücünün özel kazanç için kullanılma derecesini, küçük ve büyük ölçekli yolsuzluğu ve devletin seçkinler ve özel çıkarlar tarafından “ele geçirilmesini” içeren algıları yansıtır.
Hükümetin Etkinliği (Government Effectiveness)	Worldwide Governance Indicators	Etkinlik	Hükümet etkinliği, kamu hizmetlerinin kalitesi, memur hizmetinin kalitesi ve siyasi baskılardan bağımsızlığı derecesi, politika oluşturma ve uygulama kalitesi ve hükümetin bu tür politikalara olan bağlılığının inanılabilirliği algılarını yansıtır.
Siyasi istikrar ve şiddetin olmaması (political Stability and Absence of Violence)	Worldwide Governance Indicators	İstikrar	Siyasi istikrar ve şiddetin olmaması, politik istikrarsızlık ve/veya politik olarak motive edilen şiddet, terörizm dahil olmak üzere olasılığı algılar.
Düzenleyici Kalite (Regulatory Quality)	Worldwide Governance Indicators	Kalite	Düzenleyici kalite, hükümetin sağlam politika ve düzenlemeler formüle etme ve uygulama yeteneği algılarını yansıtır ve özel sektörün gelişimine izin veren ve teşvik eden politikalar ve düzenlemeleri içerir.
Hukukun Üstünlüğü (Rule of Law)	Worldwide Governance Indicators	Hukuk	Hukukun üstünlüğü, kişilerin toplum kurallarına olan güvenini ve uyumunu, sözleşme uygulamasının kalitesini, mülkiyet haklarını, polisi ve mahkemeleri, suç ve şiddet olasılığını, ayrıca suçlara yönelik güveni algılar.
İfade Özgürlüğü ve Hesap Verilebilirlik (Voice and Accountability)	Worldwide Governance Indicators	Özgürlük	İfade Özgürlüğü ve Hesap Verilebilirlik, bir ülkenin vatandaşlarının hükümetlerini seçmede ne kadar etkin olduklarını, ifade özgürlüğünü, dernek özgürlüğünü ve özgür bir medyayı ne ölçüde kullanabildiklerini algılar.

Tablo 2’de, çalışmanın temel değişkenlerinin ayrıntılı tanımlamaları ve bu değişkenlerin veri kaynaklarına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bu tabloda, her bir değişkenin ismi, açıklaması ve hangi kaynaklardan elde edildiği belirtilmektedir. Böylece, çalışmada kullanılan değişkenlerin hangi verilere dayandığını ve nasıl tanımlandığını daha iyi anlaşılacaktır.

Ek olarak, çalışma boyunca değişkenlerin kullanılacağı haliyle kısaltmalar Tablo 2’de verilmiştir. Yani, değişkenlerin kısaltmaları üçüncü sütunda yer alan şekliyle kullanılacaktır. Bu yaklaşım, çalışmanın bütünlüğünü korumak ve değişkenler arasındaki ilişkileri daha kolay takip etmek açısından önemlidir.

Şekil 1: Değişkenlerin Grafijü

Şekil 1 ise, değişkenlerin zaman içindeki gelişimini görsel olarak göstermek amacıyla oluşturulmuş grafiklere yer vermektedir. Bu grafikler sayesinde, değişkenlerin belirli bir zaman diliminde nasıl değiştiği ve birbirleriyle nasıl ilişkili oldukları daha iyi anlaşılabilir. Örneğin, gayrisafi yurtiçi hasıla grafiğinde sürekli bir artış gözlemlenirken, diğer değişkenlerin

farklı zaman aralıklarında artış veya azalış yaşadığı görülmektedir. Bu gözlemler, çalışmanın analizlerine ve bulgularına dayanarak değişkenler arasındaki dinamikleri daha iyi anlamamızı sağlar.

Tablo 3, bu araştırmada kullanılan değişkenlerin ayrıntılı istatistiksel özelliklerini sunmaktadır. Tablo, BRICS ülkeleri için değişkenlerin kapsamlı bir açıklamasını içermekte olup, gözlem sayısı, ortalama değer (ortalama), dağılım derecesi (standart sapma) ile minimum ve maksimum değerlerini içeren ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Tablo 3: Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standard Sapma	Min	Maks
Büyüme	100	28.0542	1.07499	26.18753	30.39115
Ticaret	100	44.72714	11.39222	22.10598	65.97452
İşsizlik	100	10.23665	6.479202	4.24	28.77
Enflasyon	100	5.777325	3.470948	-.7319709	15.78873
Yolsuzluğun Kontrolü	100	-.3649391	.3807496	-1.141307	.4838572
Hükümetin Etkinliği	100	-.0144511	.3139038	-.6015101	.8406749
Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmaması	100	-.5624007	.4215715	-1.514594	.3278003
Düzenleyici Kalite	100	-.1136534	.3321439	-.5827659	.8195863
Hukukun Üstünlüğü	100	-.2933358	.3527978	-1.011456	.1813098
İfade Özgürlüğü ve Hesap Verilebilirlik	100	-.2101777	.9039315	-1.74897	.7884974

Tablo 3'de değişkenler arasındaki korelasyon sonuçlarına yer verilmiştir. Ekonomik büyüme ve ticaret, işsizlik, enflasyon gibi makroekonomik değişkenler negatif korelasyon oluşturmuşken, yolsuzluğun kontrolü, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ve hesap verilebilirlik değişkenler gibi yönetsimsel göstergelerde negatif korelasyon oluşturmuşlardır. Değişkenler arasında ekonomik büyüme ile pozitif korelasyon gösteren tek değişken ise hükümetin etkinliği olmuştur. Bu bağlamda, BRICS ülkelerinde ekonomik büyüme ele alınan değişimler incelendiğinde, büyümenin sadece etkin bir hükümet varlığında gerçekleştiği ifade edilebilir.

Tablo 4: Korelasyon Değerleri

	Büyüme	Ticaret	İşsizlik	Enflasyon	Yolsuzluğun Kontrolü	Hükümetin Etkinliği	Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmaması	Düzenleyici Kalite	Hukukun Üstünlüğü	İfade Özgürlüğü ve Hesap Verilebilirlik
Büyüme	1.0000									
Ticaret	-0.2632	1.0000								
İşsizlik	-0.8044	0.2289	1.0000							
Enflasyon	-0.3113	0.1793	0.0084	1.0000						
Yolsuzluk	-0.2910	-0.2260	0.6028	-0.3218	1.0000					
Hükümetin Etkinliği	0.0766	0.0930	0.2791	-0.4259	0.6742	1.0000				
Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmaması	-0.1653	-0.2026	0.4354	-0.3130	0.6358	0.3995	1.0000			
Düzenleyici Kalite	-0.6045	0.0008	0.7247	-0.0259	0.7738	0.4255	0.6803	1.0000		
Hukukun Üstünlüğü	-0.2635	-0.2214	0.5242	-0.2550	0.7830	0.5606	0.2655	0.4879	1.0000	
İfade Özgürlüğü ve Hesap Verilebilirlik	-0.7267	-0.2327	0.6812	0.2134	0.5569	0.0150	0.1636	0.5563	0.6774	1.0000

Metot

Çalışmada kurumsal kalitenin ve ticari açıklık, enflasyon ile işsizliğin ekonomik büyüme arasında ilişkisinin incelenmesi amacıyla birçok ekonometri yöntemi uygulanmıştır. İlk olarak, Hausman testi uygulanarak sabit ve rassal panel veri yöntemi kullanarak değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir.

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1(Ticaret)_{it} + \beta_2(İşsizlik)_{it} + \beta_3(Enflasyon)_{it} + \beta_4(Yolsuzluk)_{it} + \beta_5(Etkinlik)_{it} + \beta_6(İstikrar)_{it} + \beta_7(Kalite)_{it} + \beta_8(Hukuk)_{it} + \beta_9(Özgürlük)_{it} + \epsilon_{it}$$

Denklem (1)

Denklem 1'de ifade edilen eşitlikte bağımlı değişken Y_{it} ekonomik büyümeyi temsil etmektedir ve bağımsız değişkenler olan enflasyon oranı, işsizlik oranı, ticari açıklık gibi makroekonomik değişkenler ve kurumsal kalitenin göstergesi olan yolsuzluğun kontrolü, hükümetin etkinliği, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ve hesap verilebilirlik değişkenlerini Tablo 2'de gösterilen kısaltmalar ile gösterilmiştir.

Ek olarak, seriler arasındaki nedensellik bağlantısını araştırmak amacıyla Dumitrescu-Hurlin testinin kullanılmasını amaçlamaktadır. Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen bu test, seriler arasındaki nedensellik ilişkisi hakkında kapsamlı bilgi sağlar. Test, çift taraflı Granger nedensellik testinden farklı olarak, katsayıların kesitsel homojenliğini varsaymaz ve kesitsel heterojenlik durumunu dikkate alır. Modelin formel olarak ifadesi Denklem (2)'de yer verilmiştir.

$$\begin{aligned} \alpha_{0,i} &\neq \alpha_{0,j}, \alpha_{1,i} \neq \alpha_{1,j}, \dots, \alpha_{2,i} \neq \alpha_{2,j} \forall i, j \\ \beta_{1,i} &\neq \beta_{1,j}, \dots, \beta_{2,i} \neq \beta_{2,j} \forall i, j \end{aligned}$$

Denklem (2)

Dumitrescu-Hurlin testi, heteroskedastisite (varyansın değişken olması) ve kesitsel bağımlılık gibi sorunları düzeltmek için özel olarak tasarlanmıştır. Bu sayede test, daha doğru sonuçlar elde etmeyi hedefler. Test, artırılmış Granger nedensellik testine dayanarak uygulanır ve seriler arasındaki nedensellik ilişkisini analiz eder.

Bu test, ekonomi, finans, istatistik ve diğer birçok disiplinde kullanılan önemli bir analitik araçtır. Dumitrescu-Hurlin testi, seriler arasındaki nedensellik ilişkisini anlamak ve ekonomik veya finansal değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için etkili bir yöntem olarak kullanılmaktadır.

Analiz Sonuçları

Çalışmada ele alınan değişkenlerin ekonomik büyüme üzerine olan etkisi ilk olarak sabit ve rassal panel veri modelleri ile incelenmeye çalışılmıştır. Sabit yada rassal panel verilerinden hangisinin uygun olduğu , Hausman testi ile ortaya çıkarılmıştır.

Tablo 5: Hausman Testi

	(b)	(B)	(b-B)	$\sqrt{\text{diag}(V_b - V_B)}$
	<i>fixed</i>	<i>random</i>	<i>Difference</i>	<i>S.E.</i>
<i>Ticaret</i>	-.0024232	-.0182215	.0157984	.0060278
<i>İşsizlik</i>	.0414496	-.0632273	.104677	.026797
<i>Enflasyon</i>	.0030454	.0254625	-.022417	.0078964
<i>Yolsuzluğun Kontrolü</i>	-.1279354	1.014671	-1.142607	.2248061
<i>Hükümetin Etkinliği</i>	.7339226	-.2485652	.9824878	.2056358
<i>Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmaması</i>	.144368	.1537022	-.0093342	.1457733
<i>Düzenleyici Kalite</i>	-.2686583	-1.143215	.8745565	.1650999
<i>Hukukun Üstünlüğü</i>	.5100485	1.110599	-.6005509	.2207112
<i>İfade Özgürlüğü ve Hesap Verilebilirlik</i>	-.4400538	-.9382087	.4981549	.3813671

b = consistent under H_0 and H_a ; obtained from *xtreg*, B = inconsistent under H_a , efficient under H_0 ; obtained from *xtreg*. Test: H_0 : difference in coefficients not systematic. $\chi^2(9) = (b-B)'[(V_b - V_B)^{-1}](b-B) = 52.17$ Prob > $\chi^2 = 0.0000$ ($V_b - V_B$ is not positive definite)

Tablo 5'te elde edilen sonuçlar doğrultusunda, sabit etkili panel veri modelinin kullanılmasının daha uygun olacağı sonucuna varılmıştır. Sonuçların daha derinlemesine incelenebilmesi amacıyla hem sabit hem de rassal panel veri model sonuçları Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6: Sabit ve Rassal Panel Veri Sonuçları

Değişkenler	Sabit	Rassal
Ticaret	-0.00242 (0.00521)	-0.0182*** (0.00503)
İşsizlik	0.0414** (0.0196)	-0.0632*** (0.0124)
Enflasyon	0.00305 (0.0108)	0.0255* (0.0143)
Yolsuzluğun Kontrolü	-0.128 (0.243)	1.015*** (0.289)
Hükümetin Etkinliği	0.734*** (0.208)	-0.249 (0.236)
Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmaması	0.144 (0.141)	0.154 (0.154)
Düzenleyici Kalite	-0.269 (0.197)	-1.143*** (0.246)
Hukukun Üstünlüğü	0.510** (0.222)	1.111*** (0.252)
İfade Özgürlüğü ve Hesap Verilebilirlik	-0.440 (0.265)	-0.938*** (0.118)
Sabit	27.79*** (0.272)	29.82*** (0.160)
Gözlemler	100	100
R-kare	0.448	
Id Sayısı	5	5
Standard Hatalar Parantez içerisinde		
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1		

Sabit etkili panel veri analiz sonuçlarına göre büyümeye anlamlı etki gösteren değişkenler işsizlik oranı, Hükümetin Etkinliği ve hukukun üstünlüğü değişkenleri pozitif olarak etkilemiştir. Büyüme üzerine etki yapabileceği literatürde tartışılan ticari açıklık ve enflasyon makroekonomik değişkenlerin anlamlı bir etkisi gözlemlenmemiştir. Kurumsal kalitenin ölçülebilmesi adına eklenen dünya yönetim göstergelerinden hukukun üstünlüğü dışındaki değişkenlerin anlamlı bir etkisine ulaşılamamıştır.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi amacıyla Dumitrescu and Hurlin (2012) nedensellik testi kullanılmıştır. Nedensellik test sonuçlarına göre İşsizlik, enflasyon ve Düzenleyici Kaliteden ekonomik

büyümeye doğru nedensellik olmadığı hipotezi red edilmiştir. Bağımsız değişkenler olarak çalışmada kullanılan serilerden ekonomik büyümeye doğru nedensellik sağlayan değişkenler ise ticaret, işsizlik, hükümetin etkinliği, Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmaması, Düzenleyici Kalite, hukukun üstünlüğüdür.

Dumitrescu and Hurlin (2012) Nedensellik Testi

	W-bar	Z-bar	P-value
Büyüme → Ticaret	2.1693	1.8488	0.0645
Büyüme → İşsizlik	13.8856	7.8152	0.0000***
Büyüme → Enflasyon	2.5073	2.3832	0.0172**
Büyüme → Yolsuzluğun Kontrolü	0.3089	-1.0927	0.2745
Büyüme → Hükümetin Etkinliği	1.0545	0.0862	0.9313
Büyüme → Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmaması	0.5281	-0.7462	0.4556
Büyüme → Düzenleyici Kalite	15.4503	9.0523	0.0000***
Büyüme → Hukukun Üstünlüğü	0.4748	-0.8305	0.4063
Büyüme → İfade Özgürlüğü ve Hesap Verilebilirlik	1.0000	-0.0001	0.9999

	W-bar	Z-bar	P-value
Ticaret → Büyüme	7.3980	10.1161	0.0000***
İşsizlik → Büyüme	19.4208	19.4771	0.0000***
Enflasyon → Büyüme	0.9389	-0.0966	0.9230
Yolsuzluğun Kontrolü → Büyüme	1.6602	1.0439	0.2965
Hükümetin Etkinliği → Büyüme	2.9736	3.1205	0.0018***
Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmaması → Büyüme	4.3257	5.2583	0.0000***
Düzenleyici Kalite → Büyüme	3.7379	4.3289	0.0000***
Hukukun Üstünlüğü → Büyüme	3.5236	3.9902	0.0001***
İfade Özgürlüğü ve Hesap Verilebilirlik → Büyüme	1.9309	1.4719	0.1410

Sonuç

Bu çalışma, kurumsal göstergeler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemekte olup, ekonomik büyümeyi etkileyebilecek çeşitli değişkenleri analiz etmektedir. Çalışmada, ekonomik büyümeyi etkileyebilecek kurumsal kaliteyi ölçmek için çeşitli değişkenler kullanılmış ve aynı zamanda ticaret,

işsizlik ve enflasyon gibi faktörler de analize dahil edilmiştir. Kurumların etkisini ölçmek amacıyla yolsuzluğun kontrolü, hükümetin etkinliği, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ve hesap verilebilirlik gibi değişkenler kullanılmıştır.

Çalışmada, sabit etkili panel veri analizi yöntemi kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, işsizlik oranı, hükümetin etkinliği ve hukukun üstünlüğü değişkenlerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Ancak, ticari açıklık ve enflasyon gibi makroekonomik değişkenlerin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür. Ayrıca, kurumsal kaliteyi ölçmek için kullanılan dünya yönetim göstergeleri arasında, hukukun üstünlüğü dışındaki değişkenlerin etkisinin anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Nedensellik analizi için Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi kullanılmıştır. Sonuçlara göre, işsizlik, enflasyon ve düzenleyici kalitenin ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi sağlamadığı görülmüştür. Ancak, ticaret, işsizlik, hükümetin etkinliği, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması, düzenleyici kalite ve hukukun üstünlüğü gibi bağımsız değişkenlerin ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın sonuçları, kurumsal göstergelerin ekonomik büyümeyi etkileyebileceğini ve belirli değişkenlerin büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. İşsizlik oranı, hükümetin etkinliği ve hukukun üstünlüğü gibi faktörlerin ekonomik büyümeyi teşvik edebileceği görülmektedir. Özellikle ele alınan ülke grubu için , hukukun üstünlüğünün sağlanması ekonomik büyümeye destek sağlayacak önemli bir değişken olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışmanın bulguları, ekonomik politikaların tasarlanması ve uygulanması sürecinde politika yapımcılar için önemli bir kılavuz sağlamaktadır. Kurumların etkisini anlamak ve kurumsal kaliteyi iyileştirmek, ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek için stratejilerin belirlenmesinde önemli bir adımdır.

Bununla birlikte, bu çalışmanın bazı sınırlamaları vardır. Öncelikle, kullanılan veri setinin zaman aralığı 2002-2022 olarak belirlenmiştir ve daha geniş bir zaman aralığının analize dahil edilmesi daha kapsamlı sonuçlar elde etmemizi sağlayabilirdi. Ayrıca, başka değişkenlerin ve etkileşimlerin analize dahil edilmemesi de çalışmanın sınırlılıklarından biridir.

Gelecekteki araştırmalarda, daha geniş bir veri seti kullanılarak, farklı kurumsal faktörlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi daha ayrıntılı bir

şekilde incelenebilir. Ayrıca, farklı ülkeler veya bölgeler arasındaki kurumsal farklılıkların ve ekonomik büyüme performansının karşılaştırmalı analizi yapılabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma, kurumsal göstergelerin ekonomik büyümeyi etkileyebileceğini ve belirli faktörlerin büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, ekonomik politikaların şekillendirilmesi açısından önemli bir öneme sahiptir. Gelecekteki araştırmalar, farklı değişkenlerin, ülke gruplarının ve zaman aralıklarının dikkate alındığı daha kapsamlı analizlerle bu alandaki bilgimizi genişletebilir.

Kaynakça

- Acemoğlu, Daron ve Robinson, James (2017), *Ulusların Düşüşü, Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, (Çev.Faruk Rasim Velioglu), Doğan Kitap, İstanbul.
- Acemoğlu, D., Naidu, S., Restrepo, P., & Robinson, J. A. (2019). Democracy Does Cause Growth. *Journal of political economy*, 127(1), 47-100.
- Beşkaya, Ahmet ve Manan, Ömer (2009), “Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri ile Analizi: Türkiye Örneği”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 47-76
- Binay, M. ve Atalay, N. (2019). Global Governance: Economic Growth and Income Distribution. *Sayıştay Dergisi*, 112, 137-158.
- Dawson, John W. (2010) “Macroeconomic Volatility and Economic Freedom-A Preliminary Analysis” *Economic Freedom of the World: 2010 Annual Report*, 175- 185.
- Dollar, D., & Kraay, A. (2003). Institutions, Trade, and Growth. *Journal of Monetary Economics*, 50(1), 133-162.
- Doğanay, M. ve Değer, M. (2020). Kurumlar ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi (2002-2018). *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (19), 75-99.
- Dura, Y. C., Yenilmez, F. ve Meçik, O. (2020), An Evaluation of The Explanatory Power of Indicators of Institutional Structure on Economic Growth: A Comparative Analysis, *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Econometrics. Statistics & Empirical Economics Journal*, 15 (1), 1-16.
- Glawe, L., and Wagner, H. (2019). The Role of Institutional Quality for Economic Growth in Europe. Available at SSRN 3375215, 2019.
- La Porta, Rafael vd. (2004), “Judicial Checks and Balances,” *Journal of Political Economy*, 112(2),445–470.
- Mitchell, Wesley Clair (1950), *Backward Art of Spending Money and Other Essays*, Reprints of Economic Classics, New York: A.M. Kelley
- North, D.C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- Oliva, M. A., ve Rivera-Batiz, L. A. (2002). Political Institutions, Capital Flows, and Developing Country Growth: An Empirical Investigation, *Review of Development Economics*, 6(2), 248-262.
- Rachdi, H., ve Saidi, H. (2015). Democracy and Economic Growth: Evidence in MENA Countries, *ProcediaSocial and Behavioral Sciences*, 191, 616-621.

- Rodrik, D. (2000). Institutions for High Quality Growth: What They are and How to Acquire Them, National Bureau of Economic Research, Working Paper 7540.
- Şanlısoy, Selim ve Recep Kök (2010). Politik İstikrarsızlık - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987-2006). Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 25 (1): 101-125
- Wandeda, D. O., Masai, W., & Nyandemo, S. M. (2021). Institutional Quality and Economic Growth: Evidence From Sub-Saharan Africa Countries. African Journal of Economic Review, 9(4), 106-125.
- Yamak, T. (2017). Kurumsal Kalite Faktörlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Körfez Ülkeleri Örneği. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 5 (4), 63-79.

Türk Anayasalarının Ekonomiye Yaklaşımı

Muhittin IŞIK¹

GİRİŞ

İnsanlar doğal yaşama döneminden toplu yaşama geçerken kendi aralarında anlaşmışlardır. Bu anlaşmaların ilerleyen süreçlerde yazılı metinlere dönüşmesiyle anayasalar oluşmuştur. Doğal yaşama dönemindeki insanlar, ailevi ihtiyaçlarını temin derken ve ailelerini muhafaza ederlerken aile içerisindeki sorunlarını da kendi geleneksel yapıları içinde çözme arayışında olmuşlardır. Müşterek çıkarların doğal bir zorunluluğu olarak toplu halde yaşamaya başlayan ve farklı gelenekleri haiz aileler de zamanla kendi aralarında sorunlar yaşamaya başlamışlardır. Bu sorunların hangi ailenin geleneği referans alınarak çözüleceği ya da müşterek bir gelenek oluşturulup oluşturulmayacağına ilişkin tartışmaların sonucunda devlet ve kamu hukuku meydana gelmiştir. Bireysel özgürlükleri farklılık gösteren farklı aile mensuplarının beraber daha güvenli ve adalet içinde yaşama hissinin doğal bir sonucu olarak oluşturan devlet kurumu, bireylerin kendi aralarındaki ortak bir sözleşmenin ürünüdür. Öte yandan bireyler devlet kurumunun varlığını bireysel özgürlüklerinin güvenceye alınması şartıyla tanımışlardır. Ancak bireysel özgürlüklerin teminatı olması gereken devlet insanlık tarihinin ilerleyen evrelerinde bireysel özgürlükleri sınırlandıran, hatta yok eden bir kuruma evrilmiştir (Yereli, 2011: 6). Liberal yaklaşım merkezi iktidara karşı durabilecek özerk karşıt iktidarların ortadan kaldırılmasından endişe duyup yeni arayışlara yönelirken karşıt bir eğilim ise günümüz demokrasilerin biçimsel eşitlik örtüsü altında ekonomik eşitsizliklerin derinleşmesini, dahası devleti kendisinden daha güçlü olabilen devasa kapitalist iktidar merkezlerine müsaade etmekle itham etmiştir. Demokrasinin bu iki farklı tanımlaması birbirine açıkça zıt görünmektedir. Bu durum çağdaş demokrasilerin yozlaşmışlığı olgusunu da gündeme getirmiştir (Canıklıoğlu, 1996: 16).

1 Dr., Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, muhttin.isik.kou@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8477-4622

20. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak siyaset bilimcilerin odaklandığı konulardan biri de demokrasi krizi olmuştur. Bu dönemde yaşanan kriz ekonomik temelli olsa da siyasi kriz, devlet krizi olarak değerlendirilmiş, daha az müdahaleci devlet ve çok daha güçlü özerk bir toplum düşüncesi gündeme gelmiştir. Bu düşüncelerin bir ürünü olarak “Ekonomik Anayasa” kavramı ortaya çıkmıştır. Ekonomik Anayasa dalı disiplinlerarası karakterde olup iktisat, siyaset ve hukuk bilimlerinin müşterek alanını teşkil etmektedir (Gökbunar, 1997: 505-506). Ekonomik Anayasa kavramı, Anayasal iktisat yaklaşımı olarak da zikredilmektedir. 1986’da James Buchanan’ın çalışmalarıyla Anayasal İktisat ve Kamu Tercihi Teorisi kavramları literatüre dâhil olmuştur (Karluk, 2013: 73). Anayasal İktisat’ın temel konusunu insanın ekonomik davranışlarını belirleyen sınırlamalar teşkil etmektedir. Bu tür sınırlamalar türlü kaynaklardan doğabilmekle birlikte Anayasal İktisat prensip gereği devletten kaynaklanan sınırlamaları konu edinmektedir (Sakal ve Şahin, 2009: 78). Ekonomik Anayasa ile iktidarların keyfi uygulamalarının önüne geçmek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda iktidarların istediği kadar harcamaları artırması, vergi oranları üzerinde değişiklikler yapması engellenmek istenmektedir. Dahası gelecek nesillere büyük bir mali yük getiren borçlanma bu anayasa sayesinde kontrol altına alınabilecektir. Böylelikle denk bütçe uygulamasına da yer verilmektedir. Buna ilave olarak idarelerarası mali işlerin düzenlenmesi için “Mali Federalizm” yaklaşımı savunulmaktadır. Bu yaklaşım ile idareler arasındaki mali bölüşüm, özellikle vergileme kısmî yetki devri gerçekleştirilerek esaslara bağlanmaktadır (Işık, Sakal ve Meriç, 2010: 5).

ABD’de ekonomik hükümlerin devleti işlemez duruma getireceği düşünülmüş olduğundan ekonomik hükümlerin anayasada yer almasına karşı çıkmıştır (Karluk, 2013: 73). Günümüzde serbest piyasa ekonomisi anlayışının yaygınlık kazanmasının yanı sıra ekonomik alana dair hukuksal düzenlemelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Anayasa Mahkemesi’nde dava konusu haline gelen yasal düzenlemeler içinde ekonomik alana dair olanların önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır (Tan, 1990: 161). Ekonomik Anayasa, siyasi iktidarın takdiri müdahalelerle vatandaşların özgürlüğünü kısıtlamaması; açık bütçe, sınırsız borçlanma, emisyon artışı ile ekonomik istikrarı bozmaması ve vergi gelirlerinin belli bazı çıkar grupları tarafından paylaşılmasına imkân vermemesi için gerekli görülmektedir (Savaş, 1995: 215).

Ekonomik Anayasa kavramının Türk anayasalarına uygulanabilirliğini tartışmak için sırasıyla 1921, 1924, 1961 ve 1982 anayasalarını irdelemek gerekmektedir. Bu çerçevede Türk anayasalarının ekonomiye ilişkin maddeleri

gözden geçirilerek Ekonomik Anayasa kavramının Türk anayasalarına yansıyor yansımadağı analiz edilecektir.

1. 1921 ANAYASASI (TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU) VE EKONOMİYE YAKLAŞIMI

23 Nisan 1920’de açılan Meclis’in temel hedefleri halkın tüm sorunlarına eğilmek, emperyalist girişimlere engel olmak ve tam bağımsızlığa ulaşmaktı. Bu çerçevede Teşkilat-ı Esasiye Kanunu padişah iradesini ve İtilaf devletlerini benimsemeyen Meclis üyelerinin üzerinde mutabakata vararak teşkil ettiği en önemli ortak metinlerdendir (Güneş, 2020: 236). 1921 Anayasa tasarısı, İcra Vekilleri Heyeti tarafından “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası” başlığıyla içinde bir hükümet programını andıran beyanname kısmıyla beraber 31 maddelik bir metin olarak hazırlanmış ve 13 Eylül 1920’de Meclise sunulmuştur. İcra Vekilleri Heyeti’nin direkt Meclis tarafından seçilmesi ve Meclisin çoğulculuğunu ve Meclisteki güç dengesini göstermesi hazırlık evresinde de Meclis iradesinin egemen kılındığını ortaya koymaktadır. Bundan dolayı layiha; belirli bir ideolojik yaklaşımın ya da bir siyasal mühendislik anlayışının ürünü değildir (Can, 2021: 137-138). 1921 Anayasası 20 Ocak 1921’de kabul edilmiştir. TBMM kendi bünyesinde aldığı Heyet-i Umumiye Kararları, kanunlar ile yasama ve yürütme işlevini yerine getirmiştir. 9 aylık periyotta maddi anlamda hukuki metin olarak anayasa hazırlanmıştır (Narin, 2022: 492-493). Milli irade temelli anayasanın hazırlanmasında çoğulcu ve müzakereci Meclis ortamı belirleyici olmuştur (Akyılmaz, 2021: 130). Böylelikle 23 Nisan 1920’de toplanan Büyük Millet Meclisi, 1921 Anayasası’nı ivedi bir şekilde hazırlamış ve hukuki açıdan parlamento otoritesinin varlığına delil nitelikte bir Anayasa anlayışı benimsenmiştir. Emperyalist güçlere karşı verilen milli bağımsızlık savaşının temel dayanağını teşkil etmesi bağlamında kilit önem taşıyan 1921 Anayasası, hazırlandığı dönemin olağanüstü koşulları haiz ve yüce bir amaca hizmet etmesi sebebiyle yapılan anayasa kıyaslamalarında ekseriyetle inceleme dışı bırakılmıştır. 1921 Anayasası’nın diğer anayasalardan ayıran en belirleyici özelliği hazırlandığı dönemin uluslararası olağanüstü koşullar taşıması ve dünyaya yeni kurulmakta olan bir devleti duyurmasıdır (Yereli, 2011: 8-9). 1921 Anayasası, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde hazırlanışı ve kabulü itibarıyla en demokratik anayasa olarak kabul edilmiştir (Atar, 2018: 7). “Mini anayasa” olarak da nitelendirilen (Tekin ve İba, 2020: 6), yeni kurulan Türk devletinin ilk Anayasası olan 1921 Anayasası’nın Türkiye Cumhuriyeti’nin diğer anayasalarına kıyasla çok kısa olması, başka bir ifadeyle ayrıntılara yer vermemesinden dolayı bir ekonomik düzen öngördüğünü ileri sürmek son derece güçtür. Dahası olağanüstü dönemde hazırlanan,

temel hak ve hürriyetlere yer vermeyen, değişmez maddeler içermeyen 1921 Anayasası'nın bir cumhuriyet anayasası olarak değerlendirilmemesi gerekir. Nitekim Cumhuriyet 29 Ekim 1923'te kurulmuştur.

20 Ocak 1921'den başlayarak saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922'ye kadar geçen zaman diliminde çift anayasalı bir durum söz konusu olmuştur. Bu süreçte 1976 Anayasasının 1921 Anayasası ile çelişmeyen hükümleri de TBMM açısından geçerli sayılmıştır. Bu dönemde vatanın kurtarılmasına öncelik tanındığı için anayasada laiklik vurgusuna yer verilmemiştir (Ertan, 2007: 410). Bir geçiş anayasası mahiyetinde olduğundan padişah otoritesini alenen reddetmeyen 1921 Anayasası'nda bir devlet başkanlığı kurumu söz konusu olmamıştır. Meclis başkanı, aynı zamanda hükümetin de başkanıydı. Yürütme yetkisinde 2 Mayıs 1920'de çıkarılan yasaya uygun olarak kabul edilen 11 kişiden oluşan İcra Vekilleri heyetinin başkanıdır. Üyeler Meclis başkanının gösterdiği adaylardan Meclisin mutlak çoğunluğuyla seçilmiştir. Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkileri özel kanunla belirlenmiştir (Yamaç, 2020: 211). Meclisin milletvekilleri bir siyasal parti ya da grup hiyerarşisine tabi olmaksızın özgün ve özerk bir şekilde halkı temsil etme imkânına kavuşmuştur (Can, 2021: 134). Yasama yetkisinin TBMM'de olduğu 1921 Anayasası'nda üniter devlet yapısı benimsenerek millet unsurunun hukuken ayrıştırılmasının önüne geçilmiştir (Narin, 2018: 98). Ancak 1921 Anayasası'nda siyasal iktidarın yargı tarafından denetimi öngörülmemiştir. Böylece anayasaya uygunluk denetimi bu anayasa için söz konusu olamamıştır (Akyalçın, 2006: 45). Bu bağlamda hem hukuki hem de siyasi bir metin olan (Durmaz, 2021: 41), yasama-yürütme ve yargı erklerini Mecliste toplayan (Fendoğlu, 2022: 143) 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu toplam 23 maddeden oluşmaktadır. İlk 9 maddede özetle; egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, güçler birliğinin esas alındığı, Türkiye Devleti'nin Büyük Millet Meclisi tarafından idare edildiği, Büyük Millet Meclisi'nin seçilmiş üyelerden oluştuğu, Büyük Millet Meclisi seçimlerinin iki yılda bir yapılacağı, Büyük Millet Meclisi'nin Genel Kurulu Kasım başında davetsiz toplayacağı, yasama ve yürütme organlarının görev ve sorumlulukları anlatılmıştır. 10. madde ve sonrasındaki maddelerde ise ağırlıklı olarak yerel yönetimlere yer verilmiştir. İşte 1921 Anayasasının ekonomiye yaklaşımını 10. madde ile 22. ve 23. maddelerde aramak yerinde olacaktır. 10. maddede Türkiye'nin coğrafi durum ve ekonomik ilişkiler açısından vilayetlere (illere), vilayetlerin kazalara (ilçelere) bölünmüş olup kazaların da nahiyelerden (bucaklardan) meydana geldiği belirtilmiştir. 22. madde vilayetlerin ekonomik ve sosyal açıdan birleştirilerek umumi müfettişliğin kurulduğunu, 23. maddede ise umumi müfettişliğin asayişin sağlanması, teftiş, düzenin korunması ve yerel yönetimler ile ilgili konularda yetkili olduğu vurgulanmıştır (<https://www.>

anayasa.gov.tr). Buna ilave olarak 1921 Anayasası'nda çok açık olmamakla birlikte vergilendirme yetkisiyle ilgili hükümlere de yer verildiği ileri sürülebilir (Kartalıcı ve Doğan, 2013: 120). Bu kapsamda 1921 Anayasası'nın 7. maddesinde *“Ahkâmı şer’iye’nin tenfizi, umum kavanininin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafası ilâmı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. Kavanin ve nizamât tanziminde muamelâtı nâsa erfak ve ihtiyacı zamana erfak ahkâmı Fıkhiye ve hukukiye ile âdap ve muamelât esas ittihaz kılınır. Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyeti kanunu ile tâyin edilir.”* denilerek Büyük Millet Meclisi'nin vergilendirme yetkisinden dolayı bir şekilde söz edilmiştir.

2. 1924 ANAYASASI VE EKONOMİYE YAKLAŞIMI

Kurtuluş Savaşı'nın tamamlanmasıyla beraber devlet sisteminin yapılandırılması yönündeki çalışmalar ivme kazanmıştır. Bu doğrultuda 1921 Anayasası'nın dönemin koşullarından dolayı temel hak ve hürriyetlere yer vermemesi, bu anayasada eksikliklerin olması nedeniyle 1924 Anayasası hazırlanmıştır (Eroğlu, 2010: 81). 1875 tarihli Fransız Anayasası (Çiçek, 2005: 61) ve 1921 tarihli Polonya Anayasası'ndan yararlanılarak hazırlanan (Demirci, 2017: 5) 1924 Anayasası'nın hazırlanış sürecinde esas anlamda Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin dayanacağı temel prensiplerin ve politikaların baz alındığı ileri sürülebilir. Bu kapsamda Batılılaşma reformlarının önünü açacak adımlar atılmıştır (Doğan, 2022: 817). Cumhuriyetin ilanından sonra Kanun-i Esasi Encümeni tarafından hazırlanan (Özkul, 2018: 601), 20 Nisan 1924'te TBMM üyelerince kabul edilen (Yereli, 2011: 9) ve aynı zamanda Osmanlı Anayasası'nı yürürlükten kaldıran 1924 Anayasası (İba, 2021: 45) 1920'de kurulan rejimi konsolide etmiş, içeriği de bu amaçla uyumlu olarak düzenlenmiştir. Dahası bu anayasa tek partili dönemin yanı sıra çok partili dönemde de uygulanmıştır. Diğer bir ifadeyle tam demokrasiye geçme yönündeki çabalar bu anayasa zamanında başlamıştır (Mumcu, 1986: 384). 1924 Anayasası'nın 1961 ve 1982 anayasalarından ayrılan en temel özelliğinin kurucu ya da atanmış meclisler tarafından değil halkın seçmiş olduğu milletvekilleri aracılığıyla hazırlanmış olması ve Meclis'te yaşanan tartışmaların sonrasında kabul edilmesidir (Şeker, 2020: 19). Ancak 1924 Anayasası'nın çoğulcu değil çoğunlukçu bir anlayışı benimsediği ileri sürülebilir. Devrimci bir iktidarın ürünü olan bu anayasanın TBMM'de şekillenen devlet otoritesine sınır getirmemesi sonucunda Meclis'te oluşan çoğunluk iradesinin çoğunluk tiranisine alan açtığı ifade edilebilir (Dinçkol, 2015: 343-344). Yine de Meclis'te tartışılan farklı görüşlerin ürünü olan 1924 Anayasası ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti için en uygun, ihtiyaçlara cevap verebilecek, çağdaş ve demokratik bir anayasaya kavuşmak istenmiştir (Erden, 2013: 50).

1924 Anayasası'nın, tıpkı 1921 Anayasası'nda olduğu gibi dönemin özellikleri ve zorunluluklarından dolayı kuvvetler birliğini ve meclis hükümeti sistemini öngördüğü ileri sürülebilir (Anayurt, 1997: 681). Ancak 1924 Anayasası'nı 1921 Anayasası'ndan ayıran özellikleri mevcuttur. Bu kapsamda 1921 Anayasası'ndan farklı olarak devletin yönetim şeklinin cumhuriyet olduğu, yargı yetkisinin bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağı, TBMM üyelerinin dört yılda bir seçileceği belirtilmiştir.

1924 Anayasası, 105 madde ve bir geçici maddeden oluşmuş ve altı bölüm halinde düzenlenmiştir. Birinci bölümde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin niteliklerinin yanında yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin hangi organlarca kullanılacağı açıklanmıştır. İkinci bölümde yasamaya, üçüncü bölümde yürütmeye, dördüncü bölümde yargıya, beşinci bölümde vatandaşların sahip olduğu kamu hak ve özgürlüklerine, altıncı bölümde ise müteferrik (türlü) maddelere yer verilmiştir (Akın, 2006: 6). Bu kapsamda 1924 Anayasası'nda 1921 Anayasası'ndan farklı olarak temel hak ve hürriyetlere de yer verilmiştir (Küçük, 2016: 6). Bu bakımdan 1924 Anayasasında “Türklerin Hukuku Âmmesi” başlıklı Beşinci bölümünde özgürlük (madde 68), kanun önünde eşitlik prensibi (madde 69), kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağıt, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri (madde 70), can, mal, ırz, konut dokunulmazlığı (madde 71), keyfi yakalama ve gözaltına alınma yasağı (madde 72), işkence, eziyet ve angarya yasağı (madde 73), kanuni istisnalar haricinde el koyma ve kamulaştırma yasağı (madde 74), felsefi görüş ve dini inancından dolayı kınanmama ve kanunî çerçevede dinî ayinleri yapabilme hakkı (madde 75), keyfi arama ve mesken masuniyeti (madde 76), basın hürriyeti (madde 77), seyahat hürriyeti (madde 78), toplanma, dernek, şirket hak ve hürriyetleri (madde 79), eğitim hürriyeti (madde 80), haberleşmenin gizliliğini ihlal yasağı (madde 81), Yetkili makamlara ve TBMM'ye başvuru hakkı (madde 82), kanuni hâkim teminatı (madde 83), vatandaşlık hakkı (madde 88), devlet memuriyetine girme hakkı (madde 92) yer almıştır. Bunlara ilave olarak 1924 Anayasasının 10. ve 11. maddesinde seçme ve seçilme hakkından söz edilmiştir.

1924 Anayasası'nı 1921 Anayasası'ndan ayıran en önemli hususlardan biri de “yurttaşlık” tanımına yer vermiş olmasıdır (Vural Dinçkol ve Işık, 2015). 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur (<https://www.anayasa.gov.tr>) denilerek ırk temelli bir yurttaşlık anlayışının yerine herkesi kapsayan bir vatandaşlık tanımı yapılmıştır.

1924 Anayasası, anayasasının üstünlüğünü kabul etmesine rağmen yargı organlarına bir denetim yetkisi vermemiştir (Çoban İnce, 2022: 38). Bu durumun zorunlu bir sonucu olarak anayasal denetim siyasi organlar tarafından yapılmıştır. Başka bir anlatımla 1924 Anayasası, siyasi denetim modelini esas almıştır (İnce, 2022: 258). Buna ilave olarak 1924 Anayasasının başka eksikliklerinin bulunduğunu ifade etmek gerekir. 1924 Anayasası hızlı, güçlü ve sorumlu hükümete olanak tanıyan temel felsefesi açısından elverişli bir çerçeve oluşturmuş olmasına rağmen bu anayasanın görünürdeki eksikliklerinden biri de iktisat siyasetiyle ilgili hükümlerin yokluğudur (Soysal, 2019: 832). 1924 Anayasası'nda milletvekillerinin yıllık ödemelerinin özel kanunlarla gösterileceği (madde 18), devletin bütçe ve kesinhesap kanunlarını incelemek ve onamak, para basmak, tekelli ve akçalı yüklenme sözleşmelerini ve imtiyazları onamak ve bozmakla TBMM'nin yetkili olduğu (madde 26), Cumhurbaşkanının ödeneği özel kanunla gösterileceği (madde 43), mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, ortaklık kurma hakkı (madde 70, 79), angarya yasağı (madde 73), kanuni istisnalar haricinde el koyma ve kamulaştırma yasağı (madde 74), devletin genel giderleri için halkın pay vermesi olarak tanımlanan verginin ancak kanunla konulabileceği (madde 84, 85), Türkiye'nin coğrafi durumu ve ekonomik ilişkileri bakımından illere, illerin ilçelere, ilçelerin bucaklara bölündüğü ve bucakların ise kasaba ve köylerden meydana geldiği (madde 89), bütçe kanunu tasarısı ve buna bağlı bütçeler ve cetvellerle katma bütçelerin Meclise bütçe yılı başından en az üç ay önce sunulacağı (madde 95), devlet mallarının bütçe dışı harcanamayacağı (madde 96), bütçe kanununun geçerlilik süresinin bir yıl olduğu (madde 97), kesinhesap kanunu, ilişkin olduğu yıl bütçesinin hesap dönemi içinde elde edilen gelirle yine o yılki ödemelerin gerçekleştirmiş tutarını gösterir kanun olduğu, bunun şekli ve bölümlerinin bütçe kanunu ile tam karşılıklı olacağı (madde 98), her yılın kesinhesap kanunu tasarısı o yılın sonundan başlayarak en geç ikinci yıl Kasım ayı başına dek Meclise sunulacağı (madde 99), Meclise bağlı, devletin gelir ve giderlerini özel kanuna göre denetlemekle görevli bir Sayıştay kurulacağı (madde 100), Sayıştay'ın genel uygunluk bildirimini ilişkin olduğu kesinhesap kanununun maliyece Meclise verilmesi tarihinden başlayarak en geç altı ay içinde Meclise sunacağı (madde 101) belirtilerek kısmen de olsa ekonomik ibarelere yer verilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'ni 1923-1929 arası dönemde Lozan Antlaşması'nda öngörülen serbest ticaret politikası çerçevesinde liberal politikaları benimsemiş ve siyasal bağımsızlığını ekonomik bağımsızlıkla tamamlama hedefini gerçekleştirme yolunda milliyetçi-liberal politikalar takip etmiş olmasına rağmen (Eğilmez ve Kumcu, 2019: 251) bu durumun 1924

Anayasasına yansımış olduğunu ileri sürmek son derece güçtür. Benzer şekilde 1929 Ekonomik Krizi'nden sonra liberal politikaların başarısızlığa uğraması sonucunda devlet müdahalesini öngören Keynesyen politikaların dünya genelinde yaygınlaşması karşısında 1930-1949 yılları arasında Türkiye'de izlenen devletçi politikaların da 1924 Anayasası'nda ekonomik hüküm olarak yer aldığı söylenemez. 1937'de "devletçilik" ilkesi Anayasa'nın 2. maddesine eklenmişse de Anayasa'da devletçilik politikalarına yer verilmemiştir.

Öte yandan 1924 Anayasası'nın ilk şekli birkaç kez değişikliğe uğramıştır. Yapılan değişikliklerin ise ağırlıklı olarak çağdaş ve laik bir devleti hedeflediği söylenebilir. Bu doğrultuda 1924 Anayasası'nın ilk şeklinde yer alan "Türkiye Devleti'nin dini, dinî İslâm'dır" ve milletvekillerinin yemin metnindeki "vallahi" ibareleri 1928'de yapılan değişiklikle kaldırılmış ve 1937 değişikliğiyle birlikte laiklik ilkesi anayasal düzeyde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin niteliklerine eklenmiştir (Çağlar, 2021: 58). Son tahlilde biçim ve esas ile ilgili değişiklikler geçirmiş olmasına rağmen 1924 Anayasası, 1960 Askeri Darbesi'ne kadar varlığını sürdürmüştür (Çiçek, 2005: 82).

3. 1961 ANAYASASI VE EKONOMİYE YAKLAŞIMI

1955'te kurulan Milli Birlik Komitesi (MBK), bu tarihten başlayarak DP'lileri yakın merccek altına almış ve en nihayetinde yaptığı darbeyle ülke yönetimine el koymuştur (Tunç, 2020: 668). Emir-komuta zinciri içinde gerçekleşmeyen darbeyle on yıllık Demokrat Parti (DP) iktidarı son bulmuş, DP mensupları gözaltına alınmıştır. Darbeyi tasarlayan MBK, en kısa sürede sivil yönetime geçileceğini duyurmuştur (Tutluoğlu, 2019: 136). 5 Ocak 1961'de kurulan II. Milli Birlik Komitesi ve hükümet bu kapsamda öncelikle Anayasa ve temel yasaları yapmak için ulusal iradeyi temsil edecek bir meclisin oluşturulması zorunlu görülmüştür. Bu sebeple 6 Ocak 1961'de MBK, Türhan Feyzioğlu'nun hazırlayıp onaya sunduğu bir kanunla "Temsilciler Meclisi" olarak nitelendirilen Kurucu Meclisi oluşturmuştur. 9 Ocak'ta yeni anayasa taslağı üzerinde çalışmalara başlayan Anayasa Komisyonu, çalışmalarını 9 Mart'ta bitirerek Anayasa taslağını Temsilciler Meclisi'ne sunmuştur. Bu komisyon İstanbul Üniversitesi komisyonunun hazırladığı ön tasarımı esas almış ve Ankara komisyonunun metnini de yardımcı metin olarak kabul etmiştir. Komisyon, tasarımı sunuş gerekçesinde Demokrat Parti iktidarının Batı demokrasisinin prensiplerinden uzaklaşmış olduğuna işaret ederek hukuk devletinin kuruluşu bağlamında yeni bir anayasanın önemine dikkat çekmiştir. Temsilciler Meclisi içinde kurulan bir komisyon tarafından hazırlanan Yeni Anayasa taslağını Temsilciler Meclisi 27 Mayıs 1961'de Seçim Kanunu ile beraber kabul ederek referanduma sunma kararı almıştır (Aydın ve Taşkın, 2017: 79-82). Böylelikle 1924 Anayasası'na ilga edilerek

yeni anayasasının yürürlüğe konulması için referandum hazırlıklarına başlanmıştır. Bu tür bir değişime gereksinim duyulmasının temel sebebi, 1924 Anayasası'nın DP tarafından sıklıkla ihlal edilmiş olmasına bağlanabilir. Dahası 1924 Anayasası sosyal hukuk devleti için zaruri görülen demokratik hak ve hukuk bağlamında yetersiz olduğu düşünülmüştür (Demir, 2017: 113). 9 Temmuz 1961'de referanduma sunulan Yeni Anayasa % 60.42 "evet" oyuyla kabul edilmiş ve hemen yürürlüğe girmiştir (Karal Akgün, 2010: 164). Yeni Anayasanın kabul edilmesiyle 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu lağvedilmiş ve yerine 1961 Anayasası yürürlüğe konulmuştur (Tunç, 2020: 668). 1924 Anayasası'nın tesis ettiği sistemde mutlak yetkili TBMM'nin veya ona hâkim olan siyasal çoğunluğun iktidarı üzerinde hiçbir etkin sınırlama olmaması, doğal olarak 1961 Anayasası'nın yapımındaki temel gerekçenin çoğunluk iktidarını sınırlandırma düşüncesi olmasına neden olmuştur (Özbudun, 2012: 7). "Saf parlamenter" sistemi benimseyen (Uluşahin, 2011: 35) 1961 Anayasası, demokratik sistemin olmazsa olmazı olan kuvvetler ayrılığı prensibi çerçevesinde geliştirilmiştir (Karal Akgün, 2010: 162). Bu Anayasa'da yargı ilk kez yasama ve yürütme karşısında bağımsız bir erk olarak yer almış ve görevlerinin ne olduğu da açıklanmıştır. Bunun yanında 1961 Anayasası'nda ilk kez anayasaya uygunluk denetiminin kurulacak özel konumu haiz bir yüce mahkeme aracılığıyla ifa edilmesi düşüncesi benimsenmiş ve Anayasa Mahkemesi 22.04.1962 tarihli, 44 sayılı Kanunla kurulmuştur. 1961 Anayasası'nda iptal ve itiraz yoluyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurma yolları da düzenlenmiştir (Akyağın, 2006: 45). Bu anayasa ilerici bir karakter taşımakla birlikte hazırlanış sürecinin meşruiyeti nedeniyle işlevsiz duruma gelmiş (Akıncı, 2014: 62) "vesayetçi" ve "dar kalıplı" şeklinde tanımlanarak eleştirilmiştir (Özkul, 2023: 16). Bu eleştirilere rağmen 1961 Anayasası'nın getirdiği hak ve hürriyetler bağlamında Türk Anayasacılık birikimine çok ileri ve yeni kavramlar, boyutlar kazandırdığı ileri sürülebilir. 1961 Anayasası klasik hak ve hürriyetlerin yanı sıra ailenin korunması, mülkiyet çalışma, sağlık, toplumsal güvenlik, ücret vb. konulara da yer vererek kişinin toplumsal ve ekonomik haklarının varlığına da işaret etmiştir. Kişi ancak bu hakların varlığı ve bunların etkin olmasıyla mutlak anlamda özgür olabilmiş, özgür insan olarak yaşama hakkına sahip olmuştur. Kişinin klasik özgürlükleri de bunlarla beraber bir anlam taşımıştır (Kili, t.y.: 25). Anayasa'nın "Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler" başlıklı üçüncü bölümünde yer verilen ekonomik haklar şunlardır (<https://www.anayasa.gov.tr>):

- "Herkes mülkiyet ve miras hakkına sahiptir (madde 36).
- Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeterli toprağı bulunmayan çiftçiye toprak

sağlamak amacıyla gereken tedbirleri alır. Kanun bu amaçla değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir. Devlet, çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır (madde 37).

- Devlet ve kamu tüzel kişileri, kamu yararının gerektirdiği hallerde, gerçek karşılıklarını peşin ödemek şartıyla özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların kanunda gösterilen esas ve usullere göre tamamını veya bir kısmını kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde idari irtifaklar kurmaya yetkilidir (madde 38).
- Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler kamu yararının gerektirdiği hallerde, gerçek karşılığı kanunda gösterilen şekilde ödenmek şartıyla devletleştirilebilir. Kanunun taksitle ödemeyi öngördüğü hallerde ödeme süresi on yılı aşamaz ve taksitler eşit olarak ödenir; bu taksitler kanunla gösterilen faiz haddine bağlanır (madde 39).
- Herkes dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir. Kanun, bu hürriyetleri ancak kamu yararı amacıyla sınırlayabilir. Devlet, özel teşebbüslerin millî iktisadın gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde sağlayacak tedbirleri alır (madde 40).
- İktisadî ve sosyal hayat adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacıyla düzenlenir. İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla millî tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak Devletin görevidir (madde 41).
- Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için sosyal, iktisadî ve malî tedbirlerle çalışanları korur ve çalışmayı destekler; işsizliği önleyici tedbirleri alır. Angarya yasaktır (madde 42).
- Devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun ve insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlamalarına elverişli adaletli bir ücret elde etmeleri için gerekli tedbirleri alır (madde 45).
- Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. İşçi niteliği taşımayan kamu hizmetli görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir. Sendika ve sendika birliklerinin

tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz (madde 46).

- İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler. Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir (madde 47).
- Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilâtı kurmak ve kurdurmak Devletin ödevlerindedir (madde 48).
- Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır (madde 51).
- Devlet, halkın gereği gibi beslenmesini, tarımsal üretimin toplumun yararına uygun olarak artırılmasını sağlamak, toprağın kaybolmasını önlemek, tarım ürünlerini ve tarımla uğraşanların emeğini değerlendirmek için gereken tedbirleri alır (madde 52).
- Devlet bu Bölüm'de belirtilen iktisadî ve sosyal amaçlara ulaşma ödevlerini ancak iktisadî gelişme ile malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir” (madde 53).

Yukarıda sözü edilen maddelerle ilişkili olarak 1961 Anayasası “İktisadî ve Malî Hükümler”e de değinmiştir. Bu kapsamda; bütçe (madde 126), Sayıştay (madde 127), kesinhesaplar (madde 128) ve kalkınma (madde 129) kavramlarına yer verilmiştir.

Ekonomik düzen öngördüğü ileri sürülen (Tan, 1990: 161) 1961 Anayasası, iktisadi sistem olarak “karma ekonomi”yi benimsemiştir. Bu ekonomi anlayışı özel mülkiyetin devlet denetiminde olduğu, devlet işletmelerinin iktisadi alanda düzenli rol oynadıkları güdümlü bir ekonomidir. Karma ekonomi sisteminin savunucuları vurgunun piyasa ekonomisine mi, yoksa sosyal devlet ilkelerine mi yapılacağı konusunda fikir birliğine varmamışlardır. Bu çerçevede Pazar ekonomisini benimseyen ılımlı liberaller, kalkınmanın gerçekleşmesi ve ülke içinde yeterli sermaye birikiminin sağlanmasıyla devlet himayeciliği ve devlet girişimciliğinin gerileyeceğini ileri sürmüşlerdir. Diğer yandan devletçiliği sosyal adalet sisteminin ortadireği olarak görenler müdahale ve himayenin daimi olduğu görüşündedirler (Caniklioğlu, 1996: 98).

1961 Anayasası, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesine kadar yürürlükte kalmış ve Türk demokrasisinin gelişimi bağlamında en özgürlükçü anayasa olma özelliğine sahip olmuştur (Tunç ve Akarçay, 2022: 1550).

4. 1982 ANAYASASI VE EKONOMİYE YAKLAŞIMI

12 Eylül 1980 sabahı başlayan ve “Bayrak Harekâtı” olarak nitelendirilen müdahaleyle ordu bir kez daha yönetime el koymuştur. 1961 Askeri Darbesi’nden farklı olarak emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleşmiş olan müdahale herhangi bir direnmeyle karşılaşmadan amacına ulaşmıştır (Tanör, 2014: 30). 12 Eylül’ü gerçekleştiren üst düzey komutanların “Milli Güvenlik Konseyi” (MGK) olarak adlandırdıkları yönetim Türkiye’de temel insan haklarının, demokratik devinimlerin askıya alınmasıyla işe koyulmuştur. Bu çerçevede TBMM kapatılmış, siyasi parti liderleri, milletvekilleri, önde gelen sendikacılar, meslek örgütlerinin başkanı gözüaltına alınmış, silahlı mücadelenin içinde bulunsun ya da bulunmasın tüm gençlik örgütlerinin liderleri, üyeleri, hatta sempatanları cezaevlerine konmuşlardır. Bu doğrultuda birçok dava açılmış ve sayısız idam kararı verilmiş ve uygulanmıştır. Cunta rejim, bir önceki Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülend Ulusu’yu atamış, 24 Ocak Kararlarının mimarı Turgut Özal ise ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olmuştur (Çavdar, 2019: 263-264). 12 Eylül darbesinin ardından darbeyi gerçekleştirenler 1982 Anayasası’nı da hazırlamıştır. Esas itibarıyla bu anayasanın mimarı Danışma Meclisi ve 1980 müdahalesini yapan askerler kuruludur. Bu iki kurula birden Kurucu Meclis unvanı ve yetkisi verilmiş ve 1982 Anayasası bu şekilde hazırlanmıştır. Ancak Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu ve Genel Kurul üyelerinin darbeci komutanların etkisinde veya eğilimi yönünde hareket ettikleri ileri sürülebilir. 23 Eylül 1982’de Danışma Meclisi ve 18 Ekim 1982’de ise MGK tarafından kabul edilen 1982 Anayasası referanduma sunulmak üzere 20 Ekim 1982’de Resmi Gazete’de yayınlanmış, 7 Kasım 1982’de referandumda çıkan % 92 “evet” oyuyla kabul edilmiştir (Armağan, 2012: 192-193). 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Türkiye’de siyasi iktidarı, demokratik devletin esas fonksiyonunun bireylerin hak ve özgürlüklerinin sağlanması olduğu düşüncesinden bütünüyle uzaklaştırmıştır. Anti-demokratik koşullarda hazırlanan Anayasa; otoriteyi yücelten, iktidar karşısında hukuk ve özgürlükleri öteleyen bir anlayış üzerine temellendirilmiştir (Yokuş, 2020: 3). 1982 Anayasası’nda güçlü bir yürütme organı oluşturulmaya çalışılmıştır. Yürütme organı içerisinde özellikle Cumhurbaşkanı güçlendirilmiş olmakla birlikte Başbakan da diğer bakanlar karşısında hiyerarşik bir güce kavuşmuştur (Özkul, 2013: 76).

1982 Anayasası’nın üçüncü bölümünde “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlığının altında şu ekonomik ve mali hükümlere yer verilmiştir (TBMM, 2020: 41-50):

- “Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek ve topraksız olan veya yeterli toprağı

bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye torak sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alır. Kanun, bu amaçla değişik tarım bölgeleri ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini tespit edebilir. Topraksız olan veya yeterli toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlanması, üretimin düşürülmesi, ormanların küçülmesi ve diğer toprak ve yeraltı servetlerinin azalması sonucunu doğurmaz. Bu amaçla dağıtılan topraklar bölünemez, miras hükümleri dışında başkalarına devredilemez ve ancak dağıtılan çiftçilerle mirasçıları tarafından işletilebilir. Bu şartların kaybı halinde dağıtılan toprağın devletçe geri alınmasına ilişkin esaslar kanunla düzenlenir (madde 44).

- Devlet, tarım arazileri ve çayır meraların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek, tarımsal üretim planlaması ilkelerine uygun olarak bitkisel ve hayvansal üretimi artırmak maksadıyla tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırır. Devlet, bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ve gerçek değerlerinin üreticinin eline geçmesi için gereken tedbirleri alır (madde 45).
- Devlet ve kamu tüzel kişileri, kamu yararının gerektirdiği hallerde gerçek karşılıklarını peşin ödemek şartıyla özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların tamamını veya bir kısmını, kanunla gösterilen esas ve usullere göre kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde irtifaklar kurmaya etkilidir (madde 46).
- Kamu hizmeti özelliğı taşıyan özel teşebbüsler, kamu yararının zorunlu hallerde devletleştirilebilir. Devletleştirme gerçek karşılığı üzerinden yapılır. Gerçek karşılığın hesaplanma tarzı ve usulleri kanunla düzenlenir. Devletin kamu iktisadî teşebbüslerinin ve diğer kamu tüzelkişilerinin mülkiyetinde bulunan işletme ve varlıkların özelleştirilmesine ilişkin esas ve usuller kanunla gösterilir. Devlet, kamu iktisadî teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişileri tarafından yürütülen yatırım ve hizmetlerden hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzelkişilere yaptırılacağı veya devredilebileceğı kanunla belirlenir (madde 47).
- Herkes, dilediğı alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir. Devlet, özel teşebbüslerin millî ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır (madde 48).
- Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir (madde 49).

- Kimse yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz (madde 50).
- Çalışanlar ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten serbestçe çekilme haklarına sahiptir. Hiç kimse bir sendikaya üye olmaya ya da üyelikten ayrılmaya zorlanamaz (madde 51).
- İşçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler (madde 53).
- Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde işçiler grev hakkına sahiptirler. Bu hakkın kullanılmasının ve işverenin lokavta başvurmasının usul ve şartları ile kapsam ve istisnaları kanunla düzenlenir (madde 54).
- Ücret emeğin karşılığıdır. Devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmaları için gerekli tedbirleri alır (madde 55).
- Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir” (madde 65).

1982 Anayasası'nda ekonomiyle ilişkili olarak “Kişinin Hakları ve Ödevleri” bölümünde *mülkiyet hakkına* (madde 35), “Siyasi Haklar ve Ödevler” bölümünde *vergi ödevine* (madde 73) yer verilmiş olmakla birlikte “Ekonomik ve Mali Hükümler” bölümünde ise bütçe (madde 161, 162, 163), kesinhesap (madde 164), kamu iktisadî teşebbüslerinin denetimi (madde 165) “mali hüküm”; planlama, Ekonomik ve Sosyal Konsey (madde 166), piyasaların denetimi ve dış ticaretin düzenlenmesi (madde 167), tabii servetlerin ve kaynakların aranması ve işletilmesi (madde 168), ormanların korunması ve geliştirilmesi (madde 169), orman köylüsünün korunması (madde 170), kooperatifçiliğin geliştirilmesi (madde 171), tüketicilerin korunması (madde 172) ve esnaf ve sanatkârların korunması (madde 173) “ekonomik hükümler” başlığı altında düzenlenmiştir (<https://www.mevzuat.gov.tr>). Görüldüğü üzere 1982 Anayasası'nda ekonomik ve mali hükümlerin bir bütün olarak değil, dağınık bir şekilde yer almıştır. Bu Anayasada “Ekonomik ve Mali Hükümler” başlıklı bir Kısım bulunsa da bu düzenleme ekonomik anayasa olarak değerlendirilemez; zira ekonomik ve mali hükümlerin tamamı müstakil bir Kısım'da toplanmamıştır. Örneğin

Vergi Ödevi ekonomik ve mali bir düzenleme olmakla birlikte Siyasi Haklar ve Ödevler Bölümü'nde yer almıştır. Anayasa vergi ödevini bireylere yüklerken vergi alma hakkını göz ardı etmiştir. Vergi ödevi devletin doğal hakkı olarak benimsenmiş, vergilerin kanunla konulacağı, kaldırılacağı ve değiştirileceği hükme bağlanmıştır (Karluç, 2013: 72).

1982 Anayasası için bir ekonomik anayasa önerisi ortaya koyan Yereli (2011: 1-5), “Başlangıç” ve “Kamu Yararı” başlıklarından sonra “Ekonomik ve Mali Hükümler” kısmına yer vermiş ve bu kısmı üç bölümde ele almıştır. “Ekonomik Hükümler” başlığını taşıyan birinci bölümde; ekonomik özgürlükler ve haklar ile devletin ekonomik fonksiyonlarından söz edilmiştir. Bu çerçevede mülkiyet, sözleşme, mesleki açıdan örgütlenme, girişimde bulunma, çalışma özgürlüğü ekonomik özgürlükler ve haklar içerisinde yer alırken kamu ekonomisinin sınırları, piyasa düzeninin korunması ve geliştirilmesi, kamulaştırma, devletleştirme, özelleştirme devlete yüklenen fonksiyonlar olarak belirtilmiştir. “Mali Hükümler” başlığını taşıyan ikinci bölümde bütçe (bütçe hakkı, bütçenin birliği, bütçenin dengliği, bütçe hazırlık süreci, bütçe komisyonu, TBMM bütçesi, kesin hesap, kesin hesap komisyonu), borçlanma yetkisi ve vergilendirme yetkisi (vergi alma hakkı, vergilerin yasallığı, yetki devri, tahsil yetkisi, para basma yetkisi) konusu irdelenmiştir. “Çeşitli Hükümler” başlıklı üçüncü bölümde ise ekonomik ve mali kurumların özerkliği, yerel yönetimlerin mali özerkliği, yasal düzenleme yetkisinin çerçevesi belirlenmiştir.

SONUÇ

Türk siyasal hayatında çoğu zaman hukuk, ekonomi ve siyaset kavramları iç içe geçmiştir. Bu iç içe geçişin birden fazla nedeni olmakla birlikte en önemli sebeplerinden biri de hazırlanan anayasalardır. Anayasa metinlerini yalnızca hukuki metinler olarak değil aynı zamanda siyasi ve ekonomik metinler olarak da değerlendirmek mümkündür. Türk siyasi yaşamında bir dönüm noktası teşkil eden gelişmelerin 1920 yılı ile başladığı ileri sürülebilir. Bu çerçevede 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'nin önemli icraatlarından biri de anayasa hazırlamak olmuştur. Yeni kurulan devletin ilk anayasası olan 1921 Anayasası, olağanüstü bir dönemde hazırlandığından dolayı temel hak ve hürriyetlere ve ekonomik hükümlere doğrudan yer vermemiştir. Güçler birliği ilkesini esas alan 1921 Anayasası'nda ekonomik ve mali hükümlere doğrudan yer verilmediği gibi siyasal iktidarın yetkileri de sınırlandırılmamıştır. Bu bağlamda 1921 Anayasası'nın ekonomik bir anayasa değil, siyasi ve hukuki bir anayasa olduğu ileri sürülebilir.

Cumhuriyet döneminin ilk Anayasası olan ve 1921 Anayasası'nın eksikliklerini gidermek üzere hazırlanan 1924 Anayasası, 1921 Anayasası'na kıyasla daha uzun bir metne sahip olmuş, daha uzun süre yürürlükte kalmış, temel hak ve hürriyetlerden söz etmiştir. Ancak güçler ayrılığı ilkesini benimsemeyen 1924 Anayasası'nın da ekonomik bir anayasa özelliği göstermediği ifade edilebilir. 1924 Anayasası'nda yasama ve yürütme organlarının görevlerinin düzenlendiği bölümlerde ekonomik ve mali hükümlere (bütçe, kesinhesap, verginin kanuniliği, para basmak, milletvekillerinin yıllık ödemeleri, cumhurbaşkanı ödeneği, angarya yasağı, kanuni istisnalar dışında el koyma ve kamulaştırma yasağı, mülk edinme, ortaklık hakkı vb.) yüzeysel olarak yer verilmiştir. Buna ilave olarak 1924 Anayasası'nda siyasal iktidarların keyfi uygulamalarını sınırlayacak mekanizmalara yer verilmemiş, anayasanın üstünlüğü esas alınmış olmasına rağmen yargı organlarına denetim yetkisi tanınmamıştır.

Cumhuriyet döneminin ikinci ve aynı zamanda en özgürlükçü anayasası olma özelliğini taşıyan 1961 Anayasası'nın ekonomik düzen öngören, başka bir ifadeyle ekonomik ve mali hükümlere açıkça yer veren ilk Türk anayasası olduğu ifade edilebilir. Karma ekonomik sistemi benimseyen 1961 Anayasası hem “sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler” başlığının altında bazı ekonomik hükümlere (mülkiyet, kamulaştırma, devletleştirme, özelleştirme, sendika kurma, angarya yasağı, çalışma hakkı ve ödevi vb.) değinmiş hem de “iktisadi ve mali hükümler” içerisinde bütçe, Sayıştay, kesinhesaplar, kalkınma gibi hükümleri düzenlemiştir. Öte yandan 1921 ve 1924 Anayasalarından farklı olarak kuvvetler ayrılığını esas alan 1961 Anayasası, Anayasa Mahkemesi'ni kurarak ilk kez yasaların anayasaya uygunluk denetimini tesis etmiştir.

12 Eylül 1980 Darbesi'ne kadar yürürlükte kalan 1961 Anayasası'ndan sonra yapılan halkoylamasının sonucunda halkın kahir ekseriyetinin “evet” oyu kullanmasıyla 1982 Anayasası yürürlüğe girmiştir. Ancak 1982 Anayasası'nı hazırlayanlar, darbeyi gerçekleştiren ya da darbe yanlısı tutum sergileyen kişiler olmuştur. Bu bağlamda anti-demokratik koşulların ürünü olan 1982 Anayasası, yürütme erkini alabildiğine güçlendirmiştir. Bu anayasa, 12 Eylül müdahalesinin bir ürünü olmasına rağmen temel hak ve hürriyetleri göz ardı etmemiştir. 1982 Anayasası da tıpkı 1961 Anayasası gibi ekonomiyle ilişkili olarak “ekonomik ve iktisadi haklar ve ödevler” ve “iktisadi ve mali hükümler” şeklinde iki bölüm düzenlenmiştir. Buna ilave olarak bazı ekonomik hükümler “kişinin hakları ve ödevleri” bölümünde, örneğin mülkiyet hakkı; bazıları ise “siyasi haklar ve ödevler” bölümünde, örneğin vergi ödevi, düzenlenmiştir. Bu durum açıkça 1982 Anayasası'nda ekonomik hükümlerin bir bütün olarak değil, dağınık olarak yer aldığı ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak mutlak anlamda sistematik bir yapı göstermeyen Türk anayasalarının tamamında doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik ibareler yer almışsa da bu anayasaların Ekonomik Anayasa özelliği taşımadığı söylenebilir. Dahası, Türk anayasaları “hak” ve “özgürlük” ayrımını net bir şekilde yapamadığı gibi siyasal iktidarların keyfi davranışlarının önüne geçememiştir. Bu çerçevede Türk anayasalarının siyasal iktidarların istediği kadar harcamalarda artışa gitmesine engel olamamaları, denk bütçe uygulamasını getirememeleri, borçlanmayı kontrol altına alamamaları onların ekonomik anayasa özelliği göstermediğinin işaretidir.

KAYNAKÇA

- Akın, Fehmi (2006). 1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), ss. 1-12.
- Akıncı, Abdulvahap (2014). Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1), ss. 55-72.
- Akyalçın, Ahmet (2006). Anayasa Mahkemesinde Yürürlüğün Durdurulması. *Anayasa Yargısı*, Cilt: 23, ss. 45-49.
- Akyılmaz, Hatice Cemre (2021). 100. Yılında “1921 Anayasası'nın Ruhu”: 20 Ocak 1921 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Öngördüğü Sistem İle Cumhurbaşkanı Hükümet Sisteminin Mukayesesi (Mümkün Mü?). *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1), ss. 123-146.
- Anayurt, Ömer (1997). 1924 Anayasası'nda Meclis-Yürütme İlişkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(39), ss. 673-694.
- Armağan, Servet (1995). 30. Yılında 1982 Anayasası ve Bazı Düşünceler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), ss. 191-211.
- Atar, Yavuz (Ed.) (2018). *Türk Anayasa Hukuku*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, Suavi ve Taşkın, Yüksel (2017). *1960'ran Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, Nihat (2003). Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu Mu?. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(2), ss. 173-197.
- Bulut, Nihat (t.y.). Türkiye'nin Anayasal Ekonomik Düzeni: Anayasa Mahkemesinin Yaklaşımı ve Bunun Doktrinde Meydana Getirdiği Tartışmalar. <https://hukukdergi.ebyu.edu.tr/wp-content/uploads/2015/10/1997-12.pdf> (Erişim Tarihi: 04.06.2023).
- Can, Osman (2021). 1921 Anayasası'nın 100. Yılı: Bir İstisnai Başarı ve Dramatik Başarısızlık Hikâyesi. *Anayasa Yargısı*, 38(1), ss. 127-170.
- Canikioğlu, Meltem (1996). *Ekonomik Anayasa Arayışları ve Türkiye*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çağlar, Eşe (2021). *1924 Anayasası ve Sosyal Hayatta Meydana Getirdiği Değişim-Dönüşüm (1924-1938)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çavdar, Tevfik (2019). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çiçek, Mustafa Kemal (2005). *1924 Anayasasının Hazırlanışı ve Temel Özellikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Çoban İnce, İnci (2022). Anayasanın Üstünlüğü ve Bağlayıcılığı Çerçevesinde 1924 Anayasası Üzerinde Bir Değerlendirme. Ali Deniz, Hüseyin Toros,

- Mustafa Of, İsmail Kılıçaslan (Ed.). *International Congress Of New Horizons In Social Sciences Proceedings Book* (ss. 35-39) içinde, İstanbul.
- Demir, Şerif (2017). 9 Temmuz 1961 Anayasa Referandumunu. *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*, (4), ss. 112-117.
- Demirci, H. Aliyar (2017). 1921 Polonya Anayasası'nın 1924 Türkiye Anayasası Üzerinde Etkileri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), ss. 1-11.
- Dinçkol, Bihterin (2015). 1924 Anayasası Döneminde Siyasal Muhalefet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(2), ss. 339-354.
- Doğan, Kadir Caner (2022). Cumhuriyet Tarihimizin İlk Anayasası Olarak 1924 Anayasası'nın Genel Olarak Değerlendirilmesi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(6), ss. 813-824.
- Durmaz, Bircan (2021). Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde 1921 Anayasası. Davud Kapucu (Ed.), *Atatürk Dönemi Demokratikleşme 1920-1938* (ss. 39-58) içinde, Ankara: İKSAD Yayınları.
- Eğilmez, Mahfi ve Kumcu Ercan (2019). *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erden, Ömer (2013). Ziya Gökalp'in 1924 Anayasası İle İlgili Çalışmaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(85), ss. 47-71.
- Eroğlu, İzzet (2010). 1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması. *Yasama Dergisi*, (14), ss. 79-157.
- Ertan, Temuçin F. (2007). Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (39), ss. 409-423.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin (2022). Karşılaştırmalı 1921 Anayasası. <https://www.hasantahsinfendoglu.com/wp-content/uploads/2022/12/1921-TESKILAT-I-ESASIYE-KANUNU-VE-MAKALELER-E-Kitap-23.12.2022-110784-152-195.pdf> (Erişim Tarihi: 07.06.2023).
- Gökbunar, Ramazan (1997). Kamu Finansmanında Demokratikleşme ve Ekonomik Anayasa Önerisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, ss. 1-9. https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/01/ramazan_gokbunar.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2023).
- Güneş, İhsan (2020). Teşkilati Esasiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), ss. 233-256.
- Günsoy, Bülent (2000). Ekonomik Gücün Anayasal Sınırları. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), ss. 389-402.
- <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/> (Erişim tarihi: 08.06.2023).
- <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> (Erişim Tarihi: 09.06.2023).

- <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> (Erişim Tarihi: 11.06.2023).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> (Erişim Tarihi: 12.06.2023).
- Işık, Abdulkadir, Sakal, Mustafa ve Meriç, Metin (2010). Anayasal İktisat Teorisi ve Mali Kurallar: Türkiye’de Uygulanabilirliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), ss. 1-25.
- İba, Şeref (2021). 1924 Anayasası’nın Hazırlık ve Kanunlaşma Süreci. *Yasama Dergisi*, (44), ss. 43-60.
- İnce, Abidin Kadir (2022). 1924 Anayasasında Anayasanın Üstünlüğü İlkesi: Sınırlamayan Sınırlar. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(1), ss. 233-290.
- Karal Akgün, Seçil (2010). Ellinci Yılında 27 Mayıs Hareketi ve 1961 Anayasasının Türkiye’de Anayasal Kültürün Oluşumundaki Rolü. *Mülkiye*, XXXIV(267), ss. 145-166.
- Karluk, S. Rıdvan (2013). Türkiye’de Ekonomik Anayasa ve Üç Önemli Konu. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), ss. 71-90.
- Kartalıcı, Kadir ve Doğan, Mübeyna (2013). Anayasa Perspektifinde Vergilendirme Yetkisi Kavramı. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 8(3), ss. 116-132.
- Kili, Suna (T.Y.). Temel Hak ve Özgürlükler Yönünden 1961 ve 1982 Anayasaları, ss. 23-28. https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6324/suna_kili.pdf (Erişim Tarihi: 11.06.2023).
- Küçük, Adnan (2016). 1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler. *Liberal Düşünce Dergisi*, (82), ss. 5-54.
- Mumcu, Ahmet (1986). 1924 Anayasası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2(5), ss. 383-400.
- Narin, Serdar (2018). 1921 Anayasası’nın Genel Özellikleri Bağlamında Yer Yönünden Yerinden Yönetimler ve Siyasal Özerkliğin Reddi. *İzmir Barosu Dergisi*, ss. 79-110.
- Narin, Serdar (2022). Türk Anayasa Hukukunda Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde ve 1921 Anayasası’nda İcra Vekilleri Heyeti. *Bilgi*, 24(2), ss. 488-507.
- Orer, Gürsel (2015). Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, ss. 363-393.
- Özbudun, Ergun (2012). Türkiye’de Anayasa Yargısının Doğuşu: 1961 Anayasası Üzerindeki Kurucu Meclis Görüşmeleri. *Liberal Düşünce*, 17(68), ss. 5-18.
- Özkul, Fatih (2013). 1982 Anayasasında Başbakan. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(2), ss. 75-90.

- Özkuş, Fatih (2018). Liberal Demokratik Anayasacılık Anlayışı Bağlamında Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası'nın Değerlendirilmesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 6(12), ss. 585-612.
- Özkuş, Fatih (2023). 1961 Anayasası'nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Önemi. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(25), ss. 15-61.
- Sakal, Mustafa ve Şahin, Elif Ayşe (2009). Anayasal İktisatın Temel Felsefesi ve Türkiye'de Uygulanabilirlik Koşulları, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), ss. 75-114.
- Savaş, Vural Fuat (1995). Yeni Anayasa İçin Ekonomik Anayasa Önerileri. *Anayasa Yargısı*, 11, ss. 215-226. <https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6452/vuralsavas.pdf> (Erişim Tarihi: 04.06.2023).
- Soysal, Mümtaz (2019). Suçsuz Anayasa. *Mülkiye Dergisi*, 43(4), ss. 829-833.
- Şeker, Semih (2020). *1924 Anayasası'ndan Günümüze Türkiye'de Yürütme Organının Değişimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tan, Turgut (1990). Anayasal Ekonomik Düzen, *Anayasa Yargısı*, Ankara, ss. 161-178. <https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6378/tan.pdf> (Erişim Tarihi: 04.06.2023).
- Tan, Turgut (2008). Yeni Anayasa Hazırlıkları ve Ekonomi. Prof. Dr. Ergun Özbudan'a Armağan, Cilt 2, Yetkin Yayınları, ss. 645-646. http://repository.bilkent.edu.tr/bitstream/handle/11693/51973/Yeni_anayasa_haz%C4%B1rl%C4%B1klar%C4%B1_ve_ekonomi.pdf?sequence=3&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 04.06.2023).
- Tanör, Bülent (2014). Siyasal Tarih (1980-1995). Sina Akşin (Ed.). *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-2003* (ss. 27-162) içinde. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tekin, Yusuf ve İba, Şeref (2020). Görüşme ve Yasama Yöntemi Bağlamında 1921 Anayasasının Kanunlaşma Süreci. *Amme İdaresi Dergisi*, 53(2), ss. 1-18.
- Tiryaki, Refik (t.y.). Mülkiyet ve Sözleşme Özgürlükleri Ekseninde Anayasal Ekonomik Özgürlüklerin Tartışılması. *Perşembe Konferansları*, 169-189. <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/persembe-konferanslari-yayinlari/perskonfyyn132.pdf> (Erişim Tarihi: 04.06.2023).
- Tunç, Bilal (2020). Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın Yeri ve Önemi. *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, XVII(67), ss. 657-692.
- Tunç, Bilal ve Akarçay, Eren (2022). 12 Mart Muhtırası Sonrası 1961 Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler Üzerine Bir Değerlendirme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(3), ss. 1543-1571.

- Tutluoğlu, Fatih (2019). 1961 Anayasa Referandumunu ve DP Tabanı. *Akademik Bakış*, 12(24), ss. 135-162.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (2020). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü. https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/2021/TC_Anayasasi_ve_TBMM_Ic_Tuzugu.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (18.10.1982). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> (Erişim Tarihi: 04.06.2023).
- Uluşahin, Nur (2011). Türkiye’de Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit ve Tehlikeler. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 3(1), ss. 29-38.
- Uzun, Turgay (2009). Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Kuramı Üzerine Bir Değerlendirme. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), ss. 223-246.
- Vural Dinçkol, Bihterin ve Işık, Alper (2015). 1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(1), ss. 13-43.
- Yamaç, Müzehher (2020). Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), ss. 204-220.
- Yereli, Ahmet Burçin (2011). Yeni Türkiye Cumhuriyeti Anayasası İçin Bir Ekonomik Anayasa Önerisi. <http://www.ahmetburcinyereli.com/2012EA.pdf> (Erişim Tarihi: 04.06.2023).
- Yokuş, Sevtap (2020). Özgürlükler Bağlamında 1982 Anayasası’nın Evrimi. *Anayasa Yargısı*, 37(2), ss. 1-30.

Ab İlerleme Raporunda İstihdama Yönelik Türkiye'nin Uyumunun İncelenmesi: 2020-2022 Değerlendirmesi

Canan KIŞLALIOĞLU¹

Türkiye'nin AB ile uyum sürecinde ilerleme raporları önemli yer tutmaktadır. Bu raporlar ayrıntılı olarak Türkiye'nin çeşitli konularda mevcut durumunu ve gerçekleştirilmesi gereken politikaları önermektedir. Bu raporda incelenen konulardan biri de istihdamdır. Türkiye'nin istihdama yönelik politikaları genellikle işsizlik rakamları üzerinden şekillenmektedir. Ancak bu çalışmada AB ilerleme raporlarında Türkiye'nin istihdama yönelik politikaları incelenerek, işgücüne katılımın ne oranda gerçekleştiği analiz edilmiştir. 2020-2022 yılları arasında AB ilerleme raporlarının incelenmesi birçok açıdan önemlidir; bunlardan biri Suriye'de başlayan iç savaşın ardından Türkiye'ye yaşanan göçlerin ve bu göçmenlerin iş hayatına katılımının değerlendirilmesi, bir diğeri ise 2020'de başlayan pandemi sürecinin istihdama yönelik etkisinin anlaşılmasıdır. Bu değerlendirme ile AB ilerleme raporlarında Türkiye'den ne beklendiği ve Türkiye'nin uyguladığı politikalarla ne yönde bir gelişim gösterdiği anlaşılacaktır.

Avrupa Birliği içerisinde istihdama yönelik politikalar belirlenmiş ve bu politikalar kapsamında üye ülkelere çeşitli yükümlülükler getirilmiştir. Türkiye her ne kadar henüz AB'ye üye bir ülke olmasa da belirlenen kriterlerin Avrupa değerleri denilen bütün içerisinde yer aldığı göz önüne alındığında, bu kriterlerde sağlanacak uyum Türkiye'nin AB üyelik sürecinde ve sonrasında entegrasyonun sağlanmasında kolaylık sağlayacaktır. AB'nin istihdama yönelik politikalarının temel metinlerden birini 1999 tarihli Amsterdam Antlaşması oluşturmaktadır. Bu anlaşmayla üye ülkeler arasında koordineli bir istihdam stratejisinin oluşturulması amaçlanmıştır, çünkü ülkelerden birinin iş piyasasında uygulayacağı politikaların diğer üyeleri de etkileyeceği açıktır (Taymaz ve Özer, 2004: 8). Piyasanın serbestleşmesi ve

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, canankislalioglu@yahoo.com

işgücüne katılımın en yüksek seviyeye çıkarılması Avrupa Birliği'nin öncelikli istihdam politikaları içerisinde yer almaktadır. Yavuz (2015:106), AB'nin istihdam stratejisinin hedeflerini dört ana başlık altında açıklamıştır, bunlar;

1. İstihdam Edilebilirlik; Eğitim ve danışmanlık hizmetleri yoluyla iş arayanların yeteneklerinin artırılması çalışmalarını kapsar

2. Girişimcilik: Kendi işini kuracak kişilerin desteklenmesi ve KOBİ'lerin önündeki engellerin kaldırılması konularında çalışma yapılmasını önerir.

3. Uygulanabilirlik: Sürekli değişip gelişen iş piyasası şartlarına, çalışanların ve şirketlerin kendilerini uydurması için gerekli önlemlerin alınmasını ister.

4. Eşit Fırsatlar: Özürlüler, kadınlar gibi dezavantajlı grupların işgücü piyasasına entegrasyonunun sağlanması için tedbirler öngörür. Şeklinde hedef ve kapsamları ile birlikte sıralanmıştır

İstihdam konusunda çeşitli düzenlemelerin olduğu Avrupa Birliği ülke raporları içerisinde de bu durum ayrı başlıklar halinde incelenmiştir. Türkiye'nin AB İlerleme Raporlarında 2020-2022 yılları arasında değerlendirilen istihdam konusu, Türkiye'nin istihdam politikaları da değerlendirilerek analiz edilmiştir. Çalışmaya konu seçilen raporlar yıllık bazda incelenmiştir.

2020 AB İLERLEME RAPORUNA GÖRE TÜRKİYE'DE İSTİHDAM

2020 yılı raporunda ilk olarak vurgulanan azalan istihdam oranı, kadın ve gençler arasındaki işsizlik oranının artması ve kayıt dışı çalışma oranının yüksek olmasıdır (Avrupa Birliği Komisyonu, 2020). Raporla Roman vatandaşlar konusuna değinilmiş ve bu vatandaşların kısıtlı kaynaklar nedeniyle eğitimden uzaklaşmalarının istihdam konusunda daha da sıkıntı yaşamalarına neden olduğu belirtilmiştir.

Raporla sadece vatandaşların istihdam oranı belirtilmemiş, belli kurum ve kuruluşlarda özel konularda yeterli istihdamın sağlanamamış olmasına da vurgu yapılmıştır. Özellikle yoğun göç akışının devam etmesi ve göç eden kişilerin topluma entegrasyonunun sağlanması konusunda çalışacak uzman kişilerin istihdamının henüz yetersiz olduğu belirtilmiştir. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün sınırlı sayıda psikolog, sosyal hizmet uzmanı, sözlü çevirmen ve avukat istihdam ettiği ve bu sayının artırılması gerektiği belirtilmiştir (AB Komisyonu, 2020). Bunun yanında göçmenlerin kayıt dışı istihdamı da endişe verici olarak değerlendirilmiştir. 2019 yılı itibarıyla Türkiye geçici koruma altındaki 3 milyon 576 bin Suriyeli göçmen ile dünyadaki en büyük göçmen nüfusu barındırmaktadır ve bu nüfusun ancak

küçük bir kısmı geçici koruma merkezlerinde yaşarken, geri kalan göçmenler ülke içerisinde dağınık halde yaşamaktadır (Erdoğan, 2019: 3). Resmi statüsü bulunan Suriyelilerin de çalışma iznine başvurabilmeleri sayesinde Türkiye’de işgücüne katılan Suriyeli göçmen sayısı 2018’de 38.000 civarında olurken, bu sayı 2019 yılında 100.000 rakamına yaklaşmıştır. Bu rakam ülke içerisindeki göçmen sayısı değerlendirildiğinde çok düşük kalmaktadır. Ayrıca bu tarihlerde Kovid-19 pandemisi nedeni ile Suriyeli göçmenler arasında işsizlik oranları büyük bir artış göstermiştir (AB Komisyonu, 2020). AB’nin Suriyeli göçmenlerin sağlık, eğitim gibi temel haklara ulaşmasına yönelik maddi desteği bu dönemde de sürmüştür. Bu desteğin ileride Türkiye’de daha nitelikli bir işgücü yaratılmasını sağlayacağını söylemek mümkündür.

Türkiye genelinde işsizlik oranı 2019 yılı verilerine göre yüzde 14 olarak hesaplanmışken, 2020 yılında Kovid-19 pandemisi sürecinin de ortaya çıkması ile birlikte bu rakamlar daha da yükselmiştir. Ayrıca Türkiye’de kayıt dışı çalışma oranı 2 milyondan fazla göçmenin de işgücüne girmesiyle beraber önemli oranda artmıştır. Kayıt dışı istihdam oranı OECD ortalamasının üzerine çıkmış ve yüzde 30 seviyesine ulaşmıştır.

2019 yılı verilerine göre yatırımların azalması nedeniyle istihdam oranı azalırken, genç işsizliği yüzde 25,4’e, ne eğitimde ne işgücünde olan genç nüfusun oranı ise yüzde 30’a ulaşmıştır (AB Komisyonu, 2020). Geçici gelir desteğine başvuran kişi sayısı ise 3 milyon olmuştur. Ayrıca bölgesel farklılıklar mevcut konumunu korumuş ve işsizlik seviyeleri bölgelere göre yüzde 7,6 ila 30,9 arasında değişmiştir.

Raporda değinilen önemli konulardan bir tanesi işgücü piyasasının ihtiyaçları ile eğitim sisteminin kazandırdığı nitelikler arasındaki uyumsuzluktur. Türkiye’de işgücüne yönelik olarak meslek liseleri olsa da bu konuda yeterli bir işgücü yaratma potansiyeline sahip olmadıkları bilinmektedir. Bunun dışında Türkiye’de ve dünyada değişen iş alanları ve ortaya çıkan yeni meslekler yeni bir eğiti ve uyum sürecini gerektirmektedir.

Raporda dikkat çeken bir nokta istihdamın sektörel değerlendirmesine dairdir. İnşaat ve hizmet sektörlerinde uzun bir süredir devam eden istihdam artışı ile bu ikisinin toplam istihdam içerisindeki payı yüzde 62’ye kadar yükselmiştir. Bu noktada Türkiye’de sanayileşme ve tarım alanındaki iş alanlarının daralarak işgücününün inşaaata ve hizmet sektörüne kaydığı çıkarımını yapmak mümkündür. Tarım alanlarının azalmasına bağlı olarak çiftçi sayısı son 12 yılda yüzde 48 oranında azalmış, tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısı da bu duruma paralel olarak yüzde 48 oranında azalma göstermiştir (Euronews, 2020).

Raporda Türkiye'nin Avrupa İstihdam Hizmetleri Ağı (EURES)'e de katılımıyla ilgili bir gelişmenin sağlanmadığı belirtilmiştir, ancak işgücü konusunda istatistiklerin ve verilere ilişkin metodolojinin AB müktesebatıyla uyumlu olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında kadın istihdamının artırılması verilen tavsiyeler arasındadır.

2019 yılı verilerinde genel istihdam oranının yüzde 52'den yüzde 50'ye gerilediği ve işgücüne katılım konusunda cinsiyet eşitsizliğinin büyük oranda görünür olduğu belirtilmiştir. Her alanda, hem erkek, hem kadın hem genç işsizliğinde artıştan bahsedilirken tüm işsizlerin yüzde 23,5'ini oluşturan uzun süreli işsizlerin önemli bir sorun oluşturmaya devam ettiği belirtilmiştir. Aynı dönemde kamu sektöründe istihdam oranı ise yüzde 7,4 artış göstermiştir. İstihdam teşvik programlarının da sürdüğüne dikkat çekilen raporda İŞKUR'un da sağladığı tedbirlerle işgücü piyasasına girişi arttırdığı vurgulanmıştır. Suriyeli mültecilerin kayıt dışı istihdamı konusu ise yüzde 95 oranıyla çok yüksek oranda seyretmiş ve hem göçün devam etmesi hem de çalışma izni sayısının düşük kalmasının bu sorunu daha da büyüttüğü belirtilmiştir.

Raporda özellikle üstünde durulan bir konu olan kadın istihdamı konusunda hükümetin çocuk sahibi kadınların iş hayatına katılmasına yönelik projeler gerçekleştirdiği ancak aile ve iş yaşamı arasında dengenin kurulmasını sağlayacak yasal ve kurumsal mekanizmaların henüz oluşturulmadığı belirtilmiştir.

Raporun ele aldığı dönemde henüz pandemi koşulları ortaya çıkmadığı için ele alınan konuların en önemlileri Suriyeli göçmenler ve genç işsizler konusudur. Türkiye genç işsizliğinde yüksek bir orana sahiptir. Gençlerin daha iyi bir ücret ve sosyal yaşam beklentisi ile üniversiteye yönelmeleri ancak bu nüfusu karşılayacak bir istihdam oranının olmayışı hem genç nüfusun işgücüne katılımını geciktirmekte hem de genç işsiz sayısının artmasına neden olmaktadır. Bunun yanında Suriyeli göçmenlerin büyük oranda kayıt dışı ve daha düşük ücret ile çalıştırılmaları, hem göçmen nüfusu hem de vatandaşları etkileyen çok boyutlu bir konudur, Suriyeli göçmenler ucuz işgücü olarak görülüp düşük ücrete çalıştırılırken, halihazırda iş arayan nüfus ise göçmenlere verilen koşulları kabul ettiği takdirde iş bulabilir hale gelmiştir. Bu açıdan istihdamda oluşan dengesiz durum 2021 yılı raporlarında görüldüğü üzere Kovid-19 pandemi süreciyle beraber daha da olumsuz koşulların ortaya çıktığını göstermiştir.

2021 AB İLERLEME RAPORUNA GÖRE TÜRKİYE'DE İSTİHDAM

2020 yılı boyunca, 2019 yılı sonunda dünya çapında başlayan Kovid-19 salgınının Türkiye'de de ağır şekilde yayılması ve iş hayatıyla beraber günlük hayatı da etkilemesi, ağır önlemler almayı gerektirmesi işgücü piyasasını ve istihdamı olumsuz anlamda etkilemiştir. Aynı dönemde Suriyeli göçmenler ve bunların istihdama katılımı konusu, kayıt dışı çalıştıkları için daha ağır sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Kovid-19 süreci hem ülke ekonomisini hem de istihdam oranlarını ağır şekilde etkilemiştir. Bu süreçte göçmenlerin kayıt dışı olarak çalışırken de işlerini kaybetmiş olmaları birçok temel hizmete ulaşmalarını da engellemiştir. Bunun dışında Roman vatandaşların da istihdam ve yaşam koşullarının kötüleştiği belirtilmiştir. Kovid-19 sürecinde birçok işkolunun durması, turizm, hizmet sektörlerinin durma noktasına gelmesi gibi birçok faktör vardır.

2020 içerisinde Türkiye İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) içerisinde göçmenler için çeşitli uzmanlar istihdam edilmeye devam etmiştir. Ancak Türkiye'de ilk Kovid-19 vakasının ilan edildiği Mart ayından itibaren göçmenler arasında işsizlik oranı yüzde 88 oranında artmış ve bu kişilerin yüzde 63'ü açlık tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır (AB Komisyonu, 2021).

Kovid-19 süreci sadece göçmenleri değil iş arayanları da yoğun şekilde etkilemiş ve insanların iş bulma ümidi önemli oranda azalmıştır. Bunun yanında iş yerinin kapanması ya da farklı gerekçelerle işini kaybeden kişi sayısının artması, işsiz sayısını arttırırken istihdam politikalarına ağır bir yük bindirmiştir.

Önceki yıl istihdam yaratmada önemli payı olan inşaat ve turizm sektörleri Kovid-19 süreciyle durma noktasına gelmiş ve kayıtlı çalışanların yanında kayıt dışı istihdam oranında da önemli oranda düşüş gerçekleşmiştir. Kovid-19 nedeniyle yaşanan istihdam düşüşü, işsizlik sigortası ve işten çıkarma yasağına (Yolvermez, 2022: 87) rağmen büyük oranda artmış ve Nisan 2020'den itibaren 3 milyon kişi istihdam dışı kalmış ve bu sayı yıllık yüzde 10 gibi bir rakama tekabül etmiştir (AB Komisyonu, 2021). 2021 itibarıyla özellikle sanayi alanında bir toparlanma başlamış olsa da bu oran önceki yıllara göre düşük kalmıştır. Kovid-19 süreci özellikle erkek ve genç nüfus üzerinde etkili olurken zaten iş yaşamına katılımı kısıtlı olan kadın nüfus bu durumda daha da artmıştır.

Kayıt dışı sektörler Kovid-19 salgınından çok daha fazla etkilenmiştir, bu sektörlerde çalışan kişilerin güvencesiz bir şekilde işsiz kalmaları ve işsizliğe

dair düzenlemelere tabi olmamaları sonucunda kayıt dışı istihdam azalırken, işsizlik oranı verilerine bu durum çok yansımamıştır ve işsizlik oranı 2020 yılı boyunca yüzde 13 seviyelerinde görünmüştür. Bölgesel işsizlik seviyeleri ise yüzde 8 ve yüzde 33,5 arasında değişmiştir.

İstihdam içerisinde önemli bir yer tutan inşaat sektörünün oranı 2019 yılı itibarıyla düşüş göstermiş ve 2020 yılı boyunca değişmeden kalmıştır. Sanayi sektörü ise pandemi süreci içerisinde az da olsa gelişme göstermiş ve yüzde 21,1'den 22,1 seviyesine çıkmıştır. Tarım sektörü ise istihdamın yüzde 17,7'sini kapsamaya devam etmiştir. Aynı dönem içerisinde önceki yıl olduğu gibi Türkiye'nin Avrupa İstihdam Hizmetleri Ağı (EURES)'e de katılımıyla ilgili bir gelişmenin sağlanmadığı belirtilmiştir, bu dönem sendikal hakların da kısıtlandığı belirtilmiştir.

2020 yılı pandemi sürecinin en etkili olduğu yıldır ve bu süreçte birçok alanda istihdam geçici olarak askıya alınmıştır. Birçok sektörde, özellikle turizm ve hizmet sektöründe işsizlik oranı artmıştır ayrıca kimi firmalar evden çalışma yolunu tercih etmiş ve elemanlarını buna yönlendirmiştir. İşten çıkarma yasağı ise 30 Haziran 2021 tarihine kadar uzatılmıştır (Yolvermez, 2022: 87).

Pandemi süreci ile birlikte çeşitli yasal düzenlemeler yapılsa da istihdam oranı azalmaya devam etmiştir. 2019 yılında yüzde 53,8 olan oran, 2020 yılında yüzde 51'e gerilemiştir. Aynı şekilde işgücüne katılım oranını da yüzde 58,4'ten yüzde 54,9'a düşmüştür. Pandemi süreci hem iş arama imkanlarını ortadan kaldırması hem de birçok işyerinin kapanmasıyla beraber işgücüne katılımı olumsuz etkilemiştir. Bu süreç birçok kişinin de iş aramaktan vazgeçtiği bir dönem olmuştur. Aynı dönemde gençlerin işgücüne katılımı yüzde 44,3'ten yüzde 39'a gerilemiş ve ne eğitimde ne işte olan gençlerin oranı da yüzde 32'ye yükselmiştir.

Pandeminin en yoğun yaşandığı yıl olan 2020'de kayıt dışı istihdam bir sorun olarak devam etmiştir. Özellikle bu süreçte Suriyeli göçmenlerin yaklaşık yüzde 95 oranında kayıt dışı istihdam edildiği ve pandemi sürecinde kısa çalışma ödeneğinden faydalanamadıkları ifade edilmiştir. AB bu süreçte çeşitli fonlarla işgücüne katılımı teşvik etmiştir.

Bunların dışında AB raporunda değinilen konulardan birisi işgücüne katılımında yaşanan sorunlar ve yaşanan ayrımcılıklara dair gerekli düzenlemelerin halen yeterince gerçekleştirilememiş olmasıdır. Bu nokrada cinsiyet ayrımcılığı yine önemli konulardan bir tanesidir, Türkiye aday ülkeler içerisinde istihdamda cinsiyet farkının en fazla olduğu ülkedir. İstihdamda cinsiyet farkı AB aday ülkeleri arasında en yüksek olan ülke Türkiye'dir. Onun

dışında Roman asıllı vatandaşların kayıtlı işlerde çalışmadıkları, engelli bireylerin istenen düzeyin altında istihdam edildikleri ve LGBTIQ bireylerin istihdama ulaşımının zor olduğu ve bunlara yönelik nefret söyleminin arttığı belirtilmiştir.

AB'nin Türkiye'nin en enerji geçişı konusunda önemli istihdam olanakları yaratabilme potansiyeline vurgu yapılarak bu enerji ağlarının geliştirilmesi konusunda destek verdiği belirtilmiştir.

2021 raporunda istihdama yönelik en önemli konunun pandemi süreci olduğu açıktır, neredeyse tüm dünya genelinde kapanmaların gerçekleştiği ve ticaretin durma noktasına geldiği bu sürecin Türkiye'de istihdama yönelik politikaları da olumsuz etkilemiş olması kaçınılmaz bir sonuçtur.

2022 AB İLERLEME RAPORUNA GÖRE TÜRKİYE'DE İSTİHDAM

Türkiye'nin 2022 yılı AB İlerleme Raporu'nda istihdam konusunda gelişme sağlanamadığı belirtilmiştir. Ayrıca göçmenler konusunda sadece onların istihdamı değil, yaşam koşullarını iyileştirecek konulara dair değerlendirmelere yer verilmiştir. Suriyeli sığınmacıların sağlık hizmetlerine erişimleri konusunda 4000'den fazla sağlık çalışanının istihdam edilmesi AB tarafından desteklenmiştir (Avrupa Birliği Komisyonu, 2022).

Türkiye'de kadınların işgücüne katılımının bu çalışmada ele alınan her üç raporda da düşük düzeyde kaldığı belirtilmiştir. Kadınların işgücüne katılımına karşı artan muhafazakar bakış açısı ve bunun yanında ülkenin pandemi koşullarıyla da beraber kötüleşen ekonomik durumu, kadınların bu süreçten daha fazla olumsuz şekilde etkilenmesine neden olmuştur.

Raporlar içerisinde artan göçmen sayısıyla beraber bu kişilerin istihdamı da önemli yerini korumaya devam etmiştir. Başkanlığa dönüştürülen Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nde (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2022) çeşitli uzmanlar istihdam edilmeye devam edilmiştir. Göçmenlerin büyük çoğunluğunun dil engeli, düşük beceri ve bilgi sahibi olmaları nedeniyle düşük istihdam diye tanımlanan alt seviye işlerde genellikle de kayıt dışı istihdam edildikleri belirtilmiştir. Kovid-19 süreciyle de bu kişilerin işlerini kaybetmeleri zaten erişemedikleri, iş gücü piyasasının daha da dışında kalmalarına neden olmuştur. Türkiye özellikle göçmenler nedeniyle işgücü piyasasında büyük dengesizlikler oluşmuş, kayıt dışı istihdam en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. 2021 raporu ile birlikte kayıt dışı istihdamın payının yüzde 25,8'e düştüğü belirtilse de bu düşüşün sebebinin yasal düzenlemeler ya da entegrasyon politikalarından değil, pandemi sürecinde yaşanan kapanmalardan kaynaklı olduğunu hatırlamak gerekmektedir.

2022 yılında ekonomik faaliyetlerin tekrar başlaması, geçici olarak kapanan kurum ve kuruluşların tekrar çalışmaya başlaması ile iş gücü piyasası canlanmaya başlamıştır. Özellikle hizmet ve sanayi sektöründe istihdam artmış ancak tarım sektöründe istihdam azalmıştır. İşsizlik seviyesinde de yine aynı dönemde düşüş yaşanmıştır. Ancak kadın ve erkeklerin istihdamı konusunda kadınların dezavantajlı konumu sürmüştür. Bunun yanında ne eğitimde ne de işgücünde olan gençlerin oranı tüm genç nüfusun dörtte biri oranına yükselmiştir. Türkiye, Ulusal Genç İstihdam Stratejisi ve Eylem Planı'nı kabul ederek mesleki eğitimle bu gençleri işgücü piyasasına dahil etme stratejisini benimsemiş ve bu oranı 2023 sonuna kadar yüzde 20'ye düşürmeyi hedeflemiştir.

2022'de pandemiye dair kısıtlamaların kalkmış olmasıyla birlikte birçok sektör toparlanmıştır ancak bölgesel işsizlik seviyeleri de yüzde 5,8 ile 29,8 arasında değişen oranlarda seyretmiştir. Hizmet sektörü yine bu dönemde genel istihdamın yarısından fazlasını oluşturmuştur. İnşaat sektörü de az da olsa büyümüş ve istihdam içerisindeki payı yüzde 6,2'ye yükselmiştir. Tarım sektörü ise küçük bir düşüşle de olsa yüzde 17,2 seviyesiyle genel istihdam içerisinde önemli yer tutmaya devam etmiştir.

Raporda Türkiye'ye yönelik eleştiri olarak istihdam verilerinin ESA 2010'a göre oluşturulmadığı belirtilmiştir. İstihdam verilerinin düzenlenmesinde ve hesaplanmasında AB ile uyumun gerekliliğine dikkat çekilmiş ve bu konuda çeşitli düzenlemelerin yapıldığına da vurgu yapılmıştır.

Kayıt dışı istihdam en önemli sorunlardan biri olmaya devam etmiştir. Genel istihdamın yüzde 29'u halen kayıt dışıdır ve kadınların kayıt dışı çalışma oranı ise erkeklere oranla yüksektir. Bu noktada kadın işsizliğinin çok yüksek olduğu ve erkeklere oranla daha düşük seviyelerde istihdam edildiği verilere yansımış olsa da kayıt dışı şekilde çalıştırılan kadınların sayısının erkeklerden yüksek olması bu grubun sosyal ve yasal haklardan daha fazla mahrum kalmasıyla neticelenmektedir. Kadınların işgücüne katılımı halen daha yüzde 32,8 ile düşük seviyede kalmaya devam etmiştir.

Genel istihdam değerlendirildiğinde 2 senelik pandeminin ardından bir iyileşme olduğu açıktır. Genç işsizlik oranı da ne işte ne eğitimde ne işgücünde olmayan genç nüfus oranı da bu süreçte iyileşme göstermiş ve genç işsizlik oranı 2021'de yüzde 22,6'ya düşerken, eğitim ve işgücünde olmayan genç nüfus oranı yüzde 24,7'ye gerilemiştir (AB Komisyonu, 2022). Türkiye aynı dönemde pandemi sürecinde uygulamaya koyduğu bazı programlara da son vermiştir. Bunlardan bazıları da çocuklu kadınların istihdamını düzenleyen programlardır.

İstihdam konusunda ayrımcılık da önemli sorunlardan bir olarak devam etmiştir, cinsiyet ayrımcılığının yanı sıra engellilerin, farklı cinsel yönelimleri olan kişilerin ve Roman vatandaşlara yönelik ayrımcılıkların henüz sona erdirilmediği ve bunlara dair yasal düzenlemelerin de yapılmadığı raporda belirtilen konulardandır. Toplumsal olarak kalıplaşmış yargı cinsiyet farkına dayalı eşitliksiz ödeme, toplumun çeşitli kesimlerinin bazı önyargılar nedeniyle istihdam edilmemesi gibi durumların bir kısmı ise toplumun kalıplaşmış yargılarından kaynaklanmaktadır.

Devletin olumlu yaptığı düzenlemelerden biri ise mesleki eğitim merkezlerinde öğrenciye ücret ödeme uygulamasının başlatılmış olmasıdır. Mesleki Eğitim Kanunu'nda 2021 yılı sonunda yapılan değişiklik ile mesleki eğitim merkezlerinde öğrencilerin asgari ücretin yüzde 30'u kadar,12. Sınıf öğrencilerinin ise asgari ücretin yüzde 50'sinden az olmamak üzere ücret alması karara bağlanmıştır (3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu). Bu sayede öğrenciler eğitim aldıkları süreçte çalışabilme ve belli oranda maddi özgürlüğe kavuşabilme şansına sahip olmuştur. Bu uygulama Aralık 2021 tarihinde uygulanmaya konmuştur.

Türkiye'nin AB kurumları ile daha fazla uyumlanma isteği bazı AB programlarına katılım talebine dönüşmüş ve bu süreçte istihdama yönelik olarak da daha fazla istihdam ve büyüme sağlayacak yatırımlara AB desteğinin sağlanması amacıyla Türkiye Yatırım Platformu (TYP) kurulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı,2022).

SONUÇ

AB'nin hazırladığı Türkiye'ye dair ilerleme raporlarında ele alınan üç yıl hem pandemi sürecinin yaşandığı, hem ekonomik koşulların zorlaştığı bir süreç olarak karşımıza çıkmıştır. Her üç raporda da kadınların, gençlerin işgücüne katılım oranlarının düşük olduğu ve çeşitli ayrımcılıklar uygulandığı vurgulanmış, bunun dışında önemli bir kısmını Suriyeli göçmenlerin oluşturduğu kayıt dışı işgücü oranlarının yüksekliğine dikkat çekilmiştir. Türkiye halen daha çeşitli azınlık gruplarının işgücüne katılımında da toplumsal bir mutabakat sağlayacak seviyeye gelememiştir. Dikkat çekilen konuların çoğunun aslında AB ile uyum sürecinde aşılması zor konular olmadığı açıktır, ancak Suriyeli göçmenlerin istihdamı konusunun farklı ele alınması gerekmektedir. Bu grubun halen yeterli entegrasyonunun sağlanamamış olması ve dünyadaki en büyük göçmen nüfusu oluşturması verimli bir istihdam politikasının oluşturulmasını engellemektedir. Bu süreçte bu nüfusun ilk olarak eğitime ve sonrasında işgücüne dahil edilmeleri daha nitelikli bir istihdam politikası oluşturmayı sağlayacaktır.

Kadın istihdamı konusu ise Türkiye'nin halen geliştirmesi gereken sorunlarından biridir. Bu noktada kadın girişimcilere destek verilirken, Kenya ve Meksika (Uluslararası Çalışma Örgütü [ILO], 2021) gibi ülkelerde uygulanan kamu istihdamından yararlanabilmesi için kadın kotası politikasının benimsenmesi önemli bir adım olacaktır.

AB ile uyum konusunda istihdam önemli başlıklardan biridir ve istihdam oranlarının sadece artırılması değil, kaliteli bir şekilde artırılması öncelikli hedef olmalıdır. Bu açıdan uygulanacak politikalar, bunların devamlılığı ve AB ile uyumu büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Avrupa Birliği Komisyonu. (2021), 2021 Türkiye Raporu, 28 Nisan 2023 tarihinde https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2021_turkiye_raporu_tr.pdf adresinden alındı.
- Avrupa Birliği Komisyonu. (2020), 2020 Türkiye Raporu, 20 Nisan 2023 tarihinde https://www.ab.gov.tr/siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf adresinden alındı.
- Avrupa Birliği Komisyonu. (2022), 2022 Türkiye Raporu, 10 Mayıs 2023 tarihinde https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2022_turkiye_report_tr_27.11.2022_22.05.pdf adresinden alındı.
- Erdoğan, M. M. (2019), Suriyeliler Barometresi 2019: Suriyelilerle Uyum İçinde yaşamın erevesi, UNHCR, 05 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2020/09/SB2019-TR-04092020.pdf> adresinden alındı.
- Euronews. (2020), Türkiye’de son 12 yılda çiftçi sayısı yüzde 48 dűřtü, tarım alanları da azalıyor, 15 Nisan 2023 tarihinde <https://tr.euronews.com/2020/05/14/turkiye-de-ciftci-sayisi-yuzde-38-dustu-tarim-alani-yuzde-12-azaldi> adresinden alındı.
- ILO. (2021), ILO’ya göre COVID-19 sonrası toparlanma döneminde daha az sayıda kadın işlerine geri dönebilecek, 18 Nisan 2023 tarihinde https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/equality-discrimination/WCMS_815273/lang--tr/index.htm adresinden alındı.
- Taymaz, E. ve zer ř. (2004). Labour Market policies and EU accession: Problems and prospect for Turkey. *Economic Research Center Working Paper in Economic*, 04/05, 1-50.
- T.C. Dışışleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2022), AB ile Mali İşbirliğinde ‘‘Türkiye Yatırım Platformu’’ Yeni Bir Finansman Mekanizması Olarak Kuruluyor, 3 Mayıs 2023 tarihinde https://www.ab.gov.tr/ab-ile-mali-is-birliginde-turkiye-yatirim-platformu-yeni-bir-finansman-mekanizmasi-olarak-kuruluyor_53255.html adresinden alındı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı (2022). Başkanlık. 28 Nisan 2023 tarihinde <https://www.goc.gov.tr/baskanligin-gorevleri> adresinden alındı.
- Yavuz, H. B. (2015), Avrupa Birliđi İstihdam Politikaları, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakűltesi Dergisi*, 19 (2) , 101-114.
- Yolvermez, B. (2022), Türkiye’de Pandemi Döneminde alışma Hayatına Yönelik Alınan Tedbirler. Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakűltesi Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, 75-110.
- 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu, 5 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3308.pdf> adresinden alındı.

Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsü Üzerine Bir Değerlendirme

Kıvanç DEMİRCİ¹

Çağrı SEVİNÇLİ²

1. GİRİŞ

Devlet kurumu, vatandaşlarının toplumsal refahını artırmak amacıyla tarihsel süreç içerisinde sosyal ve ekonomik birtakım görevler üstlenmiştir. Bu görevler devletin girişimci rolünü ön plana çıkartarak ekonomik hedeflere uygun stratejiler benimsenmesini zorunlu kılmıştır. Bu stratejilere ulaşmak amacıyla uygulanan plan ve programlar özel sektörün yetersiz kaldığı alanlara uygulanmış, kamu hizmetlerinin etkinliğinin ve verimliliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Devletin ekonomiye müdahalesi; dönemin koşulları, anayasal dayanakları, halkın beklentileri ve hükümet ideolojilerine göre farklılaştığı görülmektedir (Orer, 2016; Tüleykan, 2010).

Devlet kurumları dönemin konjonktürüne göre değişen hedefleri gerçekleştirmek için olağan çalışma biçimini değiştirerek yeni kurumsal yapılanmalara gitmek zorunda kalmıştır. Bu kurumsal yapılanmada temel amaç, ekonomik faaliyetleri alanda uzman personele bırakarak etkinlik ve verimliliği artırmaktır. 1933 yılında Amerika’da sel baskınlarının kontrol edilmesi, elektrik üretilmesi, zarar gören ormanlık alanların eski haline getirilmesi, modern üretim yöntemlerinin kullanılarak verimliliğin artırılması amaçlarıyla Tennessee Vadisi Sulama İdaresi kurulmuştur (Milestone Documents, 2022). Bu idarenin kurulmasıyla Dünya genelinde iktisadi teşebbüslere olan ilgi ve hukuki düzenlemelerde bir artış görülmüştür.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kdemirci@beu.edu.tr

2 Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, csevincli@beu.edu.tr

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde özel sektörün yeterli kaynağa sahip olmaması ve Tennessee Vadisi Sulama İdaresi'nin düşünsel altyapısı nedeniyle devletin ekonomiye müdahalesi zaruri bir durum olarak görülmektedir. 1930'lu yıllarda Devlet ekonomisindeki verimlilik ve etkinliğin artırılması amacıyla kamu iktisadi girişimlerine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Türkiye'de sanayi sektöründe mal ve hizmet üretimi alanında çalışan işletmelere destek sağlamak ve bankacılık faaliyetlerinde bulunacak ilk kamu iktisadi kuruluşu olan Sümerbank 1935 yılında kurulmuştur (Akgüner & Berk, İdare Hukuku , 2007, s. 422). Kuruluşundan itibaren sanayi üretimine ilişkin etüt projelerin hazırlanması, sanayi mallarının ihracatının yapılması, tekstil, deri üretim tesisleri başta olmak üzere belli sanayi kollarına kredi desteklerinin sağlanması, yurt dışında şubeler kurarak güncel gelişmeleri takip etmek gibi önemli görevler üstlenerek ekonomiyi geliştirmeyi hedeflemiştir (Erdoğan & Kapıcı, 2018, s. 88,89).

Etibank, özel sektörün personel ve maddi eksikliğinin giderilmesi amacıyla kurulan diğer bir kamu iktisadi kuruluşudur. Banka, 1935 yılında 2805 sayılı yasa ile kurulmuştur. Yeraltı kaynaklarını işletmek, maden sektörüne ilişkin malzemelerin alış ve satışını yapmak, elektrik santralleri kurmak, enerji dağıtımına ilişkin ruhsatları vermek kurumun temel görevleri arasında yer almaktadır (Polatoğlu, 2019, s. 449).

Sümerbank ve Etibank'ın kurulmasının ardından kamu iktisadi teşebbüslerinin hukuken düzenlenmesi ve tanımlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacın karşılanması amacıyla 1938 yılında 3460 sayılı Murakabe Kanunu yürürlüğe girmiştir. İktisadi devlet teşekkülleri tabiri ilk kez bu kanun içerisinde kullanılmış olup tanımına detaylı bir şekilde yer verilmiştir (Akgüner & Berk, İdare Hukuku , 2007, s. 422). 3460 sayılı kanunun 1. maddesine göre sermayesinin tamamı devlet tarafından verilen destekle kurulan ve kendi kanunlarına uygun idare olunan hukuki oluşumlar, iktisadi devlet teşekkülü olarak tanımlanmıştır (R.G, 1938). Bu çalışmada 1982 anayasası sonrası süreçte KİT yapılanması üzerinde durulacaktır.

2. KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSÜ

KİT'lerin ortaya çıkış nedenleri, hukuki dayanakları, özellikleri, çeşitleri, KİT'lere bağlı kurum ve kuruluşlar (müessese, bağlı ortaklık, iştirakler), KİT'lerin denetimi ve özelleştirilmesi bu başlık altında ele alınmıştır.

2.1. Ortaya Çıkış Nedenleri

KİT'lerin ortaya çıkış nedenleri siyasi, sosyal ve ekonomik olmak üzere 3 başlık altında incelenmektedir.

Siyasi nedenler; tesadüfe bağlı nedenler, devletin bağımsızlığını esas alan nedenler ve siyasal ideolojiler olmak üzere 3'e ayrılmaktadır. Tesadüfe bağlı nedenler (diğer bir adıyla istisnai nedenler) savaş, olağanüstü durum gibi sosyoekonomik hayatı derinden etkileyen olaylar neticesinde özel sektör temsilcilerinin elinde bulunan işletmelerin devlete geçmesi olarak ifade edilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın elinde bulunan Alsas-Loren demiryollarına devlet tarafından el konulması bu konuda verilecek örneklerin başında yer almaktadır. Devletin bağımsızlığı konusunda stratejik öneme sahip silah, mühimmat, kimya endüstrisinin devlet bünyesine geçirilmesi devletin bağımsızlığını esas alan nedenler arasında yer almaktadır. Komünizm, sosyalizm gibi siyasal ideolojiler özel sektörün dengesiz büyümesine karşı çıkmakta kamu sektörü ve teşebbüslerinin gelişmesi yönünde irade ortaya koymaktadır (Uras, 1997, s. 17,18).

Sosyal nedenler, devletin sosyal adaleti sağlayarak toplumsal refahı artırma amacına yöneliktir. KİT'ler sosyal sorunlarla mücadelede araç olarak kullanılmaktadır. Bu teşebbüsler özel firmalar gibi kar maksimizasyonunu amaçlamamaktan ziyade, bireylerin yaşam kalitesini artırmayı hedeflerler. Sosyal adalet ilkesinde temel amaç; dezavantajlı konumda olan ve maddi yönden zayıf olan bireylerin desteklenmesidir. Özellikle ekonomik krizlerin yaratmış olduğu kırılğan grupların dirençliliğini artırmak KİT'lerin kuruluş nedenleri arasında yer almaktadır. Fiyat kontrolünün sağlanması, istihdamın artırılarak işsizliğin önlenmesi, kaynakların adil dağılımının sağlanması diğer sosyal nedenler arasında yer almaktadır.

Ekonomik nedenlere ise daha çok pazar kısıtlamaları, regülasyonlar, teknolojinin yeterince takip edilmemesi, üretim faktörlerinin yetersizliği gibi olumsuz koşullar nedeniyle çıktıları belli seviyenin üstüne çıkarma konusunda sorun yaşayan azgelişmiş ülkelerde karşılaşılmaktadır. Kendi kendine yeten ekonomi anlayışını yerleştirmek, ekonomik yapıda ortaya çıkan plansız tekelleri ortadan kaldırmak, teknik altyapıyı geliştirmek KİT'lerin ortaya çıkmasındaki diğer ekonomik nedenler arasındadır (Yiğit, t.y).

2.2. Kavramsal Çerçeve ve Hukuki Dayanakları

KİT'ler, bireylerin yaşam kalitesini yükseltmek amacıyla uygulanan sosyoekonomik politikalarla bağlantılı şekilde ortaya çıkan devlet kuruluşları olarak tanımlanmaktadır. Özel sektörün de piyasa koşullarında faaliyet göstermesine uygun ortam sağlayan model olan karma model, ekonomik modelin bir ürünüdür (Tecer, 2005, s. 60). Diğer bir çalışmada KİT'ler Devletin ekonomik hedefleri doğrultusunda piyasaya mal ve hizmet üretmek için girmesi neticesinde ortaya çıkan kamu işletmeleri olarak tanımlanmıştır

(Çaşkurlu, 2002, s. 25). Gözler ve Kaplan tarafından yapılan çalışmada KİT'ler; madencilik, sanayi, bankacılık gibi kritik sektörlerde kamu sermayesinin katkısıyla ve kanunlar tarafından verilen yetkiler çerçevesinde kurulan ortaklıklar olarak tanımlanmıştır (Gözler & Kaplan, 2008, s. 219).

1961 Anayasası'nda KİT'lere ilişkin düzenlemeler bulunsa da (md. 119,126,127) herhangi bir tanım yapılmadığı görülmektedir. Teşebbüsler, anayasal dayanağını 1982 Anayasası'nın 165. maddesinden almaktadır. İlgili maddede, kamu iktisadi teşebbüsleri, sermayesinin yarıdan fazlasının devlete ait olduğu denetlenme esaslarının kuruluş ve ortaklıklar olarak tanımlanmaktadır (RG, 1982). KİT'lerin diğer hukuki dayanağı ise 1984 yılında yürürlüğe giren 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'dir. Düzenlemenin 1. maddesinde KİT'ler, iktisadi devlet teşekkülleri ve kamu iktisadi kuruluşlarının ortak adı olarak tanımlanmaktadır.

1982 Anayasası ve 233 sayılı KHK'nın yanı sıra Türkiye'de KİT'lerin tabi olduğu pek çok düzenleme bulunmaktadır (Köseoğlu, 2022, s. 28).

- 14/7/1965 tarih 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu: KİT personeli olan yönetim kurulu üyesi ve genel müdürlere yapılacak olan ödemenin esasları ve diğer personele ilişkin çeşitli hükümler içermektedir.
- 2/4/1987 tarih 3346 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri ile Fonların Türkiye Büyük Millet Meclisince Denetlenmesinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun: Kanunun amacı, kamu iktisadi teşebbüslerinin denetlenmesine ilişkin esasların düzenlenerek hüküm altına alınmasıdır. Meclis bünyesinde KİT komisyonunun kurulması, komisyon raporunun hazırlanması, kesinleştirilmesi, fonların kurulması kanun kapsamında ele alınan diğer konular arasında yer almaktadır.
- 24/11/1994 tarih 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu: Bu kanunda KİT'lerin, müessese ve bağlı ortaklıkların özelleştirilmesine ilişkin hükümlere yer verilmektedir.
- 4/1/2002 tarih 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu: 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu'nu yürürlükten kaldıran 4734 sayılı kanunda; KİT'lerde çalışan personelin görevlendirilmesi ve bu kurumlarda özelleştirme uygulamalarına ilişkin kurallara yer verilmiştir.
- 5/1/2002 tarihli 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu: Kanun'un 2. maddesine göre, 4734 sayılı kanuna tabi olan kurum ve kuruluşların yapacak olduğu ihalelerin 4735 sayılı kanuna tabi olduğu hüküm altına alınmıştır.

- 10/12/2003 tarihli 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu: İlgili kanun KİT'lerin ve kamu şirketlerinin hasılatından genel bütçeye gidecek paylara ilişkin hükümler içermektedir.
- 3/12/2010 tarih 6085 sayılı Sayıştay Kanunu: Kanun'un 4. maddesi gereğince kuruluş, müessese, birlik, işletme ve şirketlerin denetlemesine ilişkin hükümler içermektedir.
- 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, 6245 sayılı Harcırah Kanunu, 237 sayılı Taşıt Kanunu KİT'lerle ilgili doğrudan ve dolaylı hükümler bulunduran düzenlemeler arasında yer almaktadır.

2.3. Özellikleri

KİT'lerin temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Tüzel kişiliğe sahip olmaları nedeniyle 1982 Anayasası'nın 123. maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı tarafından kurulurlar.
- Kuruluş aşamasında idare hukuku hükümlerine bağlıdır. Üçüncü kişilere karşı iş ve işlemlerin de ise özel hukuk hükümleri çerçevesinde hareket ederler.
- İcrai kararlar alabilirler. İcrai karar, idari bir kararın uygulanmasını sağlamak amacıyla başka hiçbir makam ve merciyle danışmadan kararın yürütülmesini ifade etmektedir.
- Kitlerin Anayasa'nın 125. maddesinden kaynaklanan sorumlulukları Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu'nca belirlenen sermaye miktarına göre belirlenmektedir.
- KİT'lerin sahip olduğu mevcutlara ilişkin bir suç işlenmesi durumunda devlete karşı suç işlenmiş sayılmaktadır.
- Kuruluş amaçları dışında faaliyette bulunamazlar.

İdari vesayet denetimine tabidirler. (Akyılmaz, Sezginer, & Kaya, 2023, s. 347)

Uluslararası ve ulusal uygulama örnekleri incelendiğinde KİT'lerin iki farklı yöntemle kurulduğu görülmektedir. İlk uygulama örneği, devletleştirme yoluyla kurulan KİT'lerdir. Bu teşebbüsler enerji, ulaşım, bankacılık, madencilik gibi stratejik öneme sahip alanlarda etkinliği ve verimliliği artırmak amacıyla kurulurlar. İkincisi, önceden kurulan bir kurum veya kuruluştan bağımsız bir şekilde kurulan teşebbüslerdir (Atasoy, 1993, s. 35).

2.4. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Çeşitleri

233 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye göre, KİT'ler; iktisadi devlet teşekkülü ve kamu iktisadi kuruluşları olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır.

İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT); sermayesinin tamamının devlete ait olduğu belli ticari esaslara göre örgütlenen kuruluşlar olarak ifade edilmektedir (Kaya, 2018, s. 259). Ekonomik stratejilere uygun bir şekilde milli hedefler doğrultusunda hareket ederek yatırım imkânlarını artırmakla sorumlu kurumlardır. Bu teşekküllerin anonim şirket olarak kurulmasının önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. İktisadi devlet teşekkülleri Cumhurbaşkanı tarafından kurulmaktadır (Sancaktar, Önüt, Doğan, Turhan, & Seyhan, 2022, s. 83). Devlet Malzeme Ofisi Genel Müdürlüğü, Türkiye Taşkömürü Kurumu, Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Genel Müdürlüğü, Elektrik Üretim Anonim Şirketi, Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş., Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Taşımacılık A.Ş., Türkiye Raylı Sistem Araçları Sanayii A.Ş., Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Türkiye Elektromekanik Sanayi A.Ş kamu payının %100 olduğu kamu işletmeleridir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2022).

Kamu İktisadi Kuruluşları (KİK): Kuruluş sermayesinin tamamı devlete ait olan tekel özelliği gösteren malları ve mal, hizmet üretmek için kurulan kamu yararı niteliği gösteren kamu iktisadi teşebbüsleridir. Bu teşebbüsler tarafından üretilen mal ve hizmetler kamusal özellik gösterirler (Kaya, 2018, s. 259). Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü ve Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü kamu payının %100 olduğu kamu iktisadi kuruluşlarıdır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2022).

Literatürde İDT ve KİK'lerin sıkça karıştırıldığı vurgulanmaktadır. KİK'leri İDT'lerden ayıran en önemli unsur kamu hizmeti konusunda ortaya çıkmaktadır. KİK'lerin kamu hizmeti niteliğini ağır basmakta ve mal ürettikleri alan özel sektörün rekabet alanı dışında bırakılmaktadır (Nohutçu, 2015, s. 426).

2.4. Kamu İktisadi Teşebbüslerine Bağlı Kurum ve Kuruluşlar

KİT'ler faaliyetlerini doğrudan doğruya kendi personeli ve kaynakları ile yerine getirmezler. Koordinasyon ve planlama gibi yönetsel süreçleri kendi personeliyle yürütürken ekonomik faaliyetleri bir takım kurum ve kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. 233 sayılı KHK'ye göre; müessese, bağlı ortaklık, iştirak olmak üzere KİT'lere bağlı 3 temel kurum ve kuruluş bulunmaktadır (Yıldırım & Çınarlı, 2018, s. 165).

2.4.1. Müessesese

Sermayesinin tamamının bir İDT veya KİK'e ait olduğu işletme veya işletmeler topluluğudur (Nohutçu, 2015, s. 258). KİT'lerin ticari, sınai ve mali konularda faaliyet gösteren birimleridir (Kalabalık, 2019, s. 376).

Müesseselerde tekel niteliğindeki malların üretimi yapılmaktadır (233 KHK md.15/2). Tüzel kişiliğe sahiptirler. Faaliyet alanlarıyla ilgili 233 sayılı KHK'da özel başlık açılan konular hariç özel hukuk hükümlerine tabidir. Sayıştay denetime tabi olmamakla birlikte 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu hükümlerine de bağlı değildirler. Sorumlulukları da sermayeleri oranındadır (233 KHK md.16).

Müessesenin yönetim komitesi ve müessesese müdürlüğü olarak 2 organı bulunmaktadır. Yönetim komitesi, bir başkan ve dört üye olmak üzere beş kişiden oluşur. Başkanlık görevini müessesese müdürü yürütmektedir. Yönetim komitesine üye belirleme işleminde genel müdürün teklifi müessesese yönetim kurulunun onayı aranmaktadır (233 KHK md.18). Yönetim komitesi, stratejilere uygun olarak etkin ve verimlilik ilkeleri çerçevesinde müesseseyi yönetmekle yetkili kılınmıştır. Komitenin toplantı yeter sayısı üye tam sayısının salt çoğunluğu iken karar yeter sayısı da salt çoğunluktur. Eşitlik çıkması halinde başkanın olduğu taraf oy üstünlüğünü elde eder (233 KHK md.19).

Müessesenin ikinci organı olan müessesese müdürlüğü yürürlükteki mevzuat hükümleri ve yönetim komitesi kararlarına göre müesseseyi yönetmekle görevlidir. Müessesese müdürü yönetim kurulu tarafından görevlendirilmektedir. Müesseseyi temsil etme görevi vardır (233 KHK md.20,21).

Garp Linyitleri Müessesesi, Ege Linyitleri İşletmesi Müessesesi, Türkiye Selüloz Fabrikasına (SEKA) bağlı faaliyet gösteren Afyon, Aksu, Dalaman, Balıkesir ve Çaycuma müesseseleri temel örnekler arasında yer almaktadır.

2.4.2. Bağlı Ortaklık

KİT'lere bağlı olarak faaliyet gösteren diğer bir ortaklık türü de bağlı ortaklıklardır. Bağlı ortaklık; ana ortak tarafından belirlenen esaslara uygun olarak faaliyet gösteren anonim şirketlerdir (Yılmaz, 2006, s. 83). Bu ortaklıkların sermayesinin yüzde ellisinden fazlası İDT'ye bağlı işletmelere veya KİK'lere aittir. Anonim şirket olarak örgütlenmektedirler (Nohutçu, 2015, s. 258). Tüzel kişiliğe sahiptirler. Kendilerine ait idari ve mali özerklikleri bulunmaktadır.

Bağlı ortaklıklar iki şekilde kurulmaktadır. Teşebbüsün iştiraklerinde bulunan hisselerin yüzde ellinin üzerine çıkması veya bu şarta uygun yeni bir işletme kurulması yollarıyla bağlı ortaklıklar oluşturulmaktadır. 2018 yılında yürürlüğe giren 703 sayılı düzenlemeyle bakanlar tarafından kurulan bağlı ortaklıkların Cumhurbaşkanı tarafından kurulacağı hükme bağlanmıştır (233 KHK md.19). Bağlı ortaklıklar da müesseseler gibi bazı 233 sayılı KHK'da belirlenen istisnalar dışında özel hukuk hükümlerine tabi olarak faaliyet göstermektedir (Akgüner, 2017, s. 167).

Bağlı ortaklıkların genel müdür ve yönetim kurulu olarak 2 organı bulunmaktadır. *703 Sayılı KHK, Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin* yürürlüğe girmesinden sonra genel kurul organının faaliyetleri durdurulmuştur. Düzenlemenin 133. maddesinde; anonim şirket şeklinde örgütlenen teşebbüslerde genel kurul organının bulunmayacağı hüküm altına alınmıştır (RG, 2018).

Yönetim kurulu, 4 üye 1 genel müdür olmak üzere 5 üyeden oluşmaktadır. Genel müdür, aynı zamanda yönetim kurulu başkanlığı görevini de yürütmektedir. Teşebbüsün yönetimi kurul tarafından atanmaktadır (233 KHK md.24).

2.4.3. İştirakler

İDT, KİK veya bağlı ortaklıkların sermayelerinin %15 ile %50'sine sahip oldukları anonim şirketler iştirak olarak tanımlanmaktadır (Nohutçu, 2015, s. 258). Kamu iştirakleri belli bir kamu kurumu değillerdir. Anonim şirkette bulunan kamu hisselerine verilen addır (Kaymak, 2016, s. 398).

İştiraklere birden fazla teşebbüsün veya bağlı ortaklığın katılması mümkün değildir. İştiraklerin teşebbüse ait olması durumunda hisse senetlerinin mülkiyeti teşebbüse aittir. İştiraklerin bağlı ortaklığa ait olması durumunda ise hisse senetleri ortaklığın mülkiyetinde yer alır (233 KHK md.24). İştiraklerin yönetim kurulu hisse senetleri oranına göre belirlenmektedir. Teşebbüs ve bağlı ortaklıklar her %15 hisse için en az bir adet üye bulundurmaktadır. Teşebbüs temsilcileri yönetim kurulu faaliyetleri hakkında bağlı olduğunu ortaklığa bilgi vermekle yükümlü tutulmuşlardır (233 KHK md.28).

2.5. KİT'lerin Denetimi

Kamu İktisadi Teşebbüslerinin denetimi, hesap verebilirliğin, şeffaflığın ve kamu kaynaklarının etkin bir biçimde yönetiminin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

KİT'lerin denetiminin hukuki dayanağı, 1982 Anayasası'nın 165. maddesine dayandırılmaktadır. Bu maddeye göre; sermayesinin yarısından fazlasının devlete ait olan kamu kuruluş ve ortaklıklarının denetim esaslarının Türkiye Büyük Millet Meclisince kanunlar tarafından belirleneceği hüküm altına alınmıştır. İlgili maddeye dayanarak KİT'lerin denetimi 02.04.1987 tarih 3346 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri ile Fonların Türkiye Büyük Millet Meclisince Denetlenmesinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun ile düzenlenmiştir. 3346 sayılı kanun kapsamında Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'na verilen KİT'leri denetleme yetkisi, 6085 sayılı Kanun'un geçici 4/6 maddesi uyarınca ilgili Kurul'dan alınıp Sayıştay'a verilmiştir. Sayıştay'ın KİT'ler üzerinde gerçekleştirdiği denetim ön denetim özelliği göstermektedir. TBMM bünyesinde kurulan 35 kişilik denetim komisyonu Sayıştay raporları doğrultusunda incelemelerde bulunmaktadır (Sancakdar, Önüt, Doğan, Türhan, & Seyhan, 2022, s. 281).

2.6. KİT'lerin Özelleştirilmesi

Literatürde yapılan çalışmalar dayanağını özel mülkiyetten alan özelleştirme uygulamalarını dar ve geniş olarak iki şekilde tanımlamaktadır (Bal, 2013, s. 355). Geniş anlamda özelleştirme, devletin ekonomik faaliyetlerinin önemli oranda azaltılması veya tümüyle ortadan kaldırılmasını ifade eden bir kavramdır. Kapsayıcı özelleştirme uygulamaları Devleti ekonomik kontrol alanının dışına çıkartmak, bütçeye olan yükü azaltmak, mülkiyet transferini belli koşullara bağlamayı amaçlamaktadır (İleri, t.y, s. 150). Dar anlamda özelleştirme, mülkiyeti kamuya ait olan iktisadi üretim birimlerinin özel sektör birimlerine devridir. Bu özelleştirme türünde mutlak mülkiyet devri ve yönetimin özel sektöre devredilme şartları aranmaktadır (Orkunoglu, 2010, s. 2).

Sedef, KİT'lerin özelleştirilme gerekçelerini üç ana grupta toplamaktadır;

- 1) İktisadi faaliyetlere olan doğrudan devlet müdahalesinin ortadan kaldırılması: Liberal ekonomik sistemlerde devletin müdahalesi, ekonomik dengeler ile bağdaşmadığından istenmemektedir.
- 2) Kamu sektörünün payını azaltarak, etkin kullanımı olmayan kaynakları özel sektöre devretmek: KİT'lerin verimli çalışamamaları durumunda kaynaklar israf olabilmekte ve bu durum da birtakım zararları ortaya çıkarabilmektedir. Sonuç olarak devlet bütçesine ve kamuya yük binmektedir.

- 3) Serbest piyasa ekonomisinin gelişmesini teşvik etmek (Sedef, 1989, s. 11).

Özelleştirmeyi düzenleyen 4046 sayılı Yasa ile 233 sayılı KHK'nın KİK tanımı değişmiş, buna göre KİK, “*sermayesinin tamamı devlete ait olup, tekel niteliğindeki mal ve hizmetleri kamu yararı gözeterek üretmek ve pazarlamak üzere kurulan ve gördüğü kamu hizmeti dolayısıyla ürettiği mal ve hizmetleri imtiyaz sayılan kamu iktisadi teşebbüsüdür*”. Bu duruma paralel olarak, 233 sayılı KHK'nın elindeki KİK listesinde de değişikliğe gidilerek, önce THY, ÇAY-KUR ve Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü, daha sonra ise Kıyı Emniyeti ve Gemi Kurtarma İşletmesi ile özelleştirme sürecinde olan Devlet Demiryolları İşletmesi Genel Müdürlüğü ve TC Posta İşletmeleri Genel Müdürlüğü de KİK statüsünden çıkartılmıştır (Tan & Bayazıt, 2021, s. 171).

SONUÇ

Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), mal ve hizmet üretmek, kârlılık ve verimlilik anlayışı doğrultusunda, ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunarak beklenen sermaye birikiminin elde edilmesine yardımcı olmak üzere ve gerekli yatırım imkânlarının doğmasını sağlamak üzere oluşturulmuşlardır. Kavramsal olarak KİT'ler devletten devlete değişse de genel itibariyle kamusal kaynakları kullanmak suretiyle devletin ekonomik alanlarında faaliyet gösteren devlet kuruluşlarını ifade etmektedir.

Siyasi, sosyal veya ekonomik birtakım nedenlerle ortaya çıkan KİT'ler, vatandaşların refahını artırmak ve buna uygun stratejiler geliştirilmesinin bir tezahürüdür. Ulaşılmak istenen ekonomik amaçların gerçekleşemediği durumlarda KİT kendini göstermiştir. Bu durum, gerek tüm dünyada gerekse Türkiye'de devletin ekonomiye müdahalesinin bir yansımasıdır. KİT'ler Anayasal dayanağını 1982 Anayasası'nın 165. maddesinden almaktadır. 1961 Anayasası'nın 119, 126 ve 127'inci maddelerinde KİT'lere ilişkin hükümler yer almaktaydı ancak “Kamu İktisadi Teşebbüsü” ifadesi tanımsal olarak 1982 Anayasa'sında yer bulmuştur.

Uygulama örneklerine bakıldığında KİT'lerin devletleştirme ve önceden kurulan bir kurum veya kuruluşun bağımsız olarak kurulabildiği dikkat çekmektedir. Konu, Türkiye özelinde değerlendirildiğinde KİT'lerin özelleştirilmesi, performans ve verimlilik noktasında Türkiye'nin ekonomik reformlarının önemli bir yönünü tayin etmiştir. KİT'lerin bölgesel kalkınma üzerinde, yerel ekonomiler üzerinde ve istihdam modelleri üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda, tüm bunların Türkiye ekonomisinde önemli bir yer edindiğine ve daha fazla reform ve politikaların, sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik kalkınmaya katkı sunacağından söz edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akgüner, T. (2017). *İdare Hukuku Dersleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Akgüner, T., & Berk, K. (2007). *İdare Hukuku*. İstanbul: Der Yayınları.
- Akıymaz, B., Sezginer, M., & Kaya, C. (2023). *Türk İdare Hukuku*. Ankara : Seçkin Yayıncılık .
- Atasoy, V. (1993). *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme Sorunları*. Ankara: Nurol Yayıncılık.
- Bal, O. (2013). Özelleştirmenin Teorik Temelleri ve Türkiye’deki Sonuçları Theoretical Foundations of Privatization and Results in Turkey . *SESSION 3B: Makroekonomi* , 355-364.
- Çağlayan, R. (2017). *İdare Hukuku Dersleri*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Çaşkurlu, E. (2002). *Görev Zararı Kavramı ve Türkiye’de 1980 Sonrası Görev Zararı Doğurucu Faaliyetlerin İncelenmesi ve Analizi*. Sermaye Piyasası Kurulu: Ankara.
- Erdogan, A., & Kapcı, H. Z. (2018). II. Dünya Savaşı Sürecinde Sümerbank. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 83-108.
- Gözler, K., & Kaplan, G. (2008). *İdare Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2022). *Kamu İşletmeleri Listesi*. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/04/Kamu-Isletmeleri-Listesi_31.03.2022-1.pdf adresinden alındı
- İleri, H. (t.y). *Türkiye’de Özelleştirme*. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/116531> adresinden alındı
- Kalabalık, H. (2019). *İdare Hukuku Dersleri* (Cilt 1). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kaya, M. (2018). *İdare Hukuku ve Türk İdare Teşkilatı*. İzmit: Temsil Kitap.
- Kaymak, Ü. (2016). *İdare Hukuku*. İstanbul: Kuram Kitap.
- Köseoğlu, A. (2022). *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüslerinde Yönetişim: Değerlendirme ve Öneriler*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Milestone Documents. (2022). *Tennessee Valley Authority Act (1933)*. <https://www.archives.gov/milestone-documents/tennessee-valley-authority-act> adresinden alındı
- Nohutçu, A. (2015). *İdare Hukuku*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Orer, G. (2016). Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 363-393.
- Orkunoglu, I. F. (2010). Özelleştirme ve Alternatifleri . *Akademik Bakış Dergisi*, 1-22.

- Polatoğlu, M. G. (2019). Atatürk Dönemi'nde Maden ve Enerji Alanında Kurulan ve Sonraki Dönem Türkiye Sanayisine Katkı Sağlayan Bir İktisadî Devlet Teşekkülü: Etibank. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 444-478.
- Polatoğlu, M. G. (2021). Türkiye'nin Kalkınmasında Sümerbank ve Etkinliği. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*(104), 261 - 306.
- R.G. (1938). *Murakabe Kanunu* . <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3950.pdf> adresinden alındı
- RG. (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> adresinden alındı
- RG. (2010). *Sayıştay Kanunu*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6085.pdf> adresinden alındı
- RG. (2018). *703 Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3-1.pdf> adresinden alındı
- Sancakdar, O., Önüt, L. B., Doğan, E. U., Turhan, M. K., & Seyhan, S. (2022). *İdare Hukuku Teorik Çalışma Kitabı* (11 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Sancaktar, O., Önüt, L. B., Doğan, E. U., Turhan, M. K., & Seyhan, S. (2022). *İdare Hukuku El Kitabı*. Ankara : Seçkin Yayıncılık .
- Sedef, C. (1989). KİT'lerin Özelleştirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7-16.
- Tan, T., & Bayazıt, B. (2021). *İdare Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Tecer, M. (2005). *Türkiye Ekonomisi* . Ankara: Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Yayınları.
- Tüleykan, H. (2010). Tarihsel Süreçte Ekonomide Devletin Yeri, Gelişimi ve Yeniden Yapılandırılması. *Bütçe Dünyası Dergisi* (33), 86-114.
- Uras, U. (1997). *Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yasa, B. D. (2019). Türkiye İktisat Tarihinde Özel Boyutları ile Müdahaleciliğin Gelişimi ve Kurumsallaşması:.. *Anemon Muş Alparstan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 275–282.
- Yiğit, A. (t.y). *Türkiye'de KİT'lerin Oluşumu ve Özelleştirme*. https://www.emo.org.tr/ekler/191cf5f6c157676_ek.pdf?dergi=258#:~:text=Bunlar%C4%B1n%20olu%C5%9F%20ma%20nedenleri%20genelde,etmek%20is%20temesi%20sonucu%20olu%C5%9Fmu%C5%9Fturlar adresinden alındı
- Yıldırım, R., & Çınarlı, S. (2018). *Türk İdare Hukuku Dersleri*. Ankara: Astana Yayınları.
- Yılmaz, E. (2006). *Hukuk Sözlüğü* . Ankara: Yetkin Yayınları.

Hukuk & İktisat: Multidisipliner Değerlendirmeler

Editörler

Dr. Yunus Savaş

Arş. Gör. Çağrı Sevinçli